

Anadolu Strateji Dergisi

Journal of Anadolu Strategy

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Cilt / Volume: 5 Sayı / Number: 2

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

2023 – Eskişehir

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL**
Owner: **On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL**

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Yayın Hayatında 2019 yılında başlayan ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ (ASD) Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 defa yayınlanan hakemli akademik bir dergidir.

Anadolu Strateji Dergisi, Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ANASAM) bünyesinde çıkarılan bir yayındır.

Anadolu Strateji Dergisinde Türkiye'nin ve diğer ülkelerin küresel ve bölgesel alanda oynadıkları stratejik rollerini, bölgesel, ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerini kapsayan siyasi, iktisadi, hukuki, tarihi, kültürel, sosyolojik, jeopolitik, stratejik ve güvenlik yapısına yönelik yüksek kaliteli özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştiriler yayımlanabilir.

Anadolu Strateji Dergisi Türkçe ve İngilizce yazılmış araştırma makalesi, derleme ve kitap yorumları türünden metinleri, derginin yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)'a aittir. ANASAM-ASD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Journal of Anadolu Strategy (ASD) which has been started in 2019, is a peer-reviewed academic journal that will be published 2 times a year in Jun and December.

Journal of Anadolu Strategy is a publication published by Anadolu University Strategic Research Center (ANASAM).

High quality original and qualified articles, book presentation and reviews which towards political, economic, legal, historical, cultural, sociological, geopolitical, strategic and security structure of Turkey and other countries and also covering strategic roles they play in regional and global areas, can be published in the Journal of Anadolu Strategy.

Journal of Anadolu Strategy accepts and publishes texts such as research articles, reviews and book comments written in Turkish and English, provided that the journal is prepared in accordance with the journal's writing guidelines. Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible. The Journal of Anadolu Strategy is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

Anadol Strateji Dergisi'nde yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in Journal of Anadolu Strategy.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi
Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL**
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector **Prof. Dr. Fuat ERDAL**

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typeset:
Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Eser GEMİCİ
e-posta/e-mail: esergemici@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Serhat KOCA
e-posta/e-mail: serhatkoca@anadolu.edu.tr

Hüseyin YELTİN
e-posta/e-mail: huseyinyeltin@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ** - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan AKDEMİR - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ARSLAN - Polis Akademisi
Doç. Dr. Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz TANSİ - İstanbul Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gürsel Gür - Anadolu Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board
Fuat ERDAL - Anadolu Üniversitesi
Hüsamettin İNAÇ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Uğur ÖZGÖKER – İstanbul Arel Üniversitesi
Erol KUTLU – Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Serkan DİLEK – Kastamonu Üniversitesi
Halim KAZAN – İstanbul Üniversitesi
Himmet KARADAL – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Hasret ÇOMAK – İstanbul Kent Üniversitesi
Abdullah OĞRAK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Faruk KALAY – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fahri ERENEL – İstanbul İstinye Üniversitesi
Deniz TANSİ – İstanbul Yeditepe Üniversitesi
Mehmet Emin ERENDOR – Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Adalet MURADOV -Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Ahmet YILDIRIM -Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Fadıl HOCA - Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Kemal ŞENOCAK - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mustafa TÜMER - Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
Sergei ZAHARIA -Moldova Komrat Devlet Üniversitesi
Yusuf TEKİN - Hacı Bayram veli Üniversitesi
Abdullah EREN -Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
Feridun YILMAZ- Uludağ Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen
Michael BASIL - University of Lethbridge
Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Levent YILMAZ- Polis Akademisi
Derda KÜÇÜKALP- Uludağ Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Orçun İMGA- Polis Akademisi
Mehmet Zahid SOBACI- Uludağ Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathelyde
Ayşe Seymen ÇAKAR - Anadolu Üniversitesi
Metin ERDEM- Uludağ Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Barış ÖZDAL- Uludağ Üniversitesi
Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Sezgin KAYA - Uludağ Üniversitesi
M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Emin ALTUNDEMİR- Sakarya Üniversitesi
Cem IŞIK - Anadolu Üniversitesi
Memet ZENCİRKIRAN - Uludağ Üniversitesi
Murat ERCAN- Anadolu Üniversitesi
Oktay Emir – Anadolu Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Adem ANBAR- Uludağ Üniversitesi
Theo NICHOLS - Cardiff University
Nevin GÖKSAL- Polis Akademisi

DİZİNLER / INDEXES

	Google Scholar		International Institute of Organized Research (I2OR)
	Bielefeld Academic Search Engine (BASE)		Root Indexing
	Paperity		ResearchBib Academic Resources Index
	EuroPub Academic and Scientific Journals		Road Directory of Open Access Scholarly Resources
	Asos indeks		Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
			Index Copernicus
			Cite Factor

Directory of Research Journals Indexing

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Otoriter Rejimlerde Meşruiyet Araçları

Legitimacy Tools Of Authoritarian Regimes

Muhammed Habip BİLGİÇ; Enes SEZER1-9

Yükseköğretim Öğrencilerinin Gıda İsrafı Konusundaki Bilgi, Görüş ve Davranışları

Knowledge, Opinion and Behavior of Higher Education Students About Food Waste

Mustafa AKSOY; Gökhan ŞALLI..... 11-32

Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Algılanan Riskin Müşteri Beklentilerine Etkisinde İnovasyonun Moderatör Etkisi: Havayolu İşletmeleri Türkiye Örneği

The Moderator Effect of Innovation on Customer Relations Management and the Effect of Perceived Risk on Customer Expectations: The Case of Airline Operations Türkiye

Serdar OKAN..... 33-56

Uluslararası Sistemde Değişen Dinamikler: ABD-Çin Rekabeti Bağlamında ABD Ulusal Strateji Belgelerinin İçerik ve Söylem Analizi

Changing Dynamics in the International System: A Content and Discourse Analysis of U.S. National Strategy Documents in the Context of U.S.-China Rivalry

Berkan AYGÜN57-74

ANADOLU

STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

ANASAM

The Significance of Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) in Strategic Contexts

Stratejik Bağlamlarda İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Önemi

Öztürk Özdemir KANAT75-87

Üniversitelerin Tercih Dönemi İletişim Stratejilerinde Sosyal Medyanın Yeri

The Role of Social Media in Universities' Communication Strategies on Preference Days

İsmail KAPLAN89-99

“They Never Hurt a Fly: War Criminals on Trial in The Hague”

Sümevra TAHTA.....101-103

Otoriter Rejimlerde Meşruiyet Araçları

Legitimacy Tools Of Authoritarian Regimes

Muhammed Habip BİLGİÇ*

Enes SEZER**

Başvuru Tarihi: 12.11.2023

Kabul Tarihi: 29.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Meşruiyet; devlet içerisinde yönetilen kesimin yöneten kişi veya zümreye karşı, yönetmeye haklarının olduğuna dair taşıdıkları inancı ifade etmektedir. Siyasal bir rejimin ayakta kalabilmesi için, yönettiği tebaanın rızasını alması lazım gelmekte ya da rızaları olmasa bile onları güç kullanarak kontrol altında tutması gerekmektedir. Farklı türdeki siyasal rejimler meşruiyetlerinin kaynağını farklı noktalara dayandırmışlardır. Tarih boyunca siyasal rejimler, sahip oldukları iktidarı muhafaza etmeye çalışmışlardır. Çünkü iktidar bir kere ele geçirildikten sonra durağan biçimde devam eden bir olgu olmaktan uzaktır. Toplumda yaşanan her türlü olay iktidar biçimlerinin yeniden şekillenmesini sağlamaktadır. Toplumda zamanla yeniden şekillenen iktidar, yönetilen insanlar tarafından bir zamanlar meşru kabul edilirken ilerleyen zamanlarda meşruiyetini kaybedebilir. İktidar tarafından meşruiyetin kaybedildiği durumlarda iktidarın sahip olduğu gücü elinde tutması giderek zorlaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki siyasal rejimler yönettikleri insanların rızasına talip olmak zorundadır. Çünkü ancak bu yolla ellerindeki iktidarın devamlılığını sağlayabilirler. Meşruiyet, devletin siyasal rejim türü fark etmeksizin, devlet içerisinde huzur ve düzenin sağlanması ve hükümetin görevine devam edebilmesi için önem arz etmektedir. Dünya üzerinde devlet yönetimi açısından birçok farklı siyasal rejim türü olabileceği için, bu rejimlerin meşruiyeti hangi araçlar veya yollarla sağladığının anlaşılabilmesi önemlidir. Bu açıdan demokratik, otoriter veya totaliter rejimlerin meşruiyet sağlama araçları birbirinden farklılaşmaktadır. Bu çalışmada da otoriter rejimlerde meşruiyeti sağlama araçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Otoriter Rejimler, Meşruiyet, İktidar

Abstract

Legitimacy can be defined as an expression of people's belief that the government has the right to rule. In order for a political regime to survive, it must obtain the consent of the subjects it governs, or

* Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mhbilgic@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3964-0748

** Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, enessezer@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7301-1964

it must keep them under control by force. Different types of political regimes base their legitimacy on different points. Throughout history, political regimes struggled to preserve their authorities, because once power is seized, it is far from being a static phenomenon. All kinds of incidents in society reshape the forms of power. In cases where legitimacy is lost by the government, it becomes increasingly difficult for the government to retain the power it has. That is why political regimes must seek the consent of their subjects. Regardless of the political regime, legitimacy is an important tool for the government to keep the power. Since there are many different types of political regimes, it is important to understand the means or ways by which these regimes provide legitimacy. In this respect, the means of providing legitimacy for democratic, authoritarian or totalitarian regimes differ from each other. In this study, the means of ensuring legitimacy in authoritarian regimes will be examined.

Keywords: Authoritarian Regimes, Legitimacy, Political Power

Giriş

Meşruiyet; devlet içerisinde yönetilen kesimin yöneten kişi veya zümreye karşı, yönetmeye haklarının olduğuna dair taşıdıkları inancı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle yönetimin rızaya dayanmasıdır. Siyasal bir rejimin ayakta kalabilmesi için, yönettiği tebaanın rızasını alması lazım gelmekte ya da rızaları olmasa bile onları güç kullanarak kontrol altında tutması gerekmektedir. Farklı türdeki siyasal rejimler meşruiyetlerinin kaynağını farklı noktalara dayandırmışlardır. Geçmişte teokratik egemenlik teorileri dine dayanan devletlerin insanların rızalarını almak için kullandıkları bir araç olmuştur. Bunun yanında demokratik egemenlik teorileri başlığının altında milli egemenlik teorisi ve halk egemenliği teorisi gibi teoriler de ulus devlet kavramının ortaya çıkışından sonra bazı devletlerin meşruiyetlerini dayandırdıkları noktalardandır. Her iki meşruiyet teorisinde de ufak farklılıklarla yönetilen kişilerin iradelerine vurgular yapılmaktadır. Günümüzde de teokratik egemenlik teorilerinin meşruiyet zemini oluşturmak için kullanılması azalmışken, demokratik egemenlik teorilerinin farklı türleri hala iktidarların kullandıkları araçlardır. Ancak siyasal rejimi ne olursa olsun iktidarlar güçlerinin kaynağını teorik olarak bir noktaya dayandırmak zorunda kalmışlardır.

Otoriter Rejimler ve Meşruiyet

Otoriteryanizm kavramı ise devlet iktidarının merkezileştiği, bireylerin ve özgür düşüncenin kısıtlandığı, demokratik niteliklere sahip olmayan rejim tiplerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bunun yanında otoriter rejimlerde genellikle tek bir kişi yahut bir zümrenin güç sahibi olduğu görülür. Bu tip rejimlerde siyasal, askeri ve bürokratik örgütlenme çok önemlidir. Devletin nüfuz alanındaki her önemli kademede iktidara sadık kişiler görevlendirilir. İktidar ve örgütlenmesinin temel ilkelerini ve değerlerini yansıtan resmi ideoloji ve politikalar propaganda yoluyla geniş halk kitlelerine benimsetilmeye çalışılır. Böylelikle iktidar ve sermaye sahiplerinin çıkarlarının korunması mevcuttaki güç ilişkilerinin sürekli yeniden üretilmesiyle gerçekleştirilir. Bu da hâkim sınıfın çıkarlarına ülke içerisinde bir meydan okuma gelmesini engellemeye ve iktidar lehine olan mevcut durumun korunmasına yöneliktir.

Bundan dolayı siyasal rejimler sahip oldukları iktidarı muhafaza etmek için birtakım politikalar izlemişlerdir. Bu da siyasal iktidarın ve onun meşruiyetini etkileyen durumların sürekli değişen bir halde olmasından ileri gelmektedir. Siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler iktidarın yapısını ve onun halktaki meşruiyet algısını değiştirebilmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda siyasal iktidara sahip olanlar meşruiyetin sürekli yeniden üretilmesini, böylece iktidarı muhafaza etmeyi amaçlarlar, çünkü iktidar halkın rızasına dayandığı oranda güçlenmektedir.

Toplumda zamanla yeniden şekillenen iktidar, yönetilen insanlar tarafından bir zamanlar meşru kabul edilirken ilerleyen zamanlarda meşruiyetini kaybedebilir. İktidar tarafından meşruiyetin kaybedildiği durumlarda, yani yönetilenlerin rızasının kaybedildiği durumlarda iktidarın sahip olduğu gücü elinde tutması giderek zorlaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki siyasal rejimler, yönettikleri insanların rızasına talip olmak zorundadır. Çünkü ancak bu yolla ellerindeki iktidarın devamlılığını sağlayabilirler. Rızanın olmadığı durumlarda iktidarın da koltuğu sallantıda demektir. Yönetimin halkın rızasını kaybettiği durumlarda iktidar sahipleri yönetilenlerin rızasına sahip olmadıkları için, onların meydan okuması ile karşı karşıya kalmamak adına şiddete başvurmaya eğilimlidirler. Her ne kadar şiddet kullanımı meşruiyetini kaybetmiş rejimlerde iktidarın amaçlarına hizmet eder gibi görünse de durum bundan daha karmaşıktır. Şiddete dayalı yönetimler esasen halkta rıza anlamında karşılıkları olmadıklarını bildikleri için onları sindirerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. Ancak şiddete dayalı yönetimler ise rızaya dayalı yönetimlerden daha kırılıgandır. Her ne kadar devlet, Weber'in deyişiiyle meşru şiddet tekeline sahip olsa dahi, mecburiyet arz etmeyen durumlarda şiddet kullanımından kaçınmalı, iktidarını rızaya dayalı oluşturmaldır. Foucault, geniş halk kitlelerinin rızasını elde etmek için salt şiddetin yeterli olmayacağını, iktidarın gerçek anlamda otorite sağlayabilmek için belirli ölçüde rızaya ve belirli ölçüde şiddete dayanması gerektiğini ifade etmiştir (2014: 73). Bazı yazarlar bu açıdan iktidar ve otorite kavramlarını ayırmaktadırlar, otorite meşru iktidar demektir (Lipson, 1965: 68). İktidarın rastgele elde edilen bir olgu olmayıp bir hakka dayanması fikri ölçüsünde meşruluk değerlendirilir (Lipson, 1965: 68). Yani bir siyasal iktidar yönettiği unsurların rızasına ne ölçüde sahipse meşruluğu da o denli yüksektir denilebilir.

Meşruiyet, devletin siyasal rejim türü fark etmeksizin, ülke içerisinde huzur ve düzenin sağlanması ve hükümetin görevine devam edebilmesi için önem arz etmektedir. Dünya üzerinde devlet yönetimi açısından birçok farklı siyasal rejim türü olabileceği için, bu rejimlerin meşruiyeti hangi araçlar veya yollarla sağladığının anlaşılabilmesi önemlidir. Bu açıdan demokratik, otoriter veya totaliter rejimlerin meşruiyet sağlama araçları birbirinden farklılaşmaktadır. Bu çalışmada da otoriter rejimlerde meşruiyeti sağlama araçları incelenecektir. Otoriter rejimler kavramıyla kastedilen, merkezileşmiş bir devlet örgütlenmesine sahip, muhalefet yapılanmalarının hiç olmadığı yahut baskıladığı ve demokratik nitelikleri haiz olmayan rejimlerdir. Bu bağlamda literatürde otoriter ve totaliter rejimler arasında; iktidarın merkezileşmesinin ölçüsü veya ideolojik aşılamanın varlığı üzerinden bazı ayrımlar yapılsa da totaliter rejimler de çalışmamızın odağında yer alacaktır. Otoriter rejimler genellikle üç başlık altında sınıflandırılır; monarşiler, askeri rejimler ve ideoloji üzerine inşa edilen rejimler. Başka bir deyişle, otoriter rejimlerde yönetim genellikle üç sınıfın elinde olmaya eğilimlidir. Bunlar; “askeri cunta yönetimi, tek parti yönetimi ve lider temelli dikta yönetimi” olarak da ifade edilir (Hatipoğlu, 2018: 154). Söylemek gerekir ki bahsedilen bu sınıflandırmaların dışında da, farklı ölçütlerin dikkate alındığı sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Bunun yanında bu sınıflandırmalar ideal tipler olarak ortaya çıkmıştır, pratik olarak bu sınıflardan birden fazlasına dâhil edilebilecek örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, askeri bir rejimin belirli oranda ideoloji üzerine dayandığını yahut ideoloji üzerine inşa edilen otoriter bir rejimde askeri bürokrasinin de belirli oranda ağırlığının olduğunu gözlemek mümkün olabilmektedir.

Mutlak monarşilerin bir kısmı iktidarın Tanrı tarafından kendilerine bahşedildiğini öne sürerler, ancak iktidarda zafiyetler ortaya çıktığı zaman sadece iktidarın Tanrı tarafından bahşedildiği söylemi işe yaramaz hale gelebilir. Bu tür rejimler halk yönetimine dayandıklarını ileri sürmemelerine rağmen iktidarın devamlılığını sağlamak için belirli oranda halklarını memnun etmek zorundadırlar. Meşruti monarşilerde ise devletin bir başı olmasına rağmen yönetimde söz sahibi olan tek unsur devletin başındaki kral veya padişah değildir, bunun yanında gücünün bir kısmını paylaştığı meclis de mevcuttur. Mutlak veya meşruti olsun monarşiler de diğer rejim türleri gibi belirli ölçüde halklarının rızasına dayanmak zorundadır. Çünkü halkın çeşitli sebeplerle yönetimden memnun olmadığı durumlarda, özellikle de yönetimlerin zafiyet gösterdiği zamanlarda halk yönetime meydan okuyabilir. Bu sebeple iktidar ne kadar merkezileşmiş ve mutlak olursa olsun halkın rızasına talip

olmalıdır. Halkın rızasına sahip olma amacı cumhuriyet kavramı ile bağdaşmak zorunda değildir. Bu tarz monarşi tipi yönetimler iktidarı halktan almazlar, bundan dolayı da halklarına karşı doğrudan sorumlu oldukları söylenemez. Yalnızca yönetilen kesimlerin yönetimden belirli oranda memnun olmaları ve yönetimin varlığını tehlikeye sokacak faaliyetlere teşebbüs etme eğilimlerinin düşük olmaları iktidarın devamlılığı için kilit önemdedir denilebilir.

Diğer yandan askeri rejimler veya ideoloji üzerine inşa edilen rejimler cumhuriyet söylemine ve meşruiyeti sağlamaya yönelik diğer söylemlere çokça yer verebilmektedirler. Her ne kadar otoriter veya totaliter devletin adındaki “cumhuriyet” vurgusunun hangi amaca hizmet ettiği diğer devletler tarafından bilinse de, böylesi bir söylemin kullanılmasındaki ana maksat yönetilen insanları etkilemektir. Otoriter rejimler, demokratik rejimlerin sahip olduğu; ifade özgürlüğü, serbest ve adil seçimler, basın özgürlüğü, siyasal katılma haklarının yaygınlığı gibi özelliklere sahip olmayışlarını gölgelemek için iç politikada bazı adımlar atmaktadırlar. Elbette sadece devlet adında cumhuriyet ibaresinin bulunması insanları ikna etmek için yeterli görünmemektedir. Söylenmesi gerekir ki, cumhuriyetçilik, halkın yönetimi, halkçılık, eşitlik gibi söylemler propagandalar aracılığıyla öyle sistematik yürütülür ki, insanlar bilinçaltılarında rejimi meşru görmeye meyilli hale gelirler. Örneğin otoriter rejimlerin tipik bir örneği olan askeri rejimler, darbe ile beraber ilk göreve geldiklerinde halk oylaması gibi yöntemler ile meşruluklarını kanıtlama amacı güderler, hâlbuki kuvvetle muhtemel iç karışıklık ortamını takip eden bu zamanlarda halk, askerler tarafından kurulan seçim sandıklarında, darbecilerin yayınladığı radyo ve televizyon yayınlarının etkisi ile esasen özgür iradesini yansıtamayacaktır. Ancak halkın birinci elden dâhil olduğu durumlar meşruiyeti hem ülke içerisinde hem de ülke dışarısında pekiştirmek adına kullanışlı araçlar olarak göze çarpmaktadır. Vurgulamak gerekir ki, özünde otoriter olan ve adında “cumhuriyet” ibaresi yer alan bir devlet, yalnızca adını cumhuriyet yapmakla kalmamakta, bunun yanında halkın iradesine dayanan ideal demokratik cumhuriyetlerin de kötü bir taklidini meşruluk sağlamak için kullanmaktadır. Yani önemli olan sadece kavramların kullanımı değil, bu kavramların yükümlülüklerinin de yerine getiriliyormuş gibi gösterilmesidir. Adında cumhuriyet ibaresi bulunan herhangi bir otoriter devlet de tipik demokrasilerin özelliklerini bünyesinde barındıran cumhuriyetlerin izledikleri yollardan bazılarını meşruiyetini sağlamak için izleyecektir. Bu çalışmada otoriter yönetimlerin meşruiyet sağlama araçlarına değinilecektir, ancak siyasal rejimlerin meşruiyet araçları incelenirken daha sağlıklı ve ayrıntılı değerlendirmelerin yapılabilmesi için belirli devletler üzerinde çalışılması daha kapsamlı açıklamalar sunabilir.

Otoriter Rejimlerin Meşruiyet Araçları

Otoriter olsun veya olmasın hemen hemen tüm hükümetler yönetme hakkına sahip olduklarını hem ülke içerisinde kendi halklarına hem de ülke dışındaki dış aktörlere göstermek yahut rejimin otoritesini sağlamlaştırmak için çeşitli araçlara başvururlar, bunlardan ilk akla gelen seçimler ve halk oylamalarıdır, ancak meşruiyet araçları bunlarla sınırlı değildir. Meşruiyet araçlarından diğer bazıları; kuruluş miti, ideoloji, personalizm, uluslararası bağlılıklar, prosedür mekanizmaları ve performans olarak sıralanabilir (Soest ve Grauvogel, 2015: 6). Bu meşruiyet araçlarından hiç birisi diğerinden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Esasında farklı olsalar da meşruiyete destek sağlamaları açısından benzer işlev görmektedirler. Modern zamanlarda ülkelerin meşruiyetlerini sağlama araçlarına baktığımız zaman bunların iç içe geçmiş karmaşık bir yapıda olduğunu görmemiz mümkündür (Weber, 2004: 34).

Meşruiyet araçlarından ilki olan seçimler ve halk oylamaları genellikle askeri bir darbe ile iş başına gelen hükümetlerin iktidarı ilk ele geçirdikleri zamanlarda ülke içi ve ülke dışı aktörlere yönetmeye haklarının olduğunu ve bunun halk tarafından desteklendiğini göstermek amacıyla gerçekleştirilirler. Böyle zamanlarda genellikle yeni göreve gelen askeri veya baskıcı yönetim lehine yüksek oranda

destek verildiği gözlenmektedir. Yapılan seçim veya referandumun iktidarı zorla ele geçiren ve otoriter eğilimleri olduğu düşünülen yapıların gözetiminde yapılması seçimin sağlıklı bir ortamda yapılmadığını gösterir. Ancak bunun iktidarı yeni ele geçiren gruplar açısından pek bir önemi yoktur, böylesi seçimler çoğu zaman meşruiyete dair göstermelik bir çabadan ibarettir. Seçimler ve halk oylamaları sadece yönetimi baskıyla ele geçiren ve henüz yeni olan rejimlerin kullandığı bir meşruiyet aracı değildir. Bunun yanı sıra uzun zamandır otoriter yönetimi devam eden hegemonik otoriter rejimlerde, yani rejimin devamlılığını tehdit eden önemli bir iç ve dış muhalefetin olmadığı durumlarda da seçimler meşruiyetin sağlanması için bir araç olarak kullanılabilir. Seçimler hükümetlerin meşruiyetlerini desteklemek için kullanışlı araçlardır ve diğer araçlar ile beraber kullanıldıklarında rejimin devamlılığını olumlu yönde etkilemeleri beklenir.

Meşruiyet araçlarından kuruluş miti; Beetham'ın (1991: 103) ifadesine göre tarihi bağlar ve arka plan gücü elinde bulunduran kişi veya zümreler açısından meşruiyet iddia etmenin bir yönünü oluşturmaktadır. Özellikle toplumun zor zamanlar yaşadığı ve toplumsal dayanışma ve işbirliğini gerektiren savaş, devrim ve özgürlük hareketlerinin başarıya ulaşması ile kurulan rejimlerde meşruiyet algısı yükselmektedir (Levitsky ve Way, 2013: 5).

İdeoloji kavramı da meşruiyet araçlarının arasında yer almaktadır. İdeolojiler, geniş toplum kesimlerinin yönlendirilmesinde doğru ya da yanlış bilinçlenmesinde, siyasal çatışmaların seyrinin değiştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Öztekin ve Öztekin, 2020: 2922). Genellikle ideolojik çatışmalar, belirli toplum kesimlerinin çıkarlarının bir yansıması olarak ortaya çıkar (Kışlalı, 1997: 111). İdeoloji temelli meşruiyet arayışlarında mevcut rejimin ve siyasi düzenin temsil ettiği ideolojinin genellikle diğerlerine olan üstünlüğü ve doğruluğu vurgulanır (Easton, 1975). Bahsedilen üstünlük genellikle milliyetçilik veya din temellidir. Günümüzde en sık rastlanan ideoloji temelli üstünlük iddiası milliyetçi akımlarda kendini göstermektedir (Anderson, 2006: 17). Yine dine dayanan rejimler de kendilerinin doğru yolu temsil ettiklerini ve kendi kurdukları düzenin ideal düzen olduğunu vurgulamaktan çekinmezler. Genellikle çok uluslu devlet veya imparatorlukların parçalanması ile ortaya çıkan rejimlerde kendilerini geçmişlerinden ayıracak olan milliyetçilik vurgusu önemlidir ve ulusun siyasi geleceğinde de önemli bir kanadı temsil etmektedir. Örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nden ayrılan ulusların güncel siyasi durumlarına bakıldığında milliyetçi kanadın hala önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür, çünkü çok uluslu devlet geçmişi olan milletlerde ulus bilincinin oluşmasında milliyetçi akım ve anlatılar önemli bir yer tutmaktadır.

Meşruiyet araçlarından olan eğitim ideoloji başlığının altında gösterilebilir. İdeolojinin eğitimde aşılmasıyla rejimin yönetmeye hakkının olduğunu vatandaşların çocukluk döneminden başlayarak bilinçaltlarına kazınır. Çünkü eğitim çocuklara yalnızca okuma yazma veya çeşitli bilgilerin öğretildiği bir süreç değil, kişinin karakterinin ve değer yargılarının oluşmasında en önemli aşamalardandır. İdeolojinin de değer yargıları tarafından şekillendirildiği göz önünde bulundurulduğunda ideoloji ve eğitim arasındaki ilişki anlaşılabilir. Otoriter ve totaliter rejimlerde özellikle ilkokul çağındaki çocukların eğitim programlarında yapılan propaganda ve yönlendirme çalışmaları yaygındır, bunun sebebi küçük yaşta öğrenilen ve çokça tekrar edilen şeylerin bireylerde neredeyse kalıcı olması ve ilerde sorgulanma ihtimalinin azalmasıdır. Eğitimin resmi ideoloji doğrultusunda yönlendirilmesiyle sistemin devamlılığını sağlayacak ve otoriteyi tehdit etmeyecek bireyler yetiştirilmesi arzulanır, böylece siyasi iktidarı ellerinde bulunduran elitlerin çıkarlarının korunması sağlanır.

Meşruiyet araçlarından ideoloji kavramı açıklanırken Marksistlerin bu konuya yaklaşımlarına da ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Marksist öğretiyeye göre devlet başlı başına hâkim sınıfların yani üretim araçlarını elinde bulunduran sermaye sahiplerinin ve burjuvazinin diğer sınıflar üzerinde kurduğu hâkimiyet için araç vazifesi görmektedir (Marx). Yani denilmektedir ki devlet hem egemen sınıfın temsilcisi hem de baskı aracıdır. Marx ve Engels'e göre iktidarın temel şiddet araçları; kolluk

kuvvetleri, merkezileşmiş hiyerarşik bürokrasi ve ideolojidir. Bunlardan ideoloji ezilen sınıfların gerçeği görmelerini engellemek ve toplumu bir arada tutmak için tasarlanmıştır, çünkü iktidar ve sermaye sahiplerinin çıkarlarını korumak sadece asker ve polis şiddetiyle ya da sıkı ve merkezileşmiş bir bürokrasi sayesinde başarılamazdı. Bunun yanında insanların toplumsal yapıdaki bu aksak yönleri görmelerini engelleyecek, gözlerine bir perde çekecek dahası sisteme olan bağlılıklarını arttırarak büyük sermaye sahiplerinin çıkarlarına göz dikmelerini engelleyecek olan ideolojiye de ihtiyaç vardır. Bunun içindir ki, otoriter ve özellikle de totaliter rejimlerde ideoloji devlet politikalarının meşru olduklarına dair inancın halkın bilinçaltına yerleştirilmesi ve sisteme organize şekilde meydan okumalarının engellenmesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Bu da büyük ölçüde resmi ideolojinin yerleştirilmesi amacıyla hazırlanan eğitim programlarında görülebilmektedir. Bunun yanında Althusser, siyasi iktidarların güçlerinin devamlılığını sağlamak için iki tip aygıtı kullandıklarını belirtir, bunlar “devletin ideolojik aygıtları” ve “devletin baskı aygıtlarıdır” (2014: 50). Bahsedilen baskı aygıtları, tahakkümü sağlamak için doğrudan ve görünür şekilde tesis edilirken, ideolojik altyapılar daha çok tahakkümün devamlılığı için bir altyapı hazırlamaktadır. Devletin baskı aygıtları, hükümet, idare, kolluk kuvvetleri, mahkemeler, hapishaneler, devletin ideolojik aygıtları ise, eğitim, din, medya, aile ve iktidarın ideolojik temelini sağlamlaştıran çeşitli kuruluşlar olarak sıralanabilir (Althusser, 2014: 51). Marksist bir bakış açısına sahip olan Althusser’e göre bahsedilen aygıtlardan her ikisi de egemen sınıfın tahakkümünün devamlılığını sağlamaya yöneliktir ve ideolojinin sürekli üretimi ve pekiştirilmesi için verilen mücadele hiçbir zaman tamamlanmış kabul edilmez (Althusser, 2014: 13).

Meşruiyet algısı bizzat yöneticinin kişisel özellikleri veya karizması sayesinde de yükselbilmektedir. Meşruiyetin tanımlanmasında karizma unsuru Weber’in sınıflandırmasında önemli bir yer tutmaktadır (Weber, 1980: 133). Meşruiyetin yöneticinin karizmasından etkilendiği rejimler genellikle monarşilerdir. Buradan demokratik rejimlerde yöneticinin karizmasının meşruiyete etki etmediği çıkarımı yapılmamaktadır. Önceden de ifade edildiği gibi belirtilen meşruiyet araçları her türlü rejim tipinde önemli olmasına karşın bazı rejim tiplerinde belirli meşruiyet araçları daha önemli yer tutmaktadır. Burada da monarşilerde karizma unsurunun meşruiyete diğer meşruiyet araçlarından daha önemli yer tutması eğilimi vurgulanmak istenmektedir. Böylesi rejimlerde meşruiyet genellikle yönetici kişinin üstün ve olağanüstü özelliklerine dayandırılmaktadır ve devlet otoritesi bizzat yöneticinin şahsında vücut bulmaktadır.

Diğer bir meşruiyet aracı ise uluslararası bağlılıklar veya uluslararası roldür. Otoriter rejimlerin meşruiyet araçları hakkında tartışılırken vurgu yapılan unsurlar genellikle ülke içerisine odaklanmaktadır, hâlbuki meşruiyet sağlamak için ülkenin uluslararası arenadaki pozisyonunu kullanmak da bir seçenektir (Soest ve Grauvogel, 2015: 8). Burada kastedilen belirli bir ülkenin uluslararası arenada gösterdiği arabuluculuk gibi çeşitli rollerin genel anlamda meşruiyetine katkıda bulunacağı varsayımdır. Çünkü o ülkenin uluslararası alandaki bir sorunda arabuluculuk gibi bir rol üstlenmesi diğer hükümetler tarafından gösterilen güven, saygı ve ülke dışındaki meşruiyetinin dışı vurumu olarak yorumlanabilir. Özellikle ülke içerisinde meşruiyet elde etmekte zorluk çeken ülkelerin uluslararası arenada oynadığı rol ülke içerisindeki meşruiyetinin arttırılmasında bir araç olarak kullanılabilir (Schatz, 2006: 274).

Bahsedilmesi gereken diğer bir kavram ise süreçlerdir. Süreçler ile kastedilen otoriter hükümetlerin görevde kalmak için demokratik rejimlerdeki süreçleri aslına uygun olmamakla beraber taklit etmeleridir. Otoriter bir yapıya sahip bürokratik - askeri hükümetler demokrasilerin bazı özelliklerini taklit ederek bu sınıfa girerler (Linz, 2000: 186). Bunun en tipik örneğini bu sınıftaki hükümetlerin adil olmayan seçimlere fazla önem atfederek meşruiyetlerini buradan sağlamaya çalışmalarında görürüz. Bu tür otoriter rejimlerde seçimlerin kazanılması için tüm devlet imkânları iktidarı elinde tutan otoriter hükümetin emrine amadedir, dolayısıyla adil seçimlerden söz edilemez. Bundan daha kötüsü ise totaliter rejimlerde görülmektedir. Totaliter rejimlerde hükümeti zora sokacak bir muhalif

hareketten bahsetmek mümkün değildir, aksine muhalefet çoğunlukla iktidarın güdümünde ve göstermelidir. Hükümetin politikaları ve faaliyetleri için denge mekanizması yok gibidir ve hükümetin politikaları ideolojisi propaganda yoluyla halka dayatılır. Yine bu tarz hükümetlerde de meşruluklarının sözde seçimlere, faaliyetlerinin ise kanunlara ve anayasaya dayandırılmasını gözlemleyebiliriz.

Meşruiyet araçlarından bir diğeri ise performanstır. Otoriter eğilimlere sahip, otoriter yahut totaliter olsun baskıcı rejimlerde, propaganda araçlarını da ellerinde bulundurmaları sayesinde, çeşitli alanlarda elde edilen kazanımları, ekonomik büyümeyi, artan istihdam ve yatırımları, düşürülen enflasyonu, askeri sanayideki ilerleme ve teknolojiyi halkın gözündeki meşruiyet algısının yükselmesine katkıda bulunması için vurguladıklarını gözlemleyebiliriz. Özellikle uluslararası alanda aktif bir çatışmanın ve anlaşmazlığın öznesi olan hükümetlerin askeri sanayi ve teknolojide yaptığı yatırım ve kaydettiği ilerleme halkın gözünde meşruluğunu arttırmak için önem arz etmektedir. Otoriter yönetimin sürdürülmesinde en önemli araçlarından birisi olan basın ve yayın organlarının yoğun propagandası ile kaydedilen bu ilerleme ve yatırımlar, gerçek olmaları durumunda bile çokça abartı ve yanlış bilgiye de yer verilerek, meşruiyeti sağlamada bir araç vazifesi görmektedir. Bahsedilen performans verileri de ülkedeki kurumların da otoriter rejimin baskısı veya kontrolünde olmaları dolayısıyla çoğunlukla güvenilir değildir, ancak propaganda araçları ile halkın zihinlerindeki meşruluk algısı pekiştirilmektedir.

Meşruiyet araçlarından bir diğeri ise güvenlidir. Otoriter rejimler iktidarlarını sağlamlaştırmak veya pekiştirmek için iç ve dış güvenlik gündemleri oluşturabilmektedirler. Oluşturulan gündemlerde değinilen güvenlikle alakalı hususlar gerçeklere dayanabilecekleri gibi, iktidar tarafından oluşturulan suni gündemler de olabilmektedirler. Güvenlikle alakalı vurgulanan hususlar merkezileşmiş olan siyasi gücün daha da merkezileştirilmesi için aracı olabilir. Türü fark etmeksizin otoriter rejimlerde; yani tek adam rejimlerinde, askeri cunta yönetimlerinde veya ideoloji üzerine inşa edilen rejimlerde güvenlik, iktidarın halk üzerindeki baskıları arttırmak, halkın mobilizasyon ve ideolojik konsolidasyonunu arttırmak için bir yol olarak izlenebilmektedir. Bu amaçla iç veya dış düşman yaratmak kullanılan yöntemlerden birisidir. Ülke içerisinde iktidar veya iktidara yakın gruplarla çıkarları örtüşmeyen grup veya organizasyonların ötekileştirilmesi, terörle ilişkilendirilmesi mümkündür. Böylece söz konusu organizasyonların iktidarın çıkarlarına tehdit oluşturmalarının önüne geçilmesi ve bu grupların halk tarafından destek almalarının önüne geçilmesi amaçlanır. İç desteğin sağlanması için benzer bir yöntem de dış düşmanların ülkeye oluşturduğu tehditler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Böylesi durumlarda iktidar dış düşmanların ülkeye oluşturdukları tehdit veya baskıları, ki bunlar askeri, siyasi veya iktisadi olabilir, gerekçe göstererek halkın kendisine verdiği desteği arttırmak için kullanılabilir. Otoriter bir rejimin yaygın basın ve yayın araçlarının büyük bir bölümünü kontrolünde tuttuğu göz önünde bulundurulursa, güvenlikle alakalı kaygıların bulunduğu durumlarda kitlelerin desteğini kazanmak için bu araçların ne büyük önem arz ettiği anlaşılabilir. İfade etmek gerekir ki hem iç düşman hem de dış düşman aracılığı ile siyasi desteğin sağlandığı veya konsolide edildiği durumlarda, ülkeye yönelik güvenlikle alakalı gerçek manada bir tehdit bulunması gerekmez, bahsedilen tehdit durumu çarpıtılarak halka yansıtılabilir yahut mevcut bir tehdit abartılabilir. Diğer bir ihtimal ise ülke içerisinde siyasi destek sağlamak ve iktidarlarının ideolojik temellerini güçlendirmek isteyen iki farklı siyasi rejimin danışıklı olarak aralarındaki ortamı gerginleştirmeleridir. Bu, otoriter rejimler tarafından, basın ve yayın araçlarının ülke içerisinde kendisine sağladığı avantajla halkın resmi ideolojiye yaklaştırılması için bir fırsat olarak görülebilir. Otoriter rejimlerin kendilerine hem ülke içerisinde hem de ülke dışında düşman oluşturmaları veya bazı başka rejimler ile danışıklı gerginlikler oluşturarak rejimlerinin devamlılığına katkıda bulunmaları geniş halk kitleleri tarafından yaygın destek sağlanmasının önemli bir yoludur. Böylesi durumlar özellikle öncesinde geniş halk desteğine ihtiyaç duyulan askeri operasyonlar, anayasa değişikliği ve genel seçimler gibi zamanlarda farklı siyasal rejimler türleri tarafından kullanılabilir.

Gilley'in ifadesine göre devletlerin meşruiyetini sağlayan üç ana başlık şunlardır; yönetim, haklar ve refah düzeyi (2006: 57). Bunlardan yönetim siyasi istikrar, genel yönetim ve ekonomik yönetim başlıklarına ayrılmaktadır. Haklar demokrasi, ifade özgürlüğü, cinsiyet eşitliği ve siyasi katılım gibi durumlardan etkilenmektedir. Sonuncusu ise refah düzeyidir. Bahsedilen bu üç ana başlık gerçekten de belirli bir devlette meşruiyetin sağlanması açısından yüksek önem arz etmektedir. Haliyle bu üç ana başlıktan birisi veya daha fazlası hakkında sıkıntı yaşayan devletler, meşruiyet sağlamak veya halkın meydan okumalarını engellemek için ellerinde kalan diğer başlıklara daha fazla önem vermektedirler. Meşruiyetin bahsedilen bu üç ana ayağından haklar konusunda vatandaşları memnun edemeyen baskıcı rejimlerin ellerinde kalan iki ana başlık yönetim ve refah düzeyidir. Belki de doğal kaynak zengini otoriter rejimlerin ayakta kalmalarını destekleyen, halkın bazı durumlara göz yummasına yol açan önemli faktörlerden birisi de bu kaynakların adil dağıtılmamasına rağmen halka da belirli oranda bir refah düzeyi sağlamasıdır. Demokratik rejimlerde vatandaşlara sağlanan önemli haklardan bazılarını vatandaşlarına sağlayamayan baskıcı rejimler bu sebeple refah düzeyi ve yönetim konularında daha dikkatli davranmak zorundadır. Bundan dolayı siyasi istikrarın sağlanması için iç ve dış meydan okumaların engellenmesi önemlidir. Bunlardan özellikle içerden gelişebilecek muhalefet hareketleri engellenmeye çalışılır, çünkü devletin doğrudan kontrol edebildiği alan burasıdır. Totaliter rejimlerde devlet sosyal medya ve basın - yayın araçlarındaki hâkimiyeti sayesinde içerideki muhalefeti kutuplaştırarak ve terörle ilişkilendirerek muhalif hareketlere katılmayı ve desteklemeyi psikolojik olarak zorlaştırmaktadır. Ekonomik olarak sıkıntıda olan veya kriz yaşayan otoriter ülkelerde de halkın gözünde meşruiyeti arttıracak diğer etkenlerin de zarar gördüğü durumlarda rejim tarafından şiddete başvurulması ihtimali artmaktadır.

Sonuç

Tarih boyunca siyasal rejimler, sahip oldukları iktidarı muhafaza etmeye çalışmışlardır. Çünkü iktidar bir kere ele geçirildikten sonra durağan biçimde devam eden bir olgu olmaktan uzaktır. Toplumda yaşanan her türlü olay iktidar biçimlerinin yeniden şekillenmesini sağlamaktadır. Yeniden şekillenen iktidar ise insanların onu farklı zamanlarda farklı algılamalarına sebep olmaktadır. Toplumda zamanla yeniden şekillenen iktidar, yönetilen insanlar tarafından bir zamanlar meşru kabul edilirken ilerleyen zamanlarda meşruiyetini kaybedebilir. İktidar tarafından meşruiyetin kaybedildiği durumlarda, yani yönetilenlerin rızasının kaybedildiği durumlarda iktidarın sahip olduğu gücü elinde tutması giderek zorlaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki siyasal rejimler, yönettikleri insanların rızasına talip olmak zorundadır, bu, iktidarın devamlılığını sağlamanın en önemli yollarındandır. Bu bağlamda siyasal iktidarın meşruiyetini sağlamak veya sağlamlaştırmak için kullandığı araçlar; halk oylamaları, "kuruluş miti, ideoloji, personalizm, uluslararası bağlılıklar, prosedür mekanizmaları, performans" ve güvenlik olarak sıralanabilir (Soest ve Grauvogel, 2015: 6).

Bundan dolayı, otoriter olsun veya olmasın tüm siyasal rejimler bahsedilen meşruiyet araçlarına belirli ölçüde dayanmak zorundadır. Bununla birlikte, otoriter eğilimleri olan rejimlerin hemen hepsi yukarıda bahsedilen meşruiyet araçlarından birden fazlasına aktif olarak dayanmaktadır, çünkü ne kadar farklı kanaldan ve ne kadar sık üzerinde çalışılırsa halkın yöneten zümre veya kişilerin meşruiyete sahip olduğu algısı o kadar yüksek olacaktır. Otoriter rejimlerin insan hakları ve hukuk bağlamında çok fazla kusurları olduğu göz önünde bulundurulursa, insanların hükümet karşıtı hareketlere girişmelerini çeşitli yollarla baskılamaları gerektiği görülebilir. Pek tabii şiddet de halk hareketlerini sindirmek için baskıcı rejimler tarafından kullanılsa da akla ilk gelen araç değildir, çünkü her ne kadar çok imkânâ sahip olursa olsun her rejim belirli bir oranda halkın desteğini sağlamak zorundadır. Halk tarafından yönetenlere meydan okuma ne denli çok olursa baskıcı hükümetlerin olası şiddet kullanımları da o kadar yükselecektir. Kullanılan şiddet ise hem ülke içerisinde hem de ülke dışında destek kaybetmeye ve meşruiyet algısının düşmesine neden olacaktır. Bu sebepler dolayısıyla baskıcı rejimler bahsedilen meşruiyet sağlama araçlarını büyük bir ustalıkla

kullanmayı kendilerine meslek edinmişlerdir. Bu alanlarda işleyen bir sisteme sahip olan baskıcı rejimlerin ise halk hareketleri tarafından yıkılma olasılıkları düşük görünmektedir.

Kaynakça

Althusser, L. (2014). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London/New York, NY: Verso Books).

Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Easton, D. (1975). 'A Reassessment of the Concept of Political Support', *British Journal of Political Science*, 5, 435–57.

Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gilley, B. (2006). The Determinants of State Legitimacy: Results for 72 Countries. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 27(1), 47–71. <http://www.jstor.org/stable/20445036>

Hatipoğlu, E. (2018). Otoriter Rejimler, E. Kalaycıoğlu, D. Kağnıcıoğlu (Editörler) *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler* içinde (s. 153-166). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kışlalı, A. T. (1997). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Levitsky, S. and L. A. Way (2013). 'The Durability of Revolutionary Regimes', *Journal of Democracy*, 24(3), 5–17.

Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder, CO/London: Lynne Rienner).

Lipson, L. (1965). *The Great Issues of Politics* (Prentice- Hall, Englewood Cliffs, 3rd Edition).

Öztekin, A. & Öztekin, H. (2020). İktidarın Meşruiyeti ve Rıza Üretimi: Masallardan ve Mitlerden Kitle İletişimine Toplumsal Bilincin İnşası . *OPUS International Journal of Society Researches* , 16 (30) , 2911-2940 . DOI: 10.26466/opus.758822

Schatz, E. (2006). 'Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia', *International Political Science Review*, 27(3), 263–84.

von Soest, C., & Grauvogel, J. (2015). *How Do Non-Democratic Regimes Claim Legitimacy?: Comparative Insights from Post-Soviet Countries*. German Institute of Global and Area Studies (GIGA). <http://www.jstor.org/stable/resrep07607>

Weber, M. (1980). *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: Mohr Siebeck).

Weber, M. (2004). *The Vocation Lectures* (Indianapolis, IN: Hackett Publishing).

Yükseköğretim Öğrencilerinin Gıda İsrafı Konusundaki Bilgi, Görüş ve Davranışları

Knowledge, Opinion and Behavior of Higher Education Students About Food Waste

Mustafa AKSOY*

Gökhan ŞALLI**

Başvuru Tarihi: 15.11.2023

Kabul Tarihi: 12.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bireylerin beslenme ihtiyaçlarını karşılama süreçlerinde ortaya çıkan hususlardan biri olan gıda israfı kavramı, kaynakları ve geleceği tehdit eden önemli sorunlardan biridir. Hayatın devamlılığı için elzem olan gıda kaynakları, enerji kaynaklarına göre daha önemli bir konuma sahiptir. Bu açıdan bakıldığında gıda israfı ve gıda atıkları, açlık, yetersiz beslenme sonucu ortaya çıkan küresel problemler, günümüz ve geleceğin en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Günümüz dünyasında ortaya çıkan sürdürülebilirlik sorunlarının birçoğu insan davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda önemli sürdürülebilirlik sorunlarından birisi de gıda kayıpları ve israfları sonucunda ortaya çıkan gıda güvencesidir. Bu çalışmanın amacı; yükseköğretim öğrencilerinin gıda israfı konusundaki bilgi, görüş ve davranışlarını tespit etmek, aradaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak, gıda israfı konusuna dikkat çekmek ve farkındalık oluşturmaktır. Çalışma kapsamında 12.04.2023 ile 18.08.2023 tarihleri arasında Eskişehir’de bulunan yükseköğretim kurumlarında ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyesinde öğrenim gören öğrenciler arasından basit tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 421 kişiden elde edilen bulgular sonucunda gıda israfına ilişkin davranışların ölçek puanı ‘‘24,42’’ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre katılımcılar yüksek düzeyde gıda israfını önlemeye yönelik davranışlar göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre gıda israfına ilişkin davranışlar ile cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bununla birlikte gıda israfına ilişkin davranışlar, gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$), gastronomi veya aşçılık eğitim alan öğrencilerin gıda israfını önlemeye ilişkin davranış puanlarının eğitim almayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gıda, Gıda israfı, Gıda atığı, Aşçılık eğitimi

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, mustafa.aksoy@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3845-1267

** Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu, Aşçılık Programı, gsalli@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3728-1398

Abstract

The concept of food waste, which is one of the issues that arise in the process of meeting the nutritional needs of individuals, is one of the important problems that threaten resources and the future. Food resources, which are essential for the continuity of life, have a more important position than energy resources. From this perspective, food waste and global problems resulting from food waste, hunger and malnutrition constitute one of the most important problems of today and the future. Many of the sustainability problems that arise in today's world arise from human behavior. In this context, one of the important sustainability problems is food security, which arises as a result of food losses and waste. The purpose of this study; To determine the knowledge, opinions and behaviors of higher education students on food waste, one of the biggest problems of today's world, to reveal the similarities and differences, to draw attention to the issue of food waste and to raise awareness. As a result of the findings obtained from 421 people selected by simple random sampling method among students studying at associate, undergraduate and graduate levels in higher education institutions in Eskişehir between 12.04.2023 and 18.08.2023, the scale score of food waste behaviors was "24.42". It was calculated as. According to the findings, participants show high levels of behavior aimed at preventing food waste. According to the research results, there is no significant relationship between food waste-related behaviors and gender, age and education level ($p>0.05$). However, behaviors regarding food waste differ significantly depending on whether they received gastronomy or culinary education ($p<0.05$), and it was determined that the behavior scores of students who received gastronomy or culinary education were higher than those who did not receive education.

Keywords: Food, Food waste, Cooking education

Giriş

Tüm canlılar için hayatın devamlılığı, içerisinde yaşam sürülen çevrenin dengede olmasına ve ekolojik döngünün varlığına bağlıdır. Bütün canlılar, yeryüzünün yaşam alanları olan ekosistemlerde hayatlarını sürdürmektedir. Canlılar için yaşamı sürdürme sahası olan ekosistemlerde hava, su, toprak gibi yaşam için önemli olan maddelerin bozulması ya da oksijen, su, karbondioksit, azot döngülerinde ortaya çıkan aksamalar canlıların hayatını ve yaşam şartlarını güçleştirmektedir (Kılınç Şahin ve Bekar, 2018, s.1040).

Beslenme kavramı da insanların doğumundan ölümüne kadar süren ve bireyler için vazgeçilmez olan fiziksel bir ihtiyaçtır. İhtiyaç duyulan gıdaları sağlama, pişirme/hazırlama ve tüketme süreçleri tarih öncesi çağlardan bu yana kadar insanoğlunun yaşamında önemli bir yer edinmiştir (Samancı, 2016, s.27). Yeme-içme kavramı tarih boyunca bireylerin yaşam biçimlerini şekillendiren en büyük ve en önemli unsurlardan biri olmuştur (Kemer, 2011, s.2).

Canlıların beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için üretim, satın alma, hazırlama, tüketim gibi süreçler ekseninde ortaya çıkan gıda israfı kavramı yaşamın devamlılığını ve geleceği tehdit eden sorunlardan biridir. Günümüzde bireyler için elzem olan bu kaynaklar, enerji kaynaklarına göre daha önemli bir konuma sahiptir. Bu açıdan bakıldığında gıda israfı ve gıda atıkları, açlık, yetersiz beslenme sonucu oluşan küresel problemler önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020, s.3490). Sürdürülebilirlik sorunlarının birçoğu insan davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda önemli sürdürülebilirlik

sorunlarından birisi de gıda kayıpları ve israfları sonucunda ortaya çıkan gıda güvencesidir (Karakaş, 2019, s.468).

Gıda kayıpları ve gıda israfı ekonomik, çevresel ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Zararları ve etkileri her geçen gün daha çok hissedilen gıda israfı ile ilgili birçok ülke, kurum ve kuruluş çalışmalar yapmaktadır (Kılınç Şahin ve Bekar, 2018, s.1040). Artan dünya nüfusu ve azalan kaynaklar ile birlikte beslenme gereksinimi ve gıda güvencesizliği de artmaktadır. Dolayısıyla gıda israfının önlenmesi, kaynakların daha etkin kullanılması ve gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakmak adına son derece önemlidir. Gıda israfı sorunu küresel ölçekte bir sorun haline dönüşmüş durumdadır. (Demirbaş vd., 2017). Gıda kayıp ve israfının azaltılması, tüm ülkelerin gıda güvencesi açısından birinci önceliği durumundadır (Demirbaş, 2019). Gıda israfı insani tüketime uygun olan ancak tüketici seviyesinde sebebi ne olursa olsun atılan veya bozulmaya bırakılan gıdalardır (Oral, 2015). Gıda israfı ciddi çevresel ve sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir (Stefan vd., 2013).

Gıda israfı konusu hem ekonomik hem de sosyo kültürel anlamda farkındalık oluşturulması aynı zamanda israfın azaltılması ve önlenmesi ile ilgili stratejilerin geliştirilmesi açısından önemli hale gelmiştir. Bu çalışma, tüketicilerin günlük yaşamlarındaki gıda israfı ile ilgili farkındalıkları ile tutum ve davranışlarını ortaya koyması, israfın azaltılması ve önlenmesi açısından öneriler geliştirmede kullanılacak verileri sağlayacak olması, gıda israfının önlenmesi ve azaltılması konusunda bireylerde farkındalık oluşturması ve ileride bu konuda yapılacak çalışmalara örnek olması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı; yükseköğretim öğrencilerinin gıda israfı konusundaki bilgi, görüş ve davranışlarını tespit etmek, farklı bölümlerde okuyan öğrenciler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak, gıda israfı konusuna dikkat çekmek ve bu konuda farkındalık oluşturmaktır.

Kavramsal Çerçeve

İsraf, gıda atığı ve gıda israfı

İsraf kavramı, yaşamın çok farklı alanlarında yer almaktadır. Hayata dair maddi ve manevi değerlerin ihtiyaç ötesinde, gereksiz ve aşırı kullanımı israf olarak adlandırılmaktadır. Gereksiz tüketilerek israf edilen unsurlar; para, enerji kaynağı, giyim, gıda gibi maddi veya zaman, emek, değer gibi manevi unsurlar olabilmektedir (Ersoy, 2019, s.93).

Herhangi bir sebeple atılan ve bu işlem sonucunda bireyler tarafından tüketilmeyen gıdalar gıda atığı olarak adlandırılmaktadır. Gıda atıkları önlenemez ve önlenemez atıklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Önlenemez gıda atıkları çöpe atılmadan önce yenilebilir durumda olan gıda maddelerini ifade etmektedir. Önlenemez gıda atıkları ise normal şartlarda bireyler tarafından tüketilmesi uygun olmayan gıda atıklarıdır (Kılınç Şahin ve Bekar, 2018, s.1042). Gıda atıkları; iklim değişikliği, enerji, kaynak verimliliği, su, atık yönetimi, fiyat değişkenliği, maliyetler, tüketim, ürün piyasaları, sağlık ve eşitlik gibi alanlar ile doğrudan ilgilidir (TİSVA, 2019, s.22). Gıdalar, atık konusunun önemli boyutları arasında değerlendirilmektedir. Gıda, üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar geçirdiği süreç içinde insan tüketiminden çıkmakta; böylece her aşamada kayıp ve atıklar oluşabilmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü dünya genelinde üretilen tüm gıdaların yaklaşık 1/3'ünün kaybolduğunu veya boşa gittiğini ifade etmektedir (FAO, 2011). Söz konusu oranın yüksekliği, konu ile ilgili yapılan çalışmalara önem verilmesine ve bu çalışmaların hızla artmasına sebep olmaktadır. Bu

çalışmalar, problemi tanımlayarak tanıtan ve önleyici faaliyetleri kapsayan; birçok uluslararası kuruluşun da öncülük ettiği çalışmalardır (Tahmaz, 2022, s.13).

Gıda israfı ise; üretim aşamasındaki gıda maddelerinin yanlış uygulamalar sonucunda değerlendirilememesi veya üretimi tamamlanmış gıda maddelerinin son tüketim safhasında tüketilememesi olarak ifade edilmektedir (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020, s.3490). Diğer bir ifadeye göre gıda israfı; tüketici seviyesinde herhangi bir nedenle atılan veya bozulmaya terk edilen ürünleri ifade etmektedir (Aday ve Aday, 2021, s.293). Ayrıca kullanılmış ya da kısmen kullanılmış gıda maddelerinin çöpe atılması da gıda israfı olarak adlandırılmaktadır. Gıda israfına; sebzeler, meyveler, etler, ekme, kahve ve süt gibi birçok gıda maddesi dahil olabilmektedir (Hazarhun vd., 2020, s.583). Gıda israfı ihmalin bir sonucudur ve genellikle bilinçli bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır (Kırmızıkuşak ve Yücel, 2021, s.449).

Gıda israfı, en başta bireylerin tüketimi için olan yenilebilir gıda miktarındaki azalmadır. Bu azalma işlemi gıda tedarik zincirinin tüm süreçlerinde meydana gelmektedir. Bu sebeple gıda israfı, üretim, hasat sonrası ve işleme aşamalarında meydana gelen gıda kayıplarını hem de perakende ve tüketim aşamalarında ortaya çıkan gıda atıklarını içermektedir. Bu şekilde değerlendirildiğinde gıda israfı, gıda kaybı ve gıda atığı kavramlarının toplamını ifade etmektedir. Gıda atığı ve gıda israfı birbirinden farklı kavramlar olmasına karşın birbiri yerine kullanılabilen iki kavramdır (Tahmaz, 2022, s.14).

Gıda israfı oluşumundaki nedenler

Gıda kayıplarının ve israfının farklı sebepleri olarak; hatalı planlama, gereğinden fazla gıdanın satın alınması, pişirme esnasındaki yanlışlıklar, endüstriyel işleme aşamasındaki hatalar, yönetimsel, finansal ve teknik zorluklar ve tüketici davranışlarındaki yanlışlıklar şeklinde sınıflandırılabilir (Aday ve Aday, 2021, s.293). Gıda israfının ortaya çıkma nedenleri bütün olarak incelendiğinde insani nedenler dışında satın alma, depolama ve servis aşamasındaki hataların ön plana çıktığı görülebilmektedir (Erik ve Pekerşen, 2019, s.420).

Son yıllarda Türkiye'de gıda israfına yönelik çalışmalar ürün bazında yapılmıştır (Dölekoğlu vd., 2014). Dünyada gıda israfı giderek tartışılan bir konu olmakla birlikte, israf miktarları ve kompozisyonu üzerine çok az güvenilir veri bulunmaktadır. Sistemik ve karşılaştırılabilir veriler eksiktir (Lebersorger ve Schneider, 2011). Bununla birlikte, son yıllarda gıda israfına yönelik farkındalık dünya çapında da artmaktadır ve israfın her yıl yenilebilir gıdaların üçte biri kadar olduğu tahmin edilmektedir (Steinfeld vd., 2006; Gustavsson vd., 2011). Az gelişmiş ülkelerde gıda kayıplarının büyük kısmı gıda tedarik zincirinden önce gerçekleşmektedir. Bu durumun başlıca sebepleri üretim ve sanayi arasındaki teknik ve ekonomik bağlantısızlıktır. Gıda israfının en çok gerçekleştiği durum ise gelişmiş ülkelerde son tüketicinin sosyo-kültürel ve ekonomik tercihlerinden kaynaklı ortaya çıkan gıda israfıdır (Dorward, 2012). Gıda israfı, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere göre daha fazla ortaya çıkmaktadır. Kalite standartları, gıdanın yanlış işlemlerden geçirilmesi, zayıf saklama koşulları, planlama eksikleri, gıda ürünüde tavsiye edilen tüketim tarihlerine dikkat edilmemesi, pişmiş gıdanın serviste tamamen tüketilmemesi ve çevresel faktörler gıda kaybının başlıca sebepleridir (Gustavsson vd., 2011).

Dünyada gıda israfı

Dünya genelinde üretilen gıda maddelerinin 1/3'ünün kayıp ve israf edildiği tahmin edilmektedir. Bu kayıp ve israfın yıllık maliyetinin 940 milyar dolar olduğu ve üç milyar kişinin

beslenmesine yetecek düzeyde olduğu belirtilmiştir (FAO, 2019). Gıda kaybı ve israfı, sürdürülebilirlik sorunlarından biri olan gıda güvencesi kavramının riske girmesine, tatlı su ve fosil yakıtların fazla tüketimi neticesinde sera gazı emisyonlarının artmasına neden olduğundan küresel iklim değişikliğini tetiklemektedir. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), her yıl insan tüketimi için üretilen ortalama 4 milyar ton gıdanın yaklaşık %30'unun gıda kaybı ya da gıda atığı olarak israf edildiğini bildirmiştir. Bir başka ifadeyle her yıl ortalama 1,3 milyar ton gıda çöpe atılmaktadır (Dölekoğlu, 2017, s.179). Öte yandan gıda kayıp ve israfının %56'lık bölümü gelişmiş ülkelerde, %44'lük bölümü ise gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020, s.3490).

Türkiye’de gıda israfı

Türkiye İsrafi Önleme Vakfı'nın hazırladığı rapora göre, ülkemizde bir yılda ortalama 555 milyar lira kaynağın israf edildiği ve bu miktarın 214 milyar liralık bölümünün gıda kaynaklı olduğu belirtilmiştir (TİSVA, 2019). Ekonomik çıktılarının yanı sıra kaynakların sürdürülebilirliği bakımından da gıda israfı, ülkemiz için çok önemli bir konudur (Demirbaş, 2018). Türkiye “Sürdürülebilir Gıda Endeksi” sıralamasında yirmi beş ülke arasında yirminci sırada yer almaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019).

Türkiye’de gıda israfının boyutlarını incelemek ve gözler önüne sermek amacıyla 2017 ve 2018 yıllarında Ticaret Bakanlığı tarafından “Türkiye İsraf Raporları” açıklanmıştır (TB, 2019). Bu raporların içerisinde, tüketicilerin gıda tüketim davranışları ve israf oranları ile ekmek tüketimi ve israfına yer verilmiştir. 2018 İsraf Raporuna göre, Türkiye’de bireylerin %77,2’si satın alınan gıdaların tüketildiğini, %22,8’i satın aldıkları gıdaların tamamını tüketmeden çöpe attığını belirtmiştir. Ayrıca, satın alınan gıdaların israf edilme nedenleri arasında birinci sırada “bozulması” (%74,2), ikinci sırada “tüketilememesi” (%29,8) belirlenmiştir. Bu sonuç da tüketicilerin gıda saklama koşulları ya da etiket bilgisi konularında bilgi yetersizliği yaşamakta olduklarını düşündürmektedir. İkinci neden olan “tüketilememesi” ise tüketicilerin ihtiyaçtan fazla ya da plansız gıda alışverişi yaptıklarını göstermektedir. (Daysal, 2019, s.5).

İlgili çalışmalar

Kurt'un 2019 yılında "Yiyecek- içecek personelinin gıda israfı hakkında bilgi, görüş ve davranışları: Eskişehir ili örneği" isimli çalışması sonucunda; gıda israfının sebebinin kişilerin gıda güvenliği konusundaki bilgi seviyesinin az olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Mutfak personelleri gıda israfının önemli olduğunu bildiklerini ancak bunu önlemeye yönelik bir çalışma yapmadıklarını ifade etmiştir.

Karakaş 2019 yılında ortaya koyduğu “Gıda İsrafının Davranışsal Belirleyicileri; Çorum İli Örneği” isimli çalışmada; “Gıda israfının belirleyicileri davranışsal olarak ele alınmış ve beş faktör üzerinde odaklanılmıştır. Bu faktörlerden birisi olan normların satın alma davranışları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmaması dikkate değerdir. Örneğin ‘israf ettiğim zaman vicdanım sızlar’ diyen bir insan her ne kadar vicdanın sızladığını söylese de bu söylemler satın alma davranışlarına yansımamaktadır. Bunun sonucunda satın alınan gıda maddeleri tüketilememekte ve israf edilmektedir. Bu durumda normlar ile davranışlar arasındaki dolaylı etkinin niyet ve sonuç farkındalığı üzerinden olduğu görülmüştür. Normlar ile israf davranışları arasındaki bağın nasıl güçlendirileceği ciddi bir merak konusu olsa da ahlaki normların niyet üzerine etkisinin oldukça güçlü olduğu belirlenmiştir.” İfadelerine yer verilmiştir.

Onurlubaş ve Altunışık (2019), Bursa ilinde 384 hane halkı ile yapılan anket sonuçlarına göre, hane halkının, %11,1'inin bayatlayan ekmeği çöpe attığı tespit edilmiştir. Tüketicilerin ekmek israfını önlemek için ihtiyacı kadar ekmek satın alınması gerektiği belirlenmiştir.

Yıldırım et al., (2016) internet ortamında yaptıkları anket sonuçlarına göre değerlendirdikleri çalışmalarında, tüketicilerin %95'inin gıda israfından sorumlu olduğunu belirlemişlerdir. Tüketicilerin %90'ı Ramazan ayı boyunca gıda israfının arttığını düşünmekte iken; yaklaşık %50'si, daha az gıda atmak ve gıda israfının çevre ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri hakkında daha iyi bilgi sahibi olmak istediğini belirtmiştir.

Secondi et al. (2015) 388 AB vatandaşıyla yaptıkları anket çalışması sonucunda, ülkelerin ekonomik durumuna ilişkin olarak, en zengin ve en gelişmiş Avrupa ülkelerinin bazılarının az miktarda yiyecek atığı üretmeye meyilli olduğu görülmüştür. 65 yaş ve üstü bireylerin daha az gıda israf ettiğini belirlemiştir. Kadınların gıda israfını azaltmalarının erkeklerle göre daha olası olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak, genellikle mutfakta daha çok zaman 8 harcadıkları ve gıda israf etmenin ekstra maliyetleri olduğunun daha fazla farkında olmaları düşünülmektedir.

Yöntem

Yükseköğretim öğrencilerinin gıda israfına ilişkin bilgi, görüş ve davranışlarının tespit edilmesinin, aradaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Evren ve örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın bu evrende gerçekleştirilmesinde araştırmacının bir yükseköğretim kurumunda çalışması etkili olmuştur.

Çalışmanın örneklemi ise Eskişehir'de bulunan yükseköğretim kurumlarında ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyesinde öğrenim gören öğrenciler arasından basit tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 421 kişi oluşturmaktadır.

Veri toplama aracının oluşturulması

Anket formu katılımcılar tarafından rahat anlaşılabilir şekilde; ilgili kaynaklardan, benzer çalışmalardan faydalanılarak (Tahmaz, 2022, Hazarhun, 2020) araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Anket formu dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci kısımda katılımcıların gıda israfı konusundaki bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Üçüncü kısım gıda israfı ile ilgili davranışları belirlemeye yönelik 19 ifadeden oluşmaktadır. Dördüncü kısımda ise gıda israfına ilişkin görüşleri belirlemek amacıyla 9 ifade yer almaktadır.

Verilerin toplanması

Verilerin toplanmasında anket tekniğı kullanılmıştır. Google Forms'a işlenen anket formu 12.04.2023 ile 18.08.2023 tarihleri arasında katılımcılar tarafından online ortamda cevaplanmıştır.

Verilerin analizi

Çalışmada verilerin analizi istatistik paket programı ile yapılmış ve sonuçlar %95 güven düzeyinde değerlendirilmiştir. Çalışmada ölçekler için faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bununla birlikte ölçek yapısı doğrulanmayan ölçekler için ki kare ilişki testi yapılırken ölçek yapısı doğrulanan ölçek için t testi ve ANOVA testi yapılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi

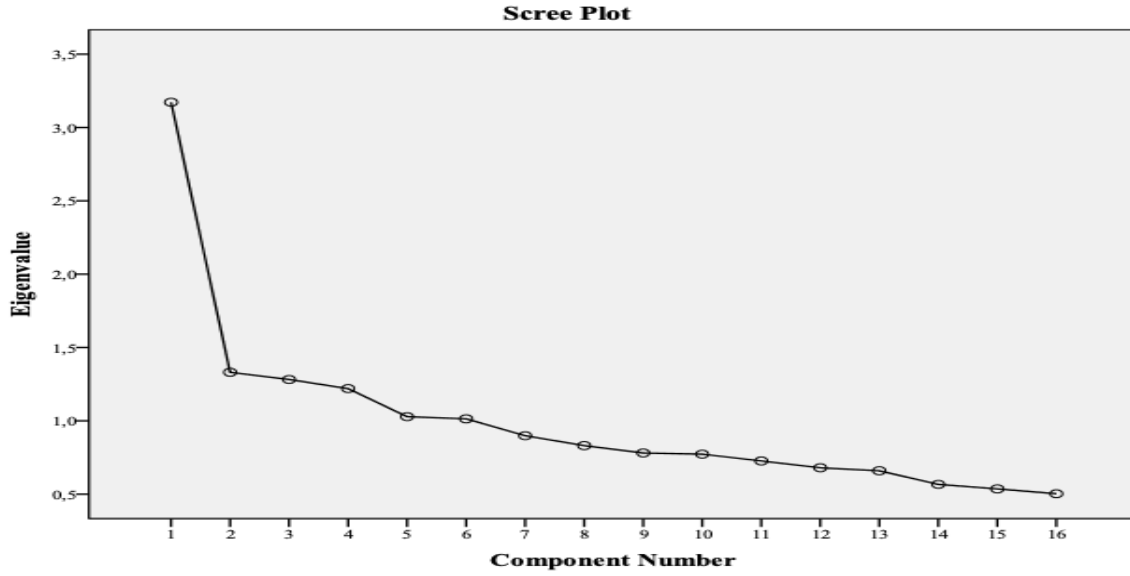
Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini tespit etmek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. KMO katsayısı örneklemin büyüklüğünü test etmek için hesaplanırken normal dağılım koşulu Bartlett testiyle incelenmektedir. Bu kapsamda KMO testi ölçüm sonucunun .50 ve daha üstü, Bartlett küresellik testi sonucunun da istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Jeong, 2004, s.70). Faktör analizi işleminde ölçek maddelerinin faktörlere atanması ya da ölçekten çıkarılması işlemlerinde faktör yükü değerlerine bakılmıştır.

Gıda israfına ilişkin davranışlar ölçeğı faktör analizi sonuçları

Tablo 1. KMO ve Bartlett Değerleri

KMO		0,765
Bartlett Testi	X^2	770,618
	sd	120
	p	0,000

Ölçeğe ilişkin KMO ve Bartlett değerleri Tablo 1. de gösterilmiştir. Ölçek için yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,765 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur ($KMO > 0,500$). Bartlett testi kapsamında X^2 değeri 770,618 olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Buna göre normal dağılım koşulu sağlanmıştır. KMO ve Bartlett testi sonucuna göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin faktör yapısının belirlenmesi amacıyla özdeğerlerin saçılımını gösteren Scree Plot grafiğı incelenmiştir.

Özdeğerler saçılım grafiği incelendiğinde ölçeğin tek faktörden oluştuğu belirlenmiştir.

Güvenirlilik analizi

Cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenirlilik düzeyini vermektedir. Katsayı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenirliliği şu şekilde yorumlanmaktadır (Nunnally, 1967, s.248).

- $.00 \leq \alpha < .40$ ise ölçek güvenilir değildir,
- $.40 \leq \alpha < .60$ ise ölçeğin güvenirliliği düşük,
- $.60 \leq \alpha < .80$ ise ölçek oldukça güvenilir,
- $.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Yapılan analize göre ölçeğin Cronbach's alfa katsayısı .70 olarak belirlenmiştir ve bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör yük değerleri ve güvenirlik katsayısı**Tablo 2.** Faktör Yük Değerleri ve Güvenirlik Katsayısı

	Faktör Yüğü	Cronbach's Alpha
16.Yiyecekleri uygun sıcaklıklarda depolamaya özen gösteririm.	0,627	0,703
6.Bayatlayan ekmekleri başka yemeklerde değerlendiririm.	0,599	
7.Gıdaları hassas bir şekilde ayıklar ve doğrarım.	0,582	
8.Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanırım.	0,564	
13.Gıdaların muhafaza koşullarını öğrenir ve uygulamaya çalışırım.	0,551	
4.Tabağıma tüketeceğim kadar yemek doldururum.	0,531	
15.Pişmiş yiyecekleri iki saatten fazla oda sıcaklığında bekletmem.	0,508	
3.Sebzelerin artan kısımlarını diğer yemeklerde kullanırım.	0,507	
1. Alışveriş listesi hazırladığım için israf edeceğim şeyler satın almam.	0,488	

Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar Ölçeği faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin güvenirlik düzeyi yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ölçek 9 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin açıklanan varyans oranı %30,527 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte evet yanıtı 3 puan, bazen yanıtı 2 puan ve hayır yanıtı 1 puan almaktadır. Buna göre ölçekten alınan puan arttıkça gıda israfına önlemeye ilişkin davranışlar gösterildiği anlaşılmaktadır.

	n	Minimum	Maximum	X	ss	Çarpıklık	Basıklık
Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar	421	13,00	27,00	24,41	2,81	-1,384	1,725

Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar ölçek puanı 24,42 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulguya göre katılımcılar yüksek düzeyde gıda israfını önlemeye yönelik davranışlar göstermektedir.

Bulgular

Yükseköğretim öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Tablo 3. *Yükseköğretim Öğrencilerinin Demografik Özellikleri*

		n	%
Cinsiyet	Erkek	155	36,8
	Kadın	266	63,2
Yaş	18-22	277	65,8
	23-27	93	22,1
	28-32	27	6,4
	33 ve üstü	24	5,7
Eğitim Durumu	On lisans	188	44,7
	Lisans	193	45,8
	Lisansüstü	40	9,5
Gastronomi veya aşçılık eğitimi aldınız mı?	Evet	231	54,9
	Hayır	190	45,1

Araştırma katılan bireylerin %36,8'sinin erkek, %63,2'sinin kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların %65,8'inin 18-22 yaş aralığında, %22,1'inin 23-27 yaş aralığında, %6,4'ünün 28-32 yaş aralığında ve %5,7'sinin 33 ve üstü yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde %44,7'sinin ön lisans, %45,8'inin lisans ve %9,5'inin lisansüstü seviyede olduğu görülmüştür. Gastronomi ve aşçılık eğitimi alma durumlarına bakıldığında katılımcıların %54,9'unun eğitim aldığı, %45,1'inin bu alanda eğitim almadığı görülmüştür.

Gıda israfına ilişkin bilgi düzeyi ölçeği faktör analizi sonuçları**Tablo 4.** *Gıda İsrafına İlişkin Bilgi Düzeyi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları*

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Cronbach's Alpha
4.Türkiye'de her yıl 7,7 milyon tondan fazla gıda israfı yapılmaktadır.	0,903			
5.Dünya genelinde her yıl toplam 931 milyon ton gıda israf edilmektedir.	0,885			0,851
3.Türkiye'de her yıl kişi başına ortalama 93 kilogram yiyecek çöpe atılmaktadır.	0,812			
9.Gıda israfı birey ve ülkeler için maddi olarak bir yüküdür.		0,721		
6.Gıda israfının doğaya ve çevreye olumsuz etkileri vardır.		0,704		0,505
8.İhtiyacımız kadar yemek pişirmek gıda israfını azaltır.		0,699		
7.Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda israfını arttırmaktadır.			0,714	
2.Buzdolabının iç ısı 8 ve üstü olmalıdır.			0,620	0,297
1.Gıda israfı, üretilen gıdanın tüketilmeden önce atığa dönüşmesini ifade etmektedir.			-0,582	

Gıda İsrafına İlişkin Bilgi Düzeyi Ölçeği faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 2.faktörü ve 3.faktörüne ilişkin güvenilirlik düzeyi kabul edilebilir değer altındadır. Buna göre ölçek için yapı geçerliği ve güvenilirlik kriterleri sağlanmadığından ölçek olarak kullanılması uygun değildir.

Gıda israfı bilgi düzeyine ilişkin bulgular

Tablo 5. *Gıda İsrafına İlişkin Bilgi Düzeyi*

	Yanlış /		Doğru	
	n	%	n	%
1.Gıda israfı, üretilen gıdanın tüketilmeden önce atığa dönüşmesini ifade etmektedir.	152	36,1	269	63,9
2.Buzdolabının iç ısısı 8 derece ve üstü olmalıdır.	333	79,1	88	20,9
3.Türkiye'de her yıl kişi başına ortalama 93 kilogram yiyecek çöpe atılmaktadır.	257	61,0	164	39,0
4.Türkiye'de her yıl 7,7 milyon tondan fazla gıda israfı yapılmaktadır.	197	46,8	224	53,2
5.Dünya genelinde her yıl toplam 931 milyon ton gıda israf edilmektedir.	231	54,9	190	45,1
6.Gıda israfının doğaya ve çevreye olumsuz etkileri vardır.	11	2,6	410	97,4
7.Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda israfını arttırmaktadır.	344	81,7	77	18,3
8.İhtiyacımız kadar yemek pişirmek gıda israfını azaltır.	10	2,4	411	97,6
9.Gıda israfı birey ve ülkeler için maddi olarak bir yüküdür.	19	4,5	402	95,5

Araştırmaya katılan öğrencilerin %63'ü "Gıda israfı, üretilen gıdanın tüketilmeden önce atığa dönüşmesini ifade etmektedir." ifadesine doğru cevabını vermiştir. Katılımcıların büyük kısmının gıda israfının tanımını doğru olarak bildiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %79 u "Buzdolabının iç ısısı 8 derece ve üstü olmalıdır" ifadesini işaretlemişlerdir. Katılımcıların gıda israfı ile ilgili sayısal veri ifadelerine verdikleri cevaplar incelendiğinde konuya tam olarak hâkim olmadıkları görülmektedir. "Gıda israfının doğaya ve çevreye olumsuz etkileri vardır". "İhtiyacımız kadar yemek pişirmek gıda israfını azaltır". "Gıda israfı birey ve ülkeler için maddi olarak bir yüküdür." ifadelerin katılımcıların tamamına yakınının doğru cevabı verdikleri tespit edilmiştir. "Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda israfını arttırmaktadır." İfadesine katılımcıların %81,7'si yanlış cevabını vermiştir. Genel olarak araştırmaya katılanların gıda israfına ilişkin bilgi düzeylerinin verdikleri cevaplara bağlı olarak yeterli olduğu düşünülmektedir.

Gıda israfına ilişkin bilgi düzeyi ifadelerinin gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumu ile ilişkisi**Tablo 6.** *Gıda İsrafına İlişkin Bilgi Düzeyi İfadelerinin Gastronomi veya Aşçılık Eğitimi Alma Durumu ile İlişkisi*

		Gastronomi veya aşçılık eğitimi aldınız mı?				İlişki Testi	
		Evet		Hayır		X ²	p değeri
		n	%	n	%		
1.Gıda israfı, üretilen gıdanın tüketilmeden önce atığa dönüşmesini ifade etmektedir.	Yanlış	78	33,8	74	38,9	1,213	0,271
	Doğru	153	66,2	116	61,1		
2.Buzdolabının iç ısı 8 ve üstü olmalıdır.	Yanlış	189	81,8	144	75,8	2,292	0,008*
	Doğru	42	18,2	46	24,2		
3.Türkiye'de her yıl kişi başına ortalama 93 kilogram yiyecek çöpe atılmaktadır.	Yanlış	141	61,0	116	61,1	0,000	0,998
	Doğru	90	39,0	74	38,9		
4.Türkiye'de her yıl 7,7 milyon tondan fazla gıda israfı yapılmaktadır.	Yanlış	101	43,7	96	50,5	1,938	0,164
	Doğru	130	56,3	94	49,5		
5.Dünya genelinde her yıl toplam 931 milyon ton gıda israf edilmektedir.	Yanlış	125	54,1	106	55,8	0,118	0,731
	Doğru	106	45,9	84	44,2		
6.Gıda israfının doğaya ve çevreye olumsuz etkileri vardır.	Yanlış	5	2,2	6	3,2	0,404	0,525
	Doğru	226	97,8	184	96,8		
7.Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda israfını arttırmaktadır.	Yanlış	199	86,1	145	76,3	6,743	0,009*
	Doğru	32	13,9	45	23,7		
8.İhtiyacımız kadar yemek pişirmek gıda israfını azaltır.	Yanlış	6	2,6	4	2,1	0,105	0,501
	Doğru	225	97,4	186	97,9		
9.Gıda israfı birey ve ülkeler için maddi olarak bir yüküdür.	Yanlış	13	5,6	6	3,2	1,476	0,224
	Doğru	218	94,4	184	96,8		

*p<0,05

Analiz sonuçlarına göre Gastronomi veya Aşçılık Eğitimi Alma Durumu ile "Buzdolabının iç ısı 8 ve üstü olmalıdır." "Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda

israfını arttırmaktadır.” ifadelerine verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Aşçılık eğitimi alanların %81,8’i yanlış, eğitim almayanların %75,8’i yanlış ifadesini işaretlemişlerdir. Eğitim alanların %13,9’u “Gıdaları ilk giren ilk çıkar (FIFO) ilkesine göre kullanmak gıda israfını arttırmaktadır.” ifadesine doğru yanıtını verirken, eğitim almayanlarda bu oran %23,7’dir. Gıda israfı ile ilgili olumsuz ifadelerde aşçılık ve gastronomi eğitimi alan öğrencilerin bilgi düzeyleri daha yüksektir. Bu durumun katılımcıların konu ile ilgili aldıkları eğitimler sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Gıda israfına ilişkin davranışlar ile demografik özelliklerin ilişkisi

Tablo7. Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar ile Demografik Özelliklerin İlişkisi

		Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar			Karşılaştırma Testi	
		n	X	ss	İstatistik	p değeri
Cinsiyet	Erkek	155	24,21	3,06	-1,115	0,265
	Kadın	266	24,52	2,64		
Yaş	18-22	277	24,31	2,79	2,232	0,084
	23-27	93	24,38	2,79		
	28-32	27	24,26	3,25		
	33 ve üstü	24	25,83	2,18		
Eğitim	On lisans	188	24,41	2,62	0,009	0,991
	Lisans	193	24,41	2,86		
	Lisansüstü	40	24,35	3,38		
Gastronomi veya aşçılık eğitimi aldınız mı?	Evet	231	25,03	2,16	4,989	0,000*
	Hayır	190	23,65	3,28		

* $p<0,05$

Analiz sonuçlarına göre Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar ile cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bununla birlikte Gıda İsrafına İlişkin Davranışlar, gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$) ve eğitim alanların gıda israfını önlemeye ilişkin davranış puanları eğitim almayanlara göre daha yüksektir. Bu farklılığın temel sebebinin gastronomi ve aşçılık eğitimi alan öğrencilerin bu konuda aldıkları teorik eğitimleri uygulama eğitimlerinde ve staj eğitimlerinde davranışa dönüştürmeleri olduğu düşünülmektedir. Özellikle satın alma, depolama, gıda hazırlama ve servis süreçlerinde tecrübe edinen öğrencilerin bu konuda olumlu davranış geliştirdiklerini söylemek mümkündür.

Gıda israfına ilişkin görüşler ölçeği faktör analizi sonuçları**Tablo 8.** *Gıda İsrafına İlişkin Görüşler Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları*

	Faktör 1	Faktör 2	Cronbach's Alpha
1.Gıda israfı yaptığımda kendimi kötü hissedirim.	0,697		
2.Gıda israfı yaptığımda ortaya çıkan çevresel bozukluklar umurumda olmaz.	-0,690		
5.İsraf etmenin günah olduğunu düşünüyorum.	0,613		0,564
3.Gıda israfı çevresel bir sorun değildir.	-0,547		
6.Dünyada bu kadar açlık varken gıda israfı yapmak yanlıştır.	0,497		
8.Bireylerin maddi durumları ile israf oranları arasında bağlantı vardır.		0,740	
9.Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.		0,662	0,397
7.Hazır yemek sektörünün israf konusunda payı büyüktür.		0,583	

Gıda İsrafına İlişkin Görüşler Ölçeği faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 1.faktörü ve 2.faktörüne ilişkin güvenilirlik düzeyi kabul edilebilir değer altındadır. Buna göre ölçek için yapı geçerliği ve güvenilirlik kriterleri sağlanmadığından ölçek olarak kullanılması uygun değildir.

Gıda israfına ilişkin görüşler

Tablo 9. *Gıda İsrafına İlişkin Görüşler*

	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%
1.Gıda israfı yaptığımda kendimi kötü hissederim.	403	95,7	15	3,6	3	0,7
2.Gıda israfı yaptığımda ortaya çıkan çevresel bozukluklar umurumda olmaz.	21	5,0	8	1,9	391	93,1
3.Gıda israfı çevresel bir sorun değildir.	23	5,5	12	2,9	386	91,7
4.Gıda israfı ekonomik bir sorundur.	388	92,2	15	3,6	18	4,3
5.İsraf etmenin günah olduğunu düşünüyorum.	362	86,0	32	7,6	27	6,4
6.Dünyada bu kadar açlık varken gıda israfı yapmak yanlıştır.	410	97,4	6	1,4	5	1,2
7.Hazır yemek sektörünün israf konusunda payı büyüktür.	308	73,2	90	21,4	23	5,5
8.Bireylerin maddi durumları ile israf oranları arasında bağlantı vardır.	325	77,2	64	15,2	32	7,6
9.Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.	198	47,1	101	24,0	121	28,8

Araştırmaya katılanların gıda israfına ilişkin görüşlere verdikleri cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %95,7 si “ Gıda israfı yaptığımda kendimi kötü hissederim.” ifadesine “Katılıyorum” cevabını vermiştir. “ Gıda israfı yaptığımda ortaya çıkan çevresel bozukluklar umurumda olmaz.” ifadesinde katılımcıların %93,1’i “Katılmıyorum” seçeneğini işaretlemiştir. “Gıda israfı çevresel bir sorun değildir.” ifadesine öğrencilerin %91,7’si “Katılmıyorum”, “Gıda israfı ekonomik bir sorundur.” ifadesine ise %92,2’si katılıyorum cevabını vermişlerdir. Katılımcıların %86,0’sı israf etmenin günah olduğunu düşünürken, katılımcıların %97,4’ü dünyada açlık sorunu var iken israf etmenin yanlış olduğunu düşünmektedir. Genel olarak bulgular incelendiğinde katılımcıların çevresel, ekonomik ve insani boyutta israf ile ilgili olumlu görüşler sergiledikleri görülmektedir. Öte yandan dini inançlarında bu hususta etili olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların %73,2’si hazır yemek sektörünün israf konusunda payı büyük olduğunu düşünmektedir. “Bireylerin maddi durumları ile israf oranları arasında bağlantı vardır.” ifadesine araştırmaya katılanların %77,2’si “Katılıyorum” cevabını vermiştir. Katılımcıların büyük kısmı israf oranının maddi gelir düzeyine göre değiştiğini düşünmektedir. “Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.” İfadesine katılımcıların %47’1’i “Katılıyorum”, %28,8’i “Katılmıyorum” cevabını vermiştir.

Gıda israfına ilişkin görüşlerin gastronomi veya açıcılık eğitimi alma durumu ile ilişkisi**Tablo 10.** *Gıda İsrafına İlişkin Görüşlerin Gastronomi veya Açıcılık Eğitimi Alma Durumu İle İlişkisi*

		Gastronomi veya açıcılık eğitimi aldınız mı?				İlişki Testi	
		Evet		Hayır		X ²	p değeri
		n	%	n	%		
1.Gıda israfı yaptığımda kendimi kötü hissederim.	Katılıyorum	220	95,2	183	96,3	1,418	0,492
	Kararsızım	10	4,3	5	2,6		
	Katılmıyorum	1	0,4	2	1,1		
2.Gıda israfı yaptığımda ortaya çıkan çevresel bozukluklar umurumda olmaz.	Katılıyorum	12	5,2	9	4,8	0,232	0,890
	Kararsızım	5	2,2	3	1,6		
	Katılmıyorum	214	92,6	177	93,7		
3.Gıda israfı çevresel bir sorun değildir.	Katılıyorum	14	6,1	9	4,7	0,426	0,808
	Kararsızım	7	3,0	5	2,6		
	Katılmıyorum	210	90,9	176	92,6		
4.Gıda israfı ekonomik bir sorundur.	Katılıyorum	216	93,5	172	90,5	3,631	0,163
	Kararsızım	9	3,9	6	3,2		
	Katılmıyorum	6	2,6	12	6,3		
5.İsraf etmenin günah olduğunu düşünüyorum.	Katılıyorum	205	88,7	157	82,6	4,227	0,121
	Kararsızım	16	6,9	16	8,4		
	Katılmıyorum	10	4,3	17	8,9		
6.Dünyada bu kadar açlık varken gıda israfı yapmak yanlıştır.	Katılıyorum	226	97,8	184	96,8	2,803	0,246
	Kararsızım	4	1,7	2	1,1		
	Katılmıyorum	1	0,4	4	2,1		
7.Hazır yemek sektörünün israf konusunda payı büyüktür.	Katılıyorum	164	71,0	144	75,8	1,811	0,404
	Kararsızım	55	23,8	35	18,4		
	Katılmıyorum	12	5,2	11	5,8		
8.Bireylerin maddi durumları ile israf oranları arasında bağlantı vardır.	Katılıyorum	182	78,8	143	75,3	1,262	0,532
	Kararsızım	31	13,4	33	17,4		
	Katılmıyorum	18	7,8	14	7,4		

9.Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.	Katılıyorum	124	53,7	74	39,2		
	Kararsızım	47	20,3	54	28,6	9,010	0,011*
	Katılmıyorum	60	26,0	61	32,3		

***p<0,05**

Gıda israfına ilişkin görüşlerden “Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.” ifadesine katılım durumu ile gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Gastronomi veya aşçılık eğitimi alanların %53,7’si “Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.” ifadesine ‘‘Katılıyorum’’ yanıtını verirken eğitim almayanlarda bu oran %39,2’ye düşmüştür. Bu durumun eğitim alan öğrencilerin okul ve günlük hayatlarındaki edindikleri tecrübeleri ve gözlemleri sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Eğitim almadan önceki yaşamlarında israf konusundaki yanlış düşünce ve uygulamaların eğitim sonrasında olumlu yönde değiştiği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Tüketici aşamasında gerçekleşen ve gıda israfı olarak adlandırılan kayıplar sosyal ve ekonomik değişimlerin bir sonucu olup, çöpe giden gıdanın üretilmesi için gereken su, enerji, toprak, emek ve sermaye girdilerinin de boşa gitmesi demektir. Gıda israfının gerek bireyler gerekse ülkeler için çevresel ve ekonomik bir sorun olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öte yandan sürdürülebilirlik ve sağlık açısından da gıda israfı kavramının önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma; yükseköğretim öğrencilerinin gıda israfı konusundaki bilgi, görüş ve davranışlarını tespit etmek, aradaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla planlanmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesiyle şu sonuçlara ulaşılmıştır;

Araştırmaya katılan yükseköğretim öğrencilerinin gıda israfına ilişkin bilgi düzeylerinin verdikleri cevaplara bağlı olarak yeterli olduğu tespit edilmiştir. Gıda israfı bilgi düzeyi ilgili olumsuz ifadelerde aşçılık ve gastronomi eğitimi alan öğrenciler ile almayan öğrenciler arasında anlamlı bir fark ($p<0,05$) bulunmuştur. Aşçılık ve gastronomi eğitimi alan öğrencilerin bu ifadelere verdikleri cevaplara bağlı olarak bilgi düzeyleri daha yüksektir. Bu farklılığın sebebi olarak aşçılık ve gastronomi öğrencilerinin aldıkları eğitimler gösterilebilir. Özellikle maliyet kontrolü, menü planlama gibi derslerin gıda israfı konusunu en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için çeşitli bilgiler sunduğu bilinmektedir. Gerek teorik gerekse pratik olarak gıda işleme, üretim ve tüketim aşamalarında gerçekleştirilen dersler ilgili öğrencilerin gıda israfı ile ilgili daha bilinçli olduğunu göstermektedir. Özetle mesleki eğitimin gıda israfı konusunda bireyleri olumlu veya olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Analiz sonucunda gıda israfına ilişkin davranışlar ölçek puanı ‘‘24,42’’ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulguya göre katılımcılar yüksek düzeyde gıda israfını önlemeye yönelik davranışlar göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre gıda israfına ilişkin davranışlar ile cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bununla birlikte gıda israfına ilişkin davranışlar, gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$) ve eğitim alanların gıda israfını önlemeye ilişkin davranış puanları eğitim almayanlara göre daha yüksektir. Mesleki eğitim ve alan ile ilgili alınan eğitimlerin gıda israfı ile ilgili davranışlara da yansıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle aşçılık ve gastronomi öğrencilerinin aldıkları uygulamalı mutfak dersleri ve sektör tecrübeleri israf konusunda olumlu davranışların pekiştirilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların gıda israfına ilişkin görüşlerine yönelik bulgular incelendiğinde katılımcıların çevresel, ekonomik ve insani boyutta israf ile ilgili olumlu görüşler sergiledikleri görülmektedir. Öte yandan dini inançlarında bu hususta etkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle gıda maddelerinin nimet olarak kabul edildiği islam dininde gıdaları israf etmek hoş bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Bu dini inanış ve israf arasındaki ilişkinin araştırma sonuçlarına da yansımaya sebep olduğu düşünülmektedir. Gıda israfına ilişkin görüşlerden “Kişilerin eğitim durumları ile israf oranları arasında ilişki vardır.” ifadesine katılım durumu ile gastronomi veya aşçılık eğitimi alma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Yiyecek içecek sektörü üzerine eğitim alan öğrencilerin gıda israfı kavramı ile kişilerin eğitim düzeyinin ilişkili olduğunu düşünmesi kendi aldıkları eğitim ile israf konusunda olumlu davranış değişiklikleri geliştirmeleri ile açıklanabilir. Elde edilen sonuçlar neticesinde aşağıdaki öneriler şu şekilde sıralanmıştır;

Son yıllarda pazarın küreselleşmesi ve tüketicilerin beklentilerinin artması gibi nedenler gıda tedarik zincirini hem uzatmakta hem de daha karmaşık bir hal almasını sağlamaktadır. Üretici ve tüketici arasında geçen bu sürenin artması, gıda kayıplarının da çeşitli sebeplerden dolayı daha fazla artmasına neden olmaktadır. Tüketici aşamasında gerçekleşen ve gıda israfı olarak adlandırılan kayıplar ise sosyal ve ekonomik değişimlerin bir sonucu olup, çöpe giden gıdanın üretilmesi için gereken su, enerji, toprak, emek ve sermaye girdilerinin de boşa gitmesi demektir.

Gıda israfının önlenmesi için yapılması gereken her türlü çalışmanın bir bütün olarak yapılması gerekmektedir. Devletin ilgili tüm kurumlarının gıda israfı konusundaki farkındalığın artırılması amacıyla ortak faaliyetler başlatması; konuyla ilgili tüm taraflara gıda israfının bireylerin seçimi olduğunu ve bu durumun önlenebilir olduğunu ifade etmesi gıda israfının azaltılması ve yok edilmesi için bir zorunluluk haine gelmiştir. Seçimin bilinçli bir tercih olduğu ve istendiğinde değiştirilebildiği toplumun her kesimine çok iyi bir şekilde anlatılmalıdır.

Gıda israfının minimum seviyeye indirilebilmesi için yine devlet eliyle bilinçli üretici ve tüketici eğitimleri verilmeli, seminerler organize edilmeli ve sertifika programları düzenlenmelidir. Toplumun her kesiminin gıda israfının tehlike ve boyutlarının farkına varması için devlet eliyle faaliyetler (reklamlar, yasal düzenlemeler) desteklenmelidir. Özellikle israfın yoğun olarak yapıldığı (her şey dahil sistemler vb.) alanlarda çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır.

Eğitimin gıda israfı üzerindeki etkileri bilinen bir gerçektir. Bilinçli tüketici eğitimlerinin veya gıda israfı ile ilgili bilinçlendirici faaliyetlerin her seviyedeki bireye verilmesi, israfın yok edilmesi ve en aza indirilmesi için elzem bir faaliyettir. Çünkü gıda israfına sebep olan her atık önce azaltılarak engellenmeli; sonrasında ortaya hâlâ bir atık çıkıyorsa başka yöntemlerle değerlendirilmeye çalışılmalıdır. Bu nedenle, kamu spotları da dâhil her türlü bilgilendirici faaliyetin, öncelikle bilinçli bir tüketim ile atıkları azaltarak engellemeye odaklanması gerekmektedir.

Yiyecek içecek sektörü paydaşlarının da gıda israfı konusunda gereken özeni göstermeleri gerekmektedir. İşletme sahipleri ve özellikle mutfak çalışanları bu konudaki baş aktörler olarak görülmektedir. Dolayısıyla gıda israfı ile ilgili her aşama ve faaliyetin tüm paydaşlara üst seviyede aktarılması gerekmektedir. Gıda israfına sebep olan atıklarının engellenmesi ve/veya azaltılmasının özveri bir iş olduğu; “insan faktörü” ağırlıklı çalışılan profesyonel mutfaklarda, söz konusu bu özverinin ancak motivasyonu yüksek personel ile sağlanacağı, işletmeler tarafından kabul edilmelidir.

Gıda israfı ile ilgili akademik çalışmaların artması ve çeşitlenmesi de diğer önemli bir konu olarak görülmektedir. İsrاف oranlarının ortaya çıkarılması, israfın hangi aşamalarda daha az

veya fazla yapıldığının belirlenmesi, çeşitli önleyici faaliyetlerin geliştirilmesinde akademik çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir. Üniversitelerin gastronomi ve mutfak sanatları ile aşçılık bölümlerinde ders programlarına gıda atıkları ve gıda israfı ile ilgili teori ve uygulama içeren derslerin konulması, konuyla ilgili mevcut ders var ise güncellenmesi gıda israfı bilincine sahip personel yetiştirme konusunda büyük yararı olacağı ve ticari mutfaklardaki gıda israfının azaltılarak engellenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aday, M., Aday, S. (2021). Gıda Kayıp ve İsrafının Azaltılmasında Gıda Bankacılığı. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 291-310.
- Ceyhun Sezgin, A., Ateş, A. (2020). Otel İşletmelerinde Gıda İstisraf Boyutunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2020, 8 (4), 3489-3507.
- Daysal, H. (2019). Tüketicilerin Gıda İstisrafının Önlenmesine Yönelik Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesi: İzmir İli Örneği. *Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir*.
- Demirbaş N., Niyaz Ö.C, Apaydın Y.M., (2017). Evaluation of The Problems Within The Food Supply Chain in Turkey in Terms of Food Losses and Food Waste, 3. *IBANESS Congress Series*, 04-05 Mart.
- Demirbaş, N. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Gıda İstisrafını Önleme Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *VIII. IBANESS, Plovdiv/Bulgaria*, Nisan 21-22, 2018, 521-526.
- Demirbaş, N., (2019). Gıda Arz Zincirindeki Kayıp ve İstisrafın Azaltılmasında Ambalajın Önemi ve Gelişmeler, *XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress, Tekirdağ/TURKEY*, 627-632s.
- Dorward, L.J., (2012). Where are the best opportunities for reducing greenhouse gas emissions in the food system (including the food chain)? *A comment, Food Policy* 37, 463–466pp.
- Dölekoğlu, C. Ö., Giray, F., Şahin, A., (2014). Mutfaktan Çöpe Ekmek: Tüketim ve Değerlendirme, *Akademik Bakış Dergisi*, 44s.
- Dölekoğlu, C. Ö. (2017). Gıda Kayıpları, İstisraf ve Toplumsal Çabalar. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(2), 179-186.
- Erik, U., Pekerşen, Y. (2019). Restoran İşletmelerinde Gıda İstisrafının Önlenmesi ve İhtiyaç Fazlası Yemeğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Mobil Uygulama Modelinin Geliştirilmesi: LUSE. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management*, 16(3),418-436.
- Ersoy, F. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İstisraf Algısı. *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 2 Sayı: 2.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2011). Global Food Losses and Food Waste Extent, Causes and Prevention. International Congress, SAVE FOOD! at Interpack2011 Düsseldorf, Germany. <http://www.fao.org/3/mb060e/mb060e00.htm>, Erişim Tarihi: 05.10.2022.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu-2019. 04.05.2023 tarihinde <http://www.fao.org/3/ca5249tr/ca5249tr.pdf> adresinden erişildi.

Gustavsson J., Cederberg J., Sonesson U., (2011). Global Food Losses and Food Waste, *Save Food Congress*, 16 May, Düsseldorf.

Hazarhun, E., Çetinsöz, C. B., Gündoğdu, O. (2020). Her şey Dahil Sistemde Çalışan Mutfak Şeflerinin Sıfır Atık Uygulamalarına Bakış Açıları: Antalya Beş yıldızlı Her şey Dahil Sistem Otel Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2020, Özel Sayı (4), 581-600.

Jeong, J. (2004). Analysis of The Factors And The Roles of Hrd in Organizational Learning Styles As Identified By Key Informants At Selected Corporations in The Republic of Korea. *Yayımlanmamış doktora tezi. Amerika: Texas A&M University*. Major Subject: Educational Human Resource Development.

Karakaş, G. (2019). Gıda İsrafının Davranışsal Belirleyicileri; Çorum İli Örneği. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi* 7(3): 467-474, 2019.

Kemer, A. K. (2011). Otellerde Çalışan Mutfak Personelinin ve Aşçılık Alanında Yüksek Öğrenim Gören Öğrencilerin Moleküler Gastronomi Konusundaki Bilgi ve Görüşleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Kılınç Şahin, S. & Bekar, A. (2018). Küresel bir sorun “gıda atıkları”: otel işletmelerindeki boyutları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 1039-1061.

Kırmızıkuşak, D., Yücel, R. (2021). Yiyecek İçecek İşletmelerindeki Gıda Kaybı ve İsrafının Maliyete Etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2021, 9 (1), 448-469.

Kurt, Y. (2019). "Yiyecek- içecek personelinin gıda israfı hakkında bilgi, görüş ve davranışları: Eskişehir ili örneği" (Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Lebersorger, S. and Schneider, F., (2011). Discussion On The Methodology For Determining Food Waste İn Household Waste Composition Studies, *Waste Management*, 31:1924–1933pp.

Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric Theory*, McGraw-Hill, Inc., 1. Baskı, New York.

Onurlubaş, E. ve Altunışık, R., (2019). Ekmek Tüketim Alışkanlıkları ve İstisraf Eğilimi Üzerine Bir Araştırma: Bursa İli Örneği, *XI. IBANESS Kongreler Serisi*, Mart 2019, Tekirdağ.

Oral, Z., (2015). Dünya’da ve Türkiye’de Gıda İsrafi ve Önlenmesine Yönelik Uygulamalar, *Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, AB Uzmanlık Tezi*, Ankara.

Samancı, Ö. (2016). Avrupa’da ve Türkiye’de Yemek Tarihçiliğine Kısa Bir Bakış, *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Edt. Avcı, A., Erkoç, S. ve Otman, E., (2. Baskı), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Secondi, L., Principato, L., Laureti, T., (2015). Household Food Waste Behaviour İn EU-27 Countries: A Multilevel Analysis, *Food Policy*, 56: 25–40pp.

Stefan, V., Herpen, E., Tudoran, A., Liisa, L., (2013). Avoiding Food Waste by Romanian Consumers: The Importance of Planning and Shopping Routines, *Food Quality and Preference*, Volume 28, Issue 1, April 2013, Pages 375-38pp.

Steinfeld, H., Gerber, P., Wassenaar, T., Castel, V., Rosales, M., Haan, C.D., (2006). Livestock's Long Shadow: *Environmental Issues and Options*, Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tahmaz, G. S., (2015). Ticari Mutfaqlarda Gıda Atıkların Önlenmesine Dair Deneysel Bir Çalışma, *Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*. Ankara.

T.B. (2019). <http://tuketici.gtb.gov.tr/kurumsal-haberler/turkiye-israf-rapor>, (28.03.2021).

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019). Sıfır Atık Zirvesi, Erişim Adresi: <http://sifiratik.gov.tr/Upload/document/Zirve-Sunum/EK-11,%20Say%C4%B1n,%20Olca%C4%B0LAHLI,%20G%C4%B1da%20Kurtarma%20Dern.%20Kuru.%20%C3%9Cye.-Fazla%20G%C4%B1da%20A....pdf>, Erişim Tarihi:20.04.2023.

TİSVA. (2019). <http://www.israf.org/sayfa/Turkiyede-Sayilarla-Israf/250>, (Erişim Tarihi: 03.06.2021). Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (2019). Sayılarla israf raporu. URL: <http://www.israf.org/sayfa/Turkiyede-Sayilarla-Israf/250>.

Yıldırım, H., Capone, R., Karanlık, A., Bottalico, F., Debs, P., El Bılalı, H., (2016). Food Wastage in Turkey: An Exploratory Survey on Household Food Waste, *Journal of Food and Nutrition Research*, 4 (8), 483-489pp.

Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Algılanan Riskin Müşteri Beklentilerine Etkisinde İnovasyonun Moderatör Etkisi: Havayolu İşletmeleri Türkiye Örneği¹

The Moderator Effect of Innovation on Customer Relations Management and the Effect of Perceived Risk on Customer Expectations: The Case of Airline Operations Türkiye

Serdar OKAN*

Başvuru Tarihi: 10.10.2023

Kabul Tarihi: 23.10.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışmada amaçlanan; bir havayolu işletmesinin gerçekleştirdiği müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının yanında müşterinin algıladığı zamansal risk faktörünün (operasyonun gerçekleşmeme ihtimali) müşterinin işletmeye karşı duyduğu güven, algıladığı hizmet kalitesi ve memnuniyeti üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemek ve bu etki üzerinde havayolu işletmesinin uçuşlarında ve uçuş öncesi faaliyetlerinde kullandığı inovatif yaklaşımların (teknolojik) ne derece etkili olduğunu ortaya koymak ve literatüre bir katkı sağlamaktır. Antalya Havalimanı'nda elde edilen 630 adet anket formalarının bazı elemeler sonucunda 611'i kullanılmıştır. Elde edilen veriler IBM SPSS 21 ve SmartPLS 4 programlarında gerekli analizler yapılmıştır. Ede edilen sonuç; havayolu işletmelerinin uyguladığı müşteri ilişkileri yönetiminin hizmet kalitesi algısı, memnuniyet ve işletmeye karşı duyulan güveni artırdığı fakat risk algısının da bu değişkenleri de artırdığı ve işletmenin gerçekleştirdiği inovatif yaklaşımların doğrudan bir etki oluşturmadığı fakat dolaylı yoldan bir etki yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Havayolu işletmesi, Algılanan risk, Müşteri ilişkileri yönetimi

Abstract

The aim of this study is; In addition to the customer relationship management practices carried out by an airline company, it is necessary to examine how the temporal risk factor perceived by the customer (the possibility of the operation not taking place) has an effect on the customer's trust in the business, the service quality and satisfaction he perceives, and the innovative methods used by the airline company in its flights and pre-flight activities. The aim is to reveal how effective (technological) approaches are and to contribute to the literature. As a result of some eliminations, 611 of the 630 survey forms obtained at Antalya Airport were used. The necessary analyzes were made on the obtained data in IBM SPSS 21 and SmartPLS 4 programs. The result obtained; It has been observed that the customer relationship management implemented by airline companies

¹ Bu çalışma Avrasya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hakkı Kofoğlu danışmanlığında hazırlanan "Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Algılanan Riskin Müşteri Beklentilerine Etkisinde İnovasyonun Moderatör Etkisi: Havayolu İşletmeleri Antalya Örneği" başlıklı bütünlük doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, serdarokan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3512-1139

increases the perception of service quality, satisfaction and trust in the business, but the perception of risk also increases these variables and the innovative approaches implemented by the company do not have a direct effect, but have an indirect effect.

Keywords: Innovation, Airline, Perceived risk, Customer relationship management

Giriş

Tarihi 17. yüzyıla dayanan havacılık faaliyetleri, 1900'lerde somut adımlar atılarak ilk insanlı uçuşların gerçekleştirilmesiyle sonuçlanmış ve geliştirilen uçaklar, ülkelerin savaşlarda üstünlük sağlamak ve araç olarak kullanmak amacıyla kullanılmıştır (Yalçın, 2016: 191). Savaşın sona ermesiyle elde kalan uçaklar sivil hava taşımacılığına kaydırılmış ve böylece sivil havacılığın temelleri atılmıştır. 1970'lerin sonlarında Amerika'da başlayan havacılıkta serbestleşme faaliyetleri, dünya genelinde yayılarak sektörün tekelleşmeden kurtulmasını ve aynı zamanda rekabetin artmasını sağlayarak sunulan hizmet kalitesinin yükselmesine yardımcı olmuştur (Saribaş ve Tekiner, 2015: 22). Her türlü olumsuz olaydan (savaş, salgın vb.) hızla etkilenmesine rağmen, teknolojik ve diğer gelişmeler sayesinde havacılık sektörü her yıl bir öncekine göre daha da büyüyerek ülkelerin ekonomisindeki payını artırmıştır (Taşdemir ve Aydın, 2020: 173). Hava ulaşımı bir hizmet unsurudur ve bu, havayolu işletmelerini yolcu çekme yarışında farklı uygulamaları benimsemeye yönlendirmiştir. Bazı havayolları maliyet odaklıken, bazıları ise yolcuya sunduğu hizmetten hiçbir şekilde ödün vermemeyi işletme stratejisi olarak benimsemiştir (Mutlu ve Sertoğlu, 2018: 529). Hava ulaşımında ülkelerin izlediği bazı stratejiler vardır ve temel örneklerden biri, ülkedeki havaalanı/liman sayısını artırmaktır (Uz ve Canarlan, 2019: 2909). Hava ulaşımının tercih edilme nedenlerinden biri hız sağlamasıdır, bu nedenle yolcunun gitmek istediği noktaya veya en yakın noktaya hava meydanı inşa etmek, havacılık sektörü için bir potansiyel oluşturur. Ülkelerin izlediği başka bir strateji ise, uçuş potansiyeli olan ülkelerle karşılıklı yapılan anlaşmalardır, bu sayede sektörün pazar payı artırılır ve yurtdışı uçuşları nedeniyle ülke ekonomisine katkı sağlanır (Gerede, 2011: 30).

Bu çalışmanın amacı, havayolu işletmesinin uyguladığı müşteri ilişkileri yönetimi ile müşterinin algıladığı zamansal risk faktörünün müşteri güveni, memnuniyeti ve algılanan hizmet kalitesi ile olan ilişkisini ve bu ilişki üzerinde inovasyonun moderatör olarak etkisini belirlemektir.

Literatür

Müşteri ilişkileri yönetimi; müşterilerin işletmeye sadık olması ve sadık kalması adına bir yöneticinin sahip olduğu en güçlü silahtır. Ancak, güçlü olarak kabul edilen bu silah yanlış kullanıldığında işletme adına tam anlamıyla bir felakete sebep olmaktadır (Anderson ve Kerr, 2002: 1). Navarro vd. (2021: 85), 2015-2019 yılları arasında müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili yapılmış çalışmalara odaklanarak, müşteri ilişkileri yönetiminin iş inovasyonu politikalarının gelişmesinde rol oynayıp oynamadığını incelemiştir ve müşteri ilişkileri yönetiminin müşteri sadakatini pekiştirmesi, işletmenin değişen sektörel yapıya uygun yenilikçi politikalarının uygulanması için uygun bir araç olduğu sonucuna ulaşmıştır. Khan vd. (2022: 18), küçük ve orta ölçekli işletmeler arasındaki ilişkiye aracılık eden müşteri memnuniyeti, müşteri ilişkileri yönetimi ve şirket itibarının müşteri sadakati üzerindeki etkisini araştırmış; müşteri ilişkileri yönetimi ile şirket itibarının müşteri sadakati üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğu; müşteri memnuniyeti, müşteri ilişkileri yönetimi, şirket itibarı ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşmıştır. Dewnarain vd. (2021: 687), sosyal müşteri ilişkileri yönetimi teorisi tarafından desteklenen bir model önermiş ve deneysel olarak test etmiş. Sonuç olarak; sosyal müşteri ilişkileri yönetimi faaliyetlerinin hizmet süreci

yeniliğini tetikleyebileceğini ve bunun da müşterinin otel markasıyla etkileşimine yol açabileceğini elde etmiş. Lubis vd. (2020: 90), müşteri ilişkileri yönetimi göstergelerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları göstergelerinin müşteri sadakati üzerinde etkisi olduğu özellikle; eş zamanlı şikâyet çözümü, müşteri odaklılık ve müşteri güçlendirme uygulamalarının müşteri sadakatini daha fazla artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Itani vd. (2020: 264), işletmeler arası satış görevlilerinin sınırları aşan rollerini yerine getirmek için farklı satış teknolojisi biçimlerini nasıl kullandıklarını incelenmiştir. Hem sosyal medya kullanımının hem de müşteri ilişkileri yönetimi teknolojisinin alıcı-satıcı bilgi alışverişini olumlu etkilediğini, ancak her teknolojinin, alıcı ve satıcı arasındaki bilgi alışverişini sağlamak için farklı bir yol izlendiğini ve bu sebeple yöneticilerin her iki teknoloji uygulamasının kullanımını kendi satış güçleri için desteklemesi sonucuna ulaşmıştır. Chatterjee vd. (2020: 50), Hindistan'daki kuruluşlarda sosyal müşteri ilişkileri yönetiminin kullanımını ve kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar; teknolojik yeterliliğin, çevresel özelliklerin ve örgütsel ortamın, sosyal müşteri ilişkileri yönetiminin Hintli kuruluşlar üzerinde fiili kullanımını olumlu yönde etkilediğine dair ampirik kanıtlar sunmuş. Ek olarak, kuruluşların liderlik desteği, kuruluşlarda sosyal müşteri ilişkileri yönetiminin fiili kullanımını olumlu yönde etkilerken, güven faktörü ikincisini önemsiz derecede etkiler. Kuruluşlarda sosyal müşteri ilişkileri yönetiminin fiili kullanımının, ticari faydaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Literatüre paralel olarak aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H1: Müşteri ilişkileri yönetimi ile algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H1a: Müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H1b: Müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Müşteri ilişkileri yönetimi ile güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Müşteri ilişkileri yönetimi ile müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3a: Müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3b: Müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Lainamgern ve Sawmong (2019: 160), Tayland'da faaliyet gösteren ulusal havayolu işletmelerinin uyguladığı müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının müşteri üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Müşteri ilişkileri yönetiminin müşterinin algıladığı risk, servis kalitesi ve işletmeye duyulan güven konusunda doğrudan bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Wali ve Nwkoah (2017: 132), müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları ile müşteri deneyimi ve memnuniyetinin nasıl artırılacağını açıklamayı amaçlamış. Yapılan çalışma ile müşteri güvenini kazanmak, müşterinin memnuniyetine odaklanmak ve farklı sunum şekilleri üzerinde durulması halinde müşteri deneyimi ve memnuniyetinin artırılacağı sonucuna ulaşılmıştır. Alshurideh vd. (2019: 407), Emirates Havayolu işletmesinde tedarik zinciri ile müşteri ilişkileri yönetimi arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamıştır. Yazarlar; işletme kaldırıcı, yenilikçilik ve girişimcilik fikirlerinin yanı sıra vizyoner bir yönetim ekibini teşvik etme yeteneğinin Emirates Havayolu için gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Koçoğlu (2016: 246), havayolu müşterilerinin risk algılarının tekrar satın alma davranışları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Yazarlar; risk algısının tekrar satın alma davranışı üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özer ve Gülpınar (2005: 60), havayolu hizmetini satın alan tüketicilerin algıladıkları riskin satın alma amacının değişkenlere göre değişip değişmediğini ölçmeyi amaçlamıştır. Yazarlar; tüketicilerin algıladıkları riskin cinsiyete ve

seyahat amacına göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Kreft vd. (2022: 10), sağlık turizminde tüketici üzerinde algılanan riskin rolünü ve önemini araştırmayı amaçlamıştır. Yazarlar; algılanan risk ile tüketicilerin sağlık turizmi hizmetlerine yönelik tutumları arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Agharzayev ve Bakır (2020: 142), müşterilerin özel markalı olarak kabul edilen ürünlerdeki algılanan risklerin neler olduğu ile müşterinin satın alma eğilimi ile o markanın prestiji üzerindeki etkisini ölçmeyi ve marka prestijinin, algılanan risk ile satın alma eylemi üzerindeki aracılık rolünü incelemeyi amaçlamış. Yazarlar; algılanan risk boyutlarından sadece sosyal riskin satın alma eylemini olumsuz yönde etkilediği fakat diğer boyutların pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, özel marka prestijinin müşterinin satın alma eylemi göstermesini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Bu bilgilere dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H4: Algılanan risk ile zamansal olarak algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H4a: Algılanan risk ile zamansal olarak uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H4b: Algılanan risk ile zamansal olarak uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H5: Algılanan risk ile zamansal olarak güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H6: Algılanan risk ile zamansal olarak müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H6a: Algılanan risk ile zamansal olarak uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H6b: Algılanan risk ile zamansal olarak uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

Turğut ve Songur, (2022: 405), havacılık çalışanlarından uçak teknisyenlerinin yenilikçi algıları ile bağlamsal ve görev performansları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, yeniliğin bağlamsal ve görev performansı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yıldır (2015), müşterilerin havayolunu tercih etme sebeplerine etki eden kavramları araştırmayı amaçlamıştır. Yazar, işletmenin ortaya koyduğu hizmet yeniliklerinin müşteri tercihinde olumlu etkinin yanında aynı anda olumsuz bir etkiye de sahip olduğunu ispatlamıştır. Duygun ve Yücel (2018), müşteri tarafından algılanan hizmet yenilikçiliğinin yolcu tercihi üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Yazarlar, havayolu işletmesinin uyguladığı hizmet yeniliği faaliyetlerinin yolcu üzerinde yeterli seviyede bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Silik ve Ünlüöner, (2018: 349), belirlenen çalışma alanına gelen müşterilerin algıladıkları hizmet kalitesi ve bu algının memnuniyet ile tavsiye etme davranışlarına etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, hizmet kalitesi boyutlarının memnuniyeti ve tavsiye etme niyetini de pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca müşteri memnuniyetinin, hizmet kalitesi ile tavsiye etme niyeti arasında moderatör etkisi olduğu anlaşılmıştır. Erdoğan ve Şirin, (2020: 145), sağlıklı yaşam ve spor tesisleri müşterilerine yönelik yaptıkları araştırmada algılanan riskin, hizmet kalitesi, hizmet değeri ve memnuniyet üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, şu sonuca ulaşmışlardır: Algılanan riskin hizmet kalitesi ile memnuniyeti olumsuz yönde etkilediği. Türk ve Şener, (2018: 17), havayolu işletmelerinin izlediği rekabet stratejilerinin hizmet kalitesine etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, havayolu işletmelerin izledikleri rekabet stratejilerinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde etkisi olduğu hatta en büyük etkinin farklılaşma stratejisi izleyen işletmelerde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Okumuş ve Asil, (2007: 24), havayolu işletmelerinin müşterilerinin algıladıkları hizmet kalitesinin memnuniyetlerine olan etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Yazarların elde ettiği sonuç, algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olduğu ve en

büyük etkinin hizmet faktöründe olduğudur. Çırpın ve Kurt, (2016: 96), hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yazarlar, müşteri memnuniyetine en fazla etki eden hizmet kalitesi boyutunun güvenilirlik olduğuna ulaşmışlardır. Yangınlar ve Tuna, (2020: 183), hava ulaşımında işletmenin hizmet kalitesinin imaj, memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, müşteri sadakati ve memnuniyetinin oluşmasında işletme fiziki görünümü, güvenilirlik ve empati boyutlarının etkili olduğuna sonu çlarını elde etmişlerdir. Colin vd. (2022: 747), havayolu hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ve müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve tekrar satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğuna ulaşmışlardır. Yazan ve Allah, (2022: 440), havayolu işletmelerinin oluşturdukları havacılık birliktelik stratejilerinin algılanan hizmet kalitesi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, işletmelerin anlaşmalar ile oluşturdukları birlikteliklerin hizmet kalitesi üzerinde pozitif etkisi olduğuna ulaşmışlardır. Tri ve Jen-Peng, (2022: 10), havacılık şirketleri, hizmetlerinin müşterilerin ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını ve nasıl yolcu memnuniyetini elde ettiklerini anlamaya çalışmışlardır. Elde edilen sonuç, çevrimiçi/mobil uçağa binme, uçak içi wi-fi hizmeti, bagaj taşıma ve uçak içi eğlence sistemlerinin müşteri memnuniyetini oluşturduğu ve havayolu tarafından geliştirilmesi gereken en önemli 4 hizmet olduğunu göstermektedir. Kurt, (2020: 461), müşterinin işletme ile ilgili bilgi ve görüşlerini, kurumsal sosyal sorumluluk ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi ve son olarak kurumsal sosyal sorumluluğun müşteri tatmini ve güveni üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Yazarlar, havayolu işletmelerinin gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk faaliyetlerinin müşteri memnuniyeti ve güveni üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu, müşteri sadakati üzerinde ise bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bu bilgiler doğrultusunda hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur;

H7: İnovasyon ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H7a: Uçuş öncesi inovasyon ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H7b: Uçuş esnasındaki inovasyon ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H8: İnovasyon ile algılanan risk zamansal arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H8a: Uçuş öncesi inovasyon ile algılanan risk zamansal arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H8b: Uçuş esnasındaki inovasyon ile algılanan risk zamansal arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H9: İnovasyon ile algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H9a: Uçuş öncesi inovasyon ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H9b: Uçuş öncesi ile uçuş esnasında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H9c: Uçuş esnasındaki inovasyon ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H9d: Uçuş esnasındaki inovasyon ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H10: İnovasyon ile güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H10a: Uçuş öncesi inovasyon ile güven arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H10b: Uçuş esnası inovasyon ile güven arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11: İnovasyon ile müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11a: Uçuş öncesi inovasyon ile uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11b: Uçuş öncesi inovasyon ile uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11c: Uçuş esnasındaki inovasyon ile uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11d: Uçuş esnasındaki inovasyon ile uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Literatür taraması sonucunda çalışma değişkenlerine ilişkin her bir değişkenin ayrı ayrı memnuniyet ile hizmet algısının, güven ile memnuniyetin, inovasyon ile memnuniyetin ya da hizmet algısı ile güvenin birlikte işlendiği bu çalışma değişkenlerinin bir arada incelendiği (inovasyon hariç) sadece 1 adet çalışmanın olduğu (Lainamngern ve Sawmong, 2019) görülmektedir. Ayrıca inovasyonun moderatör olarak incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın yapılması literatüre bir katkının yanında özgünlük barındıracağı düşünülmektedir. Moderatör etkiyi incelemek adına da hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur:

H12: İnovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa müşteri ilişkileri yönetimi ile algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki o kadar güçlü olur.

H12a: Uçuş öncesi inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki o kadar güçlü olur.

H12b: Uçuş öncesi inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkiler ve uçuş öncesi inovasyon ne kadar yüksek olursa müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki o kadar güçlü olur.

H12c: Uçuş esnasındaki inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki o kadar güçlü olur.

H12d: Uçuş esnasındaki inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa müşteri ilişkileri yönetimi ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki o kadar güçlü olur.

H13: İnovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H13a: Uçuş öncesi inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H13b: Uçuş esnasındaki inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve güven arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H14: İnovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H14a: Uçuş öncesi inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H14b: Uçuş öncesi inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H14c: Uçuş esnasındaki inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H14d: Uçuş esnasındaki inovasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H15: İnovasyon, algılanan risk zamansal ve algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H15a: Uçuş öncesi inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H15b: Uçuş öncesi inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş öncesi inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H15c: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş öncesi ve sonrası algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H15d: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş esnasındaki algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H16: İnovasyon, algılanan risk zamansal ve güven arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile güven arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H16a: Uçuş öncesi inovasyon, algılanan risk zamansal ve güven arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş öncesi inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile güven arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H16b: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve güven arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile güven arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H17: İnovasyon, algılanan risk zamansal ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H17a: Uçuş öncesi inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H17b: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H17c: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş öncesi ve sonrası müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

H17d: Uçuş esnasındaki inovasyon, algılanan risk zamansal ve uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkiler ve uçuş esnasındaki inovasyon ne kadar yüksek olursa algılanan risk zamansal ile uçuş esnasındaki müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki negatif yönlü olarak o kadar güçlü olur.

Yöntem

Çalışma verilerinin kodlanması ve çalışma modeli

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin kodlamalar Tablo 1’de verilmiştir.

Veri toplama yöntemi ve aracı

Bu çalışmada, sorulan sorulara yönelik verilen cevapların standart olması ve veri analizinde kolaylık sağlaması nedeniyle veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma için ihtiyaç duyulan veriler, önceden hazırlanmış ölçeklerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Kullanılan ölçek yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik değişkenler için toplamda 8 adet soru ayrılmış, ikinci bölüm olan Müşteri İlişkileri Yönetimi için ise Saylan (2018) “Seyahat Acentalarının Müşteri İlişkileri Yönetimi Faaliyetlerinin Müşterilerin Algıladığı Değere, Tatminine ve Sadakatine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma” adlı doktora tezinde kullandığı ölçekten yararlanarak havayolu işletmelerine uyarlanmıştır. Yazarla gerekli izin için iletişime geçilmiş olup yazardan herhangi bir geri dönüş alınmamıştır. Bu bölümde toplamda üç soru oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde ise; Algılanan Risk kavramına ilişkin Koçoğlu (2016)’nın “Risk Algısının Yeniden Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Havayolu Sektöründe Bir Araştırma” adlı çalışmasında kullandığı algılanan risk ölçeğinden yararlanılmış ve yazarla iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. Bu bölümde algılanan risk ölçeği tek bölümden oluşturulmuş ve zamansal risk ile ilgili olarak üç soru oluşturulmuştur. Dördüncü bölüm de ise; Yalçın (2020)’in “Havayolu Tüketicisinin Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörlerin ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Havayolu Seçimine Etkisi” adlı doktora tez çalışmasında algılanan hizmet kalitesi ölçeğinden yararlanılmıştır. Yazar ile iletişime geçilmiş fakat yazardan herhangi bir geri dönüş alınmamıştır. Bu bölüm iki kısma ayrılmış ve ilk kısım uçuş öncesi ve sonrası olarak üç sorudan oluşturulmuştur. İkinci kısım ise; uçuş esnası olarak belirlenmiş olup üç soru ile toplamda altı soru olarak oluşturulmuştur. Beşinci bölüm, Şenyurt (2021)’un “Havayolu Sektöründe Müşteri Deneyimi ve Müşteri Odaklı Marka Değerinin Marka Sadakatine Etkisinde Marka Güvenin Düzenleyici Rolü” adlı doktora tezinden yararlanarak toplamda dört sorudan oluşan bir ölçek belirlenmiştir. Yazara izin için gerekli yazışmalar yapılmış fakat yazardan bir cevap alınamamıştır. Altıncı bölümde, Sönmez (2021)’in “Kurum İmajı ve Tüketici Güveninin Müşteri Memnuniyeti ile Müşteri Sadakati Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Türkiye Hava Ulaştırma Sektöründe Bir Uygulama” adlı doktora tezinde kullandığı ölçekten yararlanılmış ve yazardan gerekli izinler alınmıştır. Bu bölümde de hizmet kalitesi ölçeğinde olduğu gibi uçuş öncesi ve sonrası ile uçuş esnası olarak iki kısımdan oluşturulmuş ve toplamda sekiz adet soru içermektedir. Son bölümde de; İnovasyon ölçeği oluşturulmuş bu ölçek için de Tiwasing vd, (2019)’nin yapmış oldukları “Relationship of Customer’s Behavior and Service Innovation on Customer Satisfaction Towards Low-Cost Airline Business: A Case of Thai Air-Asia” adlı çalışmalarında kullandıkları ölçekten yararlanılmıştır. Yazarlara gerekli izin yazıları yazılmış fakat hiçbir yazardan geri dönüş alınmamıştır. Bu bölümde uçuş öncesi ve uçuş esnası olarak iki kısma ayrılmış ve birinci kısımda üç ikinci kısımda da dört soru hazırlanarak toplamda inovasyon ölçeği yedi adet sorudan oluşturulmuştur. Bu ölçek için sekiz adet demografik ölçek soruları dahil olmak üzere toplamda otuz dokuz adet soru hazırlanmıştır. Anket cevaplarında beşli likert yöntemi kullanılmış olup; demografik değişkenler hariç bütün değişkenlere ait ölçeklerde cevap şıkları 1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Karasızım, 4: Katılıyorum ve 5: Tamamen Katılıyorum olarak belirlenmiştir. Bu çalışma için hazırlanıp doldurulan anketler, yolcular tarafından anlaşılma veya zaman problemi nedeniyle sorulara üstün körü cevap verebilmeleri ihtimali için hem de sorulara verilen cevaplarda kayıp olmaması adına anketörler tarafından her bir anket yüz yüze soru-cevap halinde yolculara sorular iletilip cevaplar anketörler tarafından işaretlenmiştir. Bu kapsamda Haziran-Eylül 2022 döneminde Antalya havalimanı iç hat geliş kapısında Antalya’ya uçuş yapan toplam 630 adet anket anketörler tarafından doldurulmuş analiz esnasında bazı verilerin hatalı olmasından kaynaklı analizden çıkartılarak toplamda 611 adet anket çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasından önce 2022-24 nolu ve 14.04.2022 tarih ve 07 sayılı Avrasya Üniversitesi Etik Kurul toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın analiz yöntemi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler istatistik analiz programı olan IBM SPSS 21 ve SmartPLS 4 programında yapısal eşitlik analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışma nicel bir çalışmadır.

Analiz ve Bulgular

Demografik özellikler

Çalışmaya katılan yolculara ait demografik değişkenlerin dağılım çizelgeleri SPSS 21 programında oluşturulmuş ve elde edilen bilgiler Tablo 2'deki gibi aktarılmıştır;

Tablo 2: Demografik Bilgiler

KAYIP VERİ BİLGİSİ			MEDENİ HAL	Frekans	Yüzde
Valid	611		Evli	309	50,6
Missing	0		Bekar	302	49,4
			Toplam	611	100
KATILIMCILARIN CİNSİYET DAĞILIMI			ÖĞRENİM DURUMU	Frekans	Yüzde
Kadın	282	46,2	İlkokul	21	3,4
Erkek	329	53,8	Lise	146	23,9
Toplam	611	100	Önlisans	170	27,8
YAŞ DAĞILIMI			Lisans	227	37,2
18-24	172	28,2	Lisansüstü	47	7,7
25-44	293	48,0	Total	611	100
45-64	107	17,5	KULLANILAN HAVAYOLU		
65 ve üstü	39	6,4	Anadolujet	48	7,9
Total	611	100	SunExpress	113	18,5
GELİR DURUMU			THY	233	38,1
0-4999TL	92	15,1	Pegasus	197	32,2
5000-9999TL	250	40,9	Onurair	20	3,3
10000-14999TL	144	23,6	Total	611	100,0
15000TL ve üstü	125	20,5	UÇUŞ AMACI		
Total	611	100,0	Ticari	72	11,8
UÇUŞ SIKLIĞI			Günübirlik	28	4,6
Haftada 1 ve daha fazla	17	2,8	Tatil	366	59,6
Ayda 1 ve daha fazla	86	14,1	Eğitim	140	22,9
6 ayda 1 ve daha fazla	242	39,6	Diğer	5	0,8
Yılda 1 ve daha fazla	266	43,5	Total	611	100,0
Total	611	100,0			

Tablo 2'e bakıldığında çalışma için gerekli 630 veri toplanmasına rağmen yapılan analizler sonucunda 19 adet anket cevabının problem içermesinden kaynaklı olarak çıkarılmış ve kalan cevaplar üzerinden bir analiz yapılmıştır. Çalışmaya katılan 611 katılımcının %53,8'i yani 329'u

erkek; medeni durumu ile ilgili değişkene bakıldığında katılımcıların 309'u yani %50.6'sı evli; yaş dağılımı değişkeninde 18-24 yaş aralığı ile 25-44 yaş aralığında bulunan yolcu dağılımının %75'in üzerinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında neredeyse % 95'in üzerinde bir oranın lise ve üstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç üzerinden aktarılabilecek kavram anket sorularına verilen cevapların daha bilinçli bir şekilde aktarıldığıdır. Hava ulaşımını tercih eden müşterilerin yaklaşık % 90'ına yakını THY, Pegasus ve Sunexpress havayollarını tercih ettiği görülmektedir. Uçuş sıklığı incelendiğinde çalışmaya katılan yolcuların % 80'inin üzerinde bir kesimin hava ulaşımını sürekli kullanmadığı anlaşılmaktadır. Antalya şehrinin turizm kenti olması, buraya gelenlerin büyük bir çoğunluğunun daha çok tatil amaçlı ziyarette bulunduğu fakat bir kısım yolcularında geliş amacının eğitim amaçlı olduğu görülmektedir.

Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilikleri

Ölçeklerin güvenilir olduklarını ortaya koymak için uygulanan güvenilirlik analizlerde Cronbach's Alpha formülü kullanılır (Çelik, 2013: 181). Fakat Cronbach's Alpha formülünün güvenilirliği ölçmek için hem yeterli hesaplamayı yapmaması hem de göstergeler arasındaki güvenilirliği eşit saymasından kaynaklı birleşik güvenilirlik (Composite Reliability/CR) değeri ile rho_A değeri alternatif olarak kullanılmaktadır (Pala, 2020: 108).

Tablo 3. Güvenirlilik Analiz Sonuçları

	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability(C/R)
AHKUE	0.739	0.742	0.852
AHKUÖS	0.782	0.807	0.873
ARZ	0.713	0.749	0.836
GVN	0.872	0.909	0.910
INVUE	0.880	0.882	0.918
INVUÖ	0.898	0.898	0.936
MEMUÖS	0.946	0.948	0.959
MEMUE	0.936	0.936	0.959
MİY	0.731	0.751	0.845

SmartPLS 4 programı bu üç değeri beraber sunmaktadır. Bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Cronbach's Alpha ve rho_A değerlerinin 0,70'e eşit ya da büyük olması (rho_A \geq 0,70) ve CR değerinin ise 0,70 ile 0,95 arasında olması durumunda ölçeğin güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Pala, 2020: 108). Tablo 3'e bakıldığında bütün değişkenlerin Cronbach's Alpha ve rho_A değerlerinin 0.70'in üzerinde olduğu; C/R değerlerinin de kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada elde edilen değişken verilerinin temel faktörlerini belirleyebilmek ve ölçeğin geçerliliğini test edebilmek için birleşme geçerliliği (convergent validity) ile ayrışma geçerliliği (discriminant validity) analizleri uygulanmıştır. Bir yapının hangi ölçeklerinin ortak olarak bir varyans oranında birleştiğini ya da paylaştığını ifade eden birleşme gerçeği analizi, bir değişkenin birleşme geçerliliği sağlayıp sağlamadığını değişkenlere ait ortalama varyans değerlerine (AVE) ve faktör yüklerine bakılarak ortaya koyan bir analiz türüdür (Pala, 2020: 109). Araştırmaya ait değişkenlere ilişkin birleşme geçerliliği analizi sonuçları Tablo 4'te yansıtılmıştır.

Tablo 4. Birleşme Geçerliliği (Convergent Validity) Analizi

Değişken Adı	Faktör Yükleri	AVE
AHKUE5 (Uçak içi eğlence sistemleri yeterlidir.)	0.847	0.658
AHKUE6 (Her zaman tam vaktinde uçuş gerçekleşir.)	0.826	
AHKUE7 (Uçak içi koltuk arası mesafeler yeterlidir.)	0.757	
AHKUÖS1 (Bagajımı teslim ettiğim gibi alırım.)	0.753	0.697
AHKUÖS3 (Uçuşa kabul (Check-In) işlemleri çok hızlı gerçekleşir.)	0.864	
AHKUÖS4 (Uçağa kabul (Boarding) işlemleri çok hızlı gerçekleşir.)	0.882	
ARZ5 (Havalimanında yolcu trafiğinin fazla olması durumunda uçağa geç kalmaktan endişe duyarım.)	0.703	0.632
ARZ7 (Uçakla seyahatte teknik arıza nedeniyle uçağın rötar yapmasından endişe duyarım.)	0.855	
ARZ8 (Uçak biletini araştırırken çok fazla zaman kaybı yaşamaktan endişe duyarım.)	0.818	
GVN2 (Havayolu firmasının arkasındaki kişilere güveniyorum.)	0.899	0.718
GVN3 (Havayolu firması ile kendimi güvende hissediyorum.)	0.838	
GVN4 (Havayolu firması benim memnuniyetimi sağlamak için çaba gösterir.)	0.878	
GVN5 (Havayolu firması hizmetleri ile ilgili karşılaştığım maddi zararları karşılar.)	0.768	
INVUE5 (Uçuş personeli teknolojik ürünleri kullanabilmektedir)	0.894	0.736
INVUE6 (Uçuş personeli teknolojik ürün kullanımı için güler yüzlü şekilde yardımcı olur)	0.822	
INVUE7 (Uçuş personeli teknoloji kullanımı ile ilgili canlı bir şekilde bilgi akışı sağlar)	0.833	
INVUE8 (Uçak içerisindeki teknolojik ürünler kullanışlı yerlere yerleştirilmiştir.)	0.881	
INVUÖ2 (E-biniş kartları etkili hizmettir.)	0.922	0.831
INVUÖ3 (Ödemeler çevrimiçi yapılabilir.)	0.925	
INVUÖ4 (Havayolu işletmesi her zaman yeni teknolojileri kullanılır.)	0.887	
MEMUÖS1 (Rezervasyon işlemlerinden çok memnunum.)	0.927	0.823
MEMUÖS2 (Uçuşa kabul (Check-In) işlemleri tatmin edici düzeyde iyi yapılıyor.)	0.905	
MEMUÖS3 (Uçağa kabul (Boarding) işlemleri tatmin edici düzeyde iyi yapılıyor.)	0.921	
MEMUÖS5 (Bagaj teslimi yeterli bir sürede gerçekleşir.)	0.908	
MEMUÖS6 (Bilet fiyatları gerçekleştirilen ulaşım hizmetine göre uygun bir bedeldir.)	0.875	
MEMUE10 (Uçuş personelinin verdiği hizmetten çok memnunum.)	0.889	0.887
MEMUE7 (Kullandığım havayolunun genel hizmet kalitesinden çok memnunum.)	0.968	
MEMUE9 (Kabin içi konforu memnun edici düzeydedir.)	0.967	
MİY2 (Havayolu işletmesi şikâyetlerime her zaman yanıt verir.)	0.823	0.646
MİY5 (Havayolu işletmesi uçuş hizmeti ile ilgili uygun bir rezervasyon hizmeti sunar.)	0.828	
MİY6 (Havayolu işletmesi benim istediğim noktalara uçuş düzenler.)	0.758	

Ayrışma geçerliliği, bir yapının çalışmada var olan diğer yapılarla ne kadar ilişkili olduğunu gösterirken aynı zamanda bariz bir şekilde ölçülen değişkenlerinden gerçekten ne ölçüde değişik olduklarını gösterir (Hair vd. 2010: 601). Ayrışma geçerliliğini test etmekte üç değişik yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi çapraz yükleme (Cross Loadings) kriteri, ikincisi Fornell-Larcker kriteri ve üçüncüsü de HTMT kriteridir (Doğan, 2019: 46). Verilere ait çapraz yükleme analizinin ardından Tablo 5'te Fornell-Larcker ayrışma geçerliliği ve Korelasyon değerleri analiz sonuçları yansıtılmıştır.

Tablo 5. Fornell-Larcker Ayrışma Geçerliliği ve Korelasyon Değerleri

	AHKU	AHKUÖS	ARZ	GVN	Gelir	INVUE	INVUÖ	MEMUÖS	MEMUE	MİY	Yaş	Öğrenim
AHKUE	0.811											
AHKUÖS	0.204	0.835										
ARZ	-0.126	-0.213	0.795									
GVN	0.172	0.153	0.279	0.847								
Gelir	-0.066	-0.199	-0.243	-0.174	1.000							
INVUE	0.149	0.097	0.127	0.132	-0.021	0.858						
INVUÖ	0.073	0.153	0.170	0.063	-0.152	0.057	0.911					
MEMUÖS	0.138	0.107	0.274	0.140	-0.068	0.208	0.033	0.907				
MEMUE	0.085	0.106	-0.062	0.104	-0.070	0.135	0.120	0.036	0.942			
MİY	0.238	0.286	0.357	0.283	-0.187	0.227	0.165	0.266	0.090	0.804		
Yaş	0.012	-0.149	-0.068	-0.088	0.482	0.016	-0.035	-0.038	0.024	-0.115	1.000	
Öğrenim	0.121	-0.081	-0.038	-0.010	0.341	-0.013	-0.030	0.026	0.047	-0.007	0.056	1.000

Fornel-Lacker analizinde her bir değişkene ait AVE değerinin karekök değeri bulunduğu sütundaki diğer değişkenlere ait korelasyon değerlerinden daha büyük olması gerekmektedir (Doğan, 2019: 46). Tablo 5 incelendiğinde sütunlarda bulunan her değişkene ait AVE değerlerinin karekökleri verilmiştir. Tablo 5'e göre her sütundaki en büyük AVE karekök değerleri sırasıyla algılanan hizmet kalitesinin uçuş esnası alt boyutunun (AHKUE) 0,811 ve algılanan hizmet kalitesi değişkeninin alt boyutu olan uçuş öncesi ve sonrası alt boyutunun (AHKUÖS) de 0,835 olduğu görülmektedir. Algılanan risk boyutunun alt boyutu olan zamansal risk boyutunun da (ARZ) 0,795 olduğu görülmektedir. Güven değişkeninin alt boyutunun (GVN) 0,847 ve gelir kontrol değişkeninin de 1,000 olduğu görülmektedir. İnovasyon değişkeninin alt boyutu olan uçuş esnasının (INVUE) 0,858 ve diğer bir alt boyut olan uçuş öncesi değişkeninin de (INVUÖ) 0,911 olduğu görülmektedir. Memnuniyet değişkeninin alt boyutu olan uçuş öncesi ve sonrası değişkeninin (MEMUÖS) 0,907 ve diğer alt boyut olan uçuş esnasının da (MEMUE) 0,942 olduğu görülmektedir. Bir diğer değişken olan müşteri ilişkileri yönetimi değişkeninde (MİY) 0,804 olduğu, yaş ve gelir kontrol değişkenlerinin de 1,000 olduğu görülmektedir. Yukarıda verilen bütün değişkenler buldukları sütunlarda diğer değişkenlerin korelasyon değerlerinden daha büyük bir değere sahip durumdadır. Çalışma kapsamındaki değişkenlere ilişkin korelasyon değerlerinin -0,3 ile 1,000 arasında bulunduğu görülmekte ve sonuçla birlikte araştırma da kullanılan bütün değişkenler ölçeğinin geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) Ayrışma Geçerliliği

	AHKUE	AHKUÖS	ARZ	GVN	Gelir	INVUE	INVÜÖ	MEMU	MEMUE	MİY	Yaş	Öğrenim	INVÜÖ x MİY	INVÜÖ x ARZ	INVUE x MİY	INVUE x ARZ
AHKU																
AHKUÖS	0.268															
ARZ	0.172	0.287														
GVN	0.214	0.180	0.324													
Gelir	0.075	0.220	0.289	0.181												
INVUE	0.185	0.119	0.146	0.142	0.022											
INVÜÖ	0.091	0.180	0.207	0.073	0.160	0.065										
MEMU	0.165	0.124	0.320	0.155	0.070	0.228	0.037									
MEMUE	0.103	0.130	0.082	0.116	0.073	0.149	0.130	0.041								
MİY	0.320	0.372	0.459	0.321	0.211	0.276	0.201	0.298	0.108							
Yaş	0.057	0.169	0.077	0.094	0.482	0.042	0.036	0.040	0.024	0.135						
Öğrenim	0.142	0.115	0.051	0.030	0.341	0.032	0.032	0.026	0.048	0.020	0.056					
INVÜÖ x MİY	0.019	0.037	0.018	0.050	0.020	0.046	0.088	0.040	0.141	0.052	0.008	0.026				
INVÜÖ x ARZ	0.075	0.052	0.032	0.091	0.076	0.044	0.130	0.030	0.073	0.042	0.072	0.034	0.378			
INVUE x MİY	0.059	0.100	0.021	0.065	0.070	0.020	0.043	0.057	0.026	0.075	0.084	0.071	0.017	0.048		
INVUE x ARZ	0.014	0.034	0.046	0.068	0.107	0.041	0.045	0.071	0.006	0.013	0.040	0.019	0.071	0.114	0.263	

Cross Loadings ile Fornel-Lacker Geçerlilik analizlerinin ardından yapı geçerliliği için yapılan bir diğer analiz olan Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) Ayrışma Geçerlilik sonuçları Tablo 6'da

yansıtılmıştır. HTMT analizinde çalışma kapsamında kullanılan bütün değişkenlere ilişkin göstergelerin korelasyonlarına ait değerlerinin ortalamasının belirlenen bir değişkene ait korelasyon değerlerinin geometrik varyans oranını ifade eder (Doğan, 2019: 47) HTMT analizinde yapı geçerliliğinin kabul edilebilmesi için çalışma kapsamındaki değişkenlere ait değerlerin 0,90'ın altında bir değer olması gerekmektedir (Yusoff vd, 2020: 4). Tablo 6 incelendiğinde çalışma kapsamındaki bütün değişkenlere ait değerlerin 0,90'ın altında bir değer olduğu ve yapının geçerliliğinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Model uyumu

Çalışmalarda yöntem olarak kullanılan yapısal eşitlik modelinde, yapının geçerliliğinin kontrol edilmesinin ardından bir de yapının uyumunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu kontrolü sağlamanın birden fazla yolu bulunmasına rağmen en çok tercih edilenlerden bazıları; standardize edilmiş artık ortalamaların karekökü (SRMR) artıkların analizi temelli hataların ortalamalarının karekökü (RMSEA), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) ve normalleştirilmiş uyum indeksi (NFI)'dir (Çakmak, 2013: 40).

Tablo 7. Model Fit

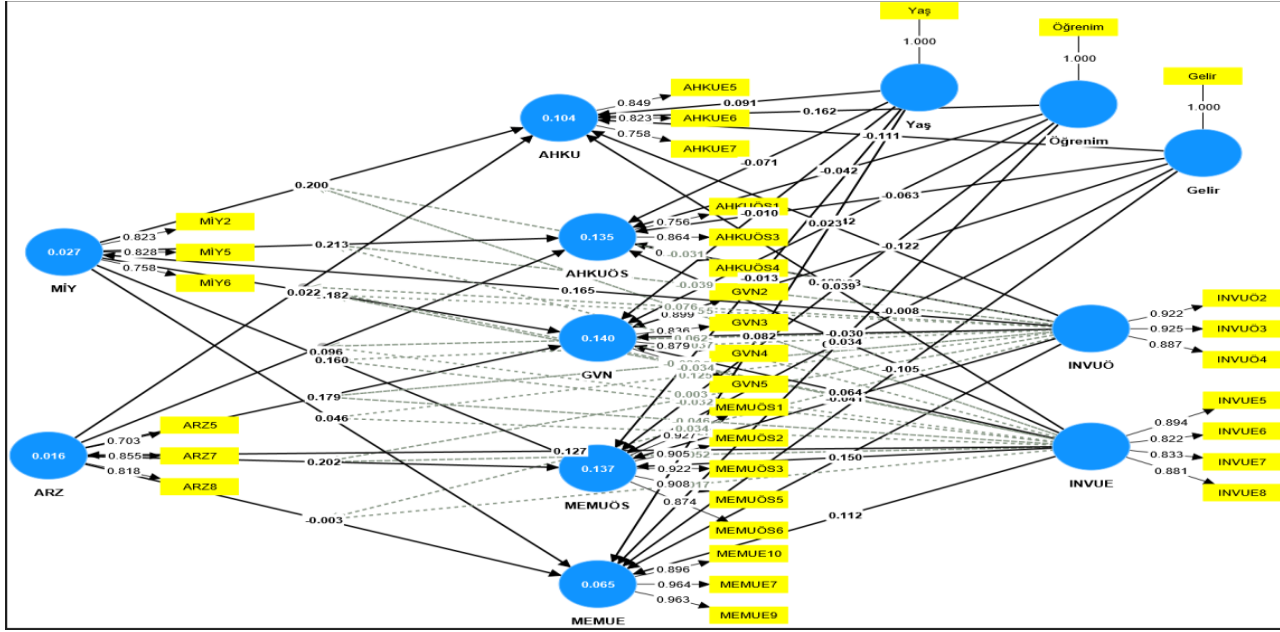
	Doymuş Model
SRMR	0.044
d_ ULS	1.177
d_ G	0.875
Chi-square	2.555.778
NFI	0.900
p Value	0,000
RMSEA	0,049
GFI	0,898
AGFI	0,877
X ² /df	2,493
CFI	0,940

Tablo 7'de çalışma verilerine ilişkin model uyum değerleri yansıtılmıştır. Çalışma verilerinin SRMR değerinin 0,044, NFI değerinin 0,900, RMSEA değerinin 0,049, GFI değerinin 0,898, AGFI değerinin 0,877 ve son olarak CFI değerinin de 0,940 olduğu görülmektedir. SRMR değerinin 0'dan büyük, 0,05'ten küçük olması durumunda modelin mükemmel uyuma sahip olduğu, 0,05'ten büyük 0,08'den küçük olması durumunda da modelin kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğu ve NFI değerinin de 0,95'ten büyük, 1,00'den küçük olması durumunda modelin mükemmel uyuma sahip olduğu, 0,90'dan büyük 0,95'ten küçük olması durumunda da modelin kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğu bilinmektedir (Çakmak, 2013: 40). Ayrıca RMSEA değerinin 0,08'den küçük, GFI ve AGFI değerlerinin 0,80'den büyük olması veya model uyumunun kabul edilebilmesi için 0,80-0,90 arasında bir değere sahip olması gerekmektedir. Son olarak CFI değerinin de 0,90'dan büyük olması istenir (Yücenur vd. 2011: 164). Bu durumda çalışma verilerine bakıldığında SRMR değeri için 0,05'ten küçük olduğu, NFI değerinin 0,95'ten küçük, RMSEA değerinin 0,08'den küçük, GFI ve AGFI

değerlerinin 0,80'den büyük, ve CFI değerinin de 0,90'dan büyük olması sebebiyle model uyumunun kabul edilebilir bir yapıda olduğu görülmektedir.

Hipotez testi

Çalışmanın bu bölümünde, literatüre paralel düzeyde geliştirilen hipotezler test edilerek sonuçların ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Şekil 2. Path (Yol) Analizi

Tablo 8 incelendiğinde literatüre paralel olarak kurulan hipotezlerin sırasıyla; alt hipotezleri ile birlikte H1, H2, H7'nin tamamen desteklendiği; H3, H9 ve H11'in kısmen desteklendiği ve H4, H5, H6, H8 ve H10'unun desteklenmediği görülmektedir. Bu durumda müşteri ilişkileri yönetimi ile algılanan hizmet kalitesi arasında, müşteri ilişkileri yönetimi ile güven arasında ve inovasyon ile müşteri ilişkileri yönetimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Müşteri ilişkileri yönetimi ile memnuniyet arasında, inovasyon ile algılanan hizmet kalitesi arasında ve inovasyon ile memnuniyet arasında kısmi olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Algılanan risk ile algılanan hizmet kalitesi arasında, algılanan risk ile güven arasında, algılanan risk ile memnuniyet arasında ve inovasyon ile güven arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 8. Hipotez Sonuçları

	β	Standart Sapma	t	p	Hipotez Sonuçları	Hipotez Sonuçları
MİY -> AHKUÖS	0.225	0.046	4.886	0.000*	H1 _a Desteklendi	H1 DESTEKLENDİ
MİY -> AHKUE	0.200	0.048	4.168	0.000*	H1 _b Desteklendi	
MİY -> GVN	0.199	0.043	4.566	0.000*	H2 Desteklendi	H2 DESTEKLENDİ
MİY -> MEMUÖS	0.165	0.047	3.513	0.000*	H3 _a Desteklendi	H3 KISMEN DESTEKLENDİ
MİY -> MEMUE	0.041	0.046	0.880	0.379	H3 _b Desteklenmedi	
ARZ -> AHKUÖS	0.112	0.045	2.506	0.012**	H4 _a Desteklenmedi	H4 DESTEKLENMEDİ
ARZ -> AHKUE	0.037	0.045	0.833	0.405	H4 _b Desteklenmedi	
ARZ -> GVN	0.203	0.044	4.578	0.000*	H5 Desteklenmedi	H5 DESTEKLENMEDİ
ARZ -> MEMUÖS	0.203	0.045	4.489	0.000*	H6 _a Desteklenmedi	H6 DESTEKLENMEDİ
ARZ -> MEMUE	0.015	0.050	0.301	0.764	H6 _b Desteklenmedi	
INVUÖ -> MİY	0.153	0.040	3.862	0.000*	H7 _a Desteklendi	H7 DESTEKLENDİ
INVUE -> MİY	0.220	0.042	5.252	0.000*	H7 _b Desteklendi	
INVUÖ -> ARZ	0.165	0.041	4.023	0.000*	H8 _a Desteklenmedi	H8 DESTEKLENMEDİ
INVUE -> ARZ	0.117	0.039	3.003	0.003*	H8 _b Desteklenmedi	
INVUÖ -> AHKUÖS	0.095	0.039	2.411	0.016**	H9 _a Desteklendi	H9 KISMEN DESTEKLENDİ
INVUÖ -> AHKUE	0.026	0.043	0.614	0.539	H9 _b Desteklenmedi	
INVUE -> AHKUÖS	0.026	0.039	0.675	0.500	H9 _c Desteklenmedi	
INVUE -> AHKUE	0.097	0.044	2.218	0.027**	H9 _d Desteklendi	
INVUÖ -> GVN	-0.006	0.042	0.151	0.880	H10 _a Desteklenmedi	H10 DESTEKLENMEDİ
INVUE -> GVN	0.062	0.041	1.499	0.134	H10 _b Desteklenmedi	
INVUÖ -> MEMUÖS	-0.038	0.036	1.041	0.298	H11 _a Desteklenmedi	H11 KISMEN DESTEKLENDİ
INVUÖ -> MEMUE	0.104	0.042	2.485	0.013**	H11 _b Desteklendi	
INVUE -> MEMUÖS	0.148	0.041	3.584	0.000*	H11 _c Desteklendi	
INVUE -> MEMUE	0.119	0.044	2.702	0.007*	H11 _d Desteklendi	

Moderatör ilişki için kurulan hipotez sonuçlarına bakıldığında Tablo 9’da tam olarak desteklenen hipotezin olmadığı H12 ile H14’ün kısmen desteklendiği görülmektedir. Bu durumda moderatör ilişkiyi incelemek için kurulmuş hipotezlerden yola çıkarak; müşteri ilişkileri ile algılanan hizmet kalitesi ve müşteri ilişkileri yönetimi ile memnuniyet arasındaki ilişkide inovasyonun kısmen olarak moderatör etkiye sahip olduğu söylenebilir. Müşteri ilişkileri yönetimi ile güven, algılanan risk ile algılanan hizmet kalitesi, algılanan risk ile güven ve algılanan risk ile memnuniyet arasındaki ilişkide inovasyonun moderatör bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Literatürde inovasyonun moderatör etkisinin incelenmediği görülmüş ve bu çalışma yapılmıştır. Bu sebeple literatüre paralel bir sonuç elde edilip edilmediği hakkında bilgi aktarılamamıştır.

Tablo 9. Moderatör Hipotez Sonuçları

MODERATÖR DEĞİŞKENLER	β	Standart Sapma	t	p	Hipotez Sonuçları	Hipotez Sonuçları
INVÜÖ x MİY -> AHKUÖS	-0.039	0.042	0.930	0.352	H12 _a Desteklenmedi	H12 KISMEN DESTEKLENDİ
INVÜÖ x MİY -> AHKUE	-0.031	0.044	0.705	0.481	H12 _b Desteklenmedi	
INVUE x MİY -> AHKUÖS	0.073	0.036	2.018	0.044**	H12 _c Desteklendi	
INVUE x MİY -> AHKUE	0.075	0.043	1.751	0.080***	H12 _d Desteklendi	
INVÜÖ x MİY -> GVN	-0.005	0.044	0.122	0.903	H13 _a Desteklenmedi	H13 DESTEKLENMEDİ
INVUE x MİY -> GVN	-0.034	0.039	0.878	0.380	H13 _b Desteklenmedi	
INVÜÖ x MİY -> MEMUÖS	-0.037	0.042	0.882	0.378	H14 _a Desteklenmedi	H14 KISMEN DESTEKLENDİ
INVÜÖ x MİY -> MEMUE	0.125	0.042	2.990	0.003*	H14 _b Desteklendi	
INVUE x MİY -> MEMUÖS	-0.032	0.044	0.724	0.469	H14 _c Desteklenmedi	
INVUE x MİY -> MEMUE	0.027	0.043	0.625	0.532	H14 _d Desteklenmedi	
INVÜÖ x ARZ -> AHKUÖS	0.062	0.043	1.464	0.143	H15 _a Desteklenmedi	H15 DESTEKLENMEDİ
INVÜÖ x ARZ -> AHKUE	0.076	0.041	1.850	0.064***	H15 _b Desteklenmedi	
INVUE x ARZ -> AHKUÖS	0.003	0.041	0.079	0.937	H15 _c Desteklenmedi	
INVUE x ARZ -> AHKUE	-0.039	0.046	0.845	0.398	H15 _d Desteklenmedi	
INVÜÖ x ARZ -> GVN	-0.075	0.044	1.712	0.087***	H16 _a Desteklenmedi	H16 DESTEKLENMEDİ
INVUE x ARZ -> GVN	-0.046	0.048	0.960	0.337	H16 _b Desteklenmedi	
INVÜÖ x ARZ -> MEMUÖS	-0.001	0.040	0.030	0.976	H17 _a Desteklenmedi	H17 DESTEKLENMEDİ
INVÜÖ x ARZ -> MEMUE	0.034	0.049	0.695	0.487	H17 _b Desteklenmedi	
INVUE x ARZ -> MEMUÖS	-0.052	0.046	1.126	0.260	H17 _c Desteklenmedi	
INVUE x ARZ -> MEMUE	-0.017	0.050	0.337	0.736	H17 _d Desteklenmedi	

Sonuç ve Öneriler

Havayolu işletmeleri; yolculara hem kendilerinin hem de yanlarında taşıdıkları bagajlarının belirlenen iki nokta arasında güvenli ve emniyetli bir şekilde yer değiştirmelerini sağlarken, uçuş öncesi, uçuş esnası ve uçuş sonrası durumlarında ihtiyaç duydukları her türlü hizmeti de sunmaktadır. Bir işletme olarak havayolu işletmesi; müşterilerin memnuniyetini göz önünde bulundurarak depolanamama özelliği olan ulaşım hizmetini en yüksek dolulukla gerçekleştirip gelirini artırmayı da hedefler. Memnuniyetin göz ardı edilmesi, müşterinin tekrar havayolunu tercih etmesini engeller. Bu sebeple havayolu işletmeleri, müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları ile uçuşlarına bilet alan yolcuların algıladıkları hizmet kalitesini artırıp memnuniyet oluştururlar. Ayrıca teknolojik gelişmeleri de yakından takip ederek uçuş öncesi olan hizmet kısmının da daha hızlı işleyiş içerisinde gerçekleştirilmesini sağlarlar. Fakat müşterilerin temel amacı ulaşım hizmeti olsa da yan hizmetlerin (temizlik, operasyon süresi, ikram vb.) gerçekleştirilme şekli ve zamanı işletmeye karşı duyduğu güveni etkilemektedir. Çünkü bu durumda risk kavramı ortaya çıkmaktadır. Özellikle hava ulaşımında karşılaşılan uçuşun yapılamama riski müşteri açısından değerlendirildiğinde işletmeye karşı güvensizlik, hizmet kalitesizliği ve memnuniyetsizlik gibi unsurları ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple havayolu işletmeleri, uygulayacakları müşteri ilişkileri yönetimi faaliyetleri ile kullanacakları

teknolojik yeniliklere dikkat etmelidir. Hipotez sonuçlarından yola çıkarak; işletmelerin gerçekleştirdiği müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları ve algılanan hizmet kalitesi açısından işletmenin bu faaliyetleri ortaya koyduğu hizmet ya da ürünün müşteri tarafından algılanan kaliteyi artırmaya yönelik gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, bu uygulamaların algılanan kaliteyi artırdığı görülmektedir. Literatürde özellikle havacılık sektörü açısından bu iki değişken arasındaki ilişki yeterince incelenmemiş olsa da incelenenler arasında Lainamgern ve Sawmong (2019: 162) müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının algılanan hizmet kalitesini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Güven değişkenine bakıldığında yine literatüre paralel bir şekilde Nguyen ve Mutum (2012) ve Lainamgern ve Sawmong (2019) elde ettiği sonuçlara benzer şekilde bir ilişki ortaya koymuştur. Algılanan hizmet açısından bakıldığında; ilişkinin sadece uçuş öncesi ve sonrasını etkilediğine, fakat uçuş esnasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yani işletmenin gerçekleştirdiği faaliyetlerin müşteri bazında uçuş öncesine ve uçuş sonrasında etkili olduğu görülmektedir. Bu durumda havayolu işletmesinin gerçekleştirdiği müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının uçuş esnasını kapsamadığı söylenebilir. Bunun temel sebebi; soruların uçuş esnasında gerçekleştirilen bir uygulamaya yönelik olmamasıdır. Algılanan risk hipotezi literatürün aksine (Erdoğan ve Şirin, 2020) değişkenler ile pozitif yönlü ilişki barındırmaktadır. Bunun temel sebepleri arasında; ilk olarak yolcuların yöneltilen soruları anlamadığı düşünülmektedir. İkinci olarak bakıldığında yolcuların kullandıkları havayolu işletmelerinin operasyonlarını zamanında gerçekleştirmemesidir. Böyle bir durumda, havayolu işletmesinin vaat ettiği tarih ve saatlerde uçuşunu gerçekleştirmemesiyle havayolu işletmesinin sattığı bilete para ödeyen yolcular işletmeye karşı bir güvensizlik ve memnuniyetsizlik yaşarlar. Fakat hipotezler detaylı incelendiğinde her hipotez ve alt hipotezlerde (H4a, H4b, H5, H6a, H6b) algılanan risk kavramı ile negatif yönlü bir ilişki olması gerekirken literatürün aksine (Erdoğan ve Şirin, 2020) bu hipotezlerde pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Yolcuların her ne kadar algıladıkları risk var olsa da risk ile doğru orantılı işletmeye karşı duyulan güven, memnuniyet ve algılanan hizmet kalitesi düşüncesi de artmaktadır, buradan yola çıkarak bu yolcuların işletmeye karşı bir sadakat besledikleri düşünülmektedir. Bir diğer sebep olarak; risk değişkeninin alt boyutu olan zaman riski müşterilerin havayolunu tercih etmelerindeki en büyük sebeptir. Bu durumda müşteri açısından zaman riski artıca ve havayolu işletmesi operasyonel faaliyetleri zamanında gerçekleştirdiğinde müşteri tarafından algılanan hizmet kalitesi de artmaktadır. Yolcuların soruları işletmenin uçuşlarını zamanında gerçekleştirdiği düşüncesi ile soruları cevapladıkları ya da soruları yeterince anlamadıkları da düşünülmektedir. Aynı sebepler güven değişkeni içinde geçerlidir. Normal durumlarda zamansal riskler artıca güven azalır fakat buradaki sonuç tam tersi bir durumda gözükmektedir. Ayrıca sadık müşteriler de göz önüne alındığında, işletmeye sadık olmaları işletmeye karşı her durumda güvenlerini artırmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak, literatüre göre havacılık sektörüne yönelik inovasyon ve müşteri ilişkileri yönetimi ilişkisinin incelenmediği görüle de diğer sektörlerle ilişkin yapılan çalışmalarda (Aykut ve Güzel, 2020) inovasyon faaliyetleri ve müşteri ilişkileri yönetimi değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Fakat aynı ilişkinin risk değişkeni ile inovasyon arasında bulunduğu söz edilemez. Risk değişkenine ait soruların yolcular tarafından ya anlaşılmadığı ya da yanlış yorumlandığı düşünülmektedir. Diğer bir ihtimal ise havayolu işletmelerinin kullandığı ya da ortaya koyduğu inovasyon uygulamalarının yolcular nazarında belirsizlik oluşturduğu ve bunun da risk algısının arttığı da olabileceği düşünülmektedir. Algılanan hizmet açısından bakıldığında uçuş öncesi yapılan inovasyon faaliyetlerinin uçuş öncesi hizmet kalitesini, uçuş esnası için geçerli olan inovasyon faaliyetlerinin de uçuş esnasında algılanan hizmet kalitesini etkilediği görülmektedir. Hava ulaşım hizmeti uçuş öncesi, uçuş esnası ve uçuş sonrası hizmetler olarak olsa da anket sorularına cevap veren yolcular her hizmeti bir bütün yerine ayrı ayrı değerlendirdikleri düşünülmektedir. Hipotez doğrultusunda literatürde de (Demir, 2019) iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Güven ile olan ilişki de ise, işletmenin ortaya koyduğu her türlü inovatif uygulamalarının yolcuların güvenini kazanmaya yetmediği anlaşılmaktadır. Temel sebebin havayolu işletmesinin gerçekleştirdiği inovasyon uygulamalarının müşteriler açısından belirsizlik oluşturduğu ve bunun da güven duygusunu etkilediği

düşünülmektedir. Ayrıca güven ile ilgili sorulan soruların yanlış anlaşılma ihtimalinin de olduğu düşünülmektedir. İnovasyon ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiye bakıldığında bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İnovasyon ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiye yönelik literatürde olduğu gibi (Simon ve Yaya, 2012) anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İnovasyon uygulamalarının daha çok uçuş esnasındaki kısımlarının müşteri ilişkileri ile algılanan hizmet kalitesi üzerinde moderatör etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi; yolcuların bilet almalarının sadece ulaşım hizmeti olarak algılamaları ve kullanılan yeni teknolojik uçakların algılanan hizmet kalitesini artırdığı düşünülmektedir. Güven için bakıldığında, güvenin hassas bir konu olması sebebiyle havayolu işletmesi tarafından gerçekleştirilen inovasyon uygulamalarının müşteri nazarında güven oluşturmaya yetmediği aksine kullanılan yeniliklerin bir belirsizliğe yol açtığı düşünülebilir. Risk kavramında, güven gibi hassas bir konu olması nedeniyle havayolu işletmelerinin gerçekleştirdiği her türlü inovasyon faaliyetlerinin müşteri risk algısını her şekilde artırdığı görülmüştür. Güven ve risk ile ilgili hipotezlerde olduğu gibi müşterilerin beklentilerinin inovasyondan farklı olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak çalışmanın bulguları doğrultusunda her türlü müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının havacılık sektöründe de faydalı olduğu düşünülmektedir. Her sektörde olduğu gibi hizmet veya ürünü kullanmak ya da faydalanmak için bir bedel ödeyen müşteri her daim kendisinin değerli olduğunu hissetmek istemektedir. Risk konusuna bakıldığında; hiç kimse belirsizlikten hoşlanmaz. Yani herkes yaptığı ya da yapacağı bir faaliyette her şeyin net olmasını ister. Bu sebeple ulaşım hizmetini kullanabilmek için kara ulaşımının aksine bilete daha yüksek paralar ödeyen yolcular sorunsuz bir şekilde bu hizmetten yararlanmak isterler. Fakat hava ulaşımında hiçbir zaman uçuş garantisi bulunmamaktadır. Bazen teknik sebeplerden bazen de diğer sebeplerden (hava muhalefeti, operasyonel sebepler) dolayı uçuşlar ya gecikmeli gerçekleştirilir ya da hiç gerçekleştirilmez. Bu sebeple bilet alıp ulaşım hakkı elde eden yolcular bazı tereddütler yaşamaktadır. Bu tereddütler işletmeye karşı olan güveni de etkilemektedir. Havayolu işletmesi tarafından kullanılan yeniliklerin de yolcu memnuniyeti ve algılanan hizmet kalitesini artırdığı fakat güven için yeterli olmadığı ve yolcunun risk algısını azaltmaya yardımcı olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü her yenilik bir belirsizlik oluşturmaktadır. Öneri olarak havayolu işletmesine adına; müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarının artırılarak yolcularla daha yakın bir ilişki kurup işletmeye karşı güven olgusunun oluşturulması ve geliştirilmesi yönünde yeni uygulamaların izlenmesi gerektiği ve yolcuların risk algısı üzerine yoğunlaşarak her ne kadar risk algısının ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı bilirse de minimum seviyelere çekmeye çalışmasıdır. Özellikle yolcuların hava ulaşımında algıladıkları risk durumlarının neler olduğunun belirlenmesi ve bu durumların çözülmesi üzerine yoğunlaşma hem yolcu adına hem de işletme adına önemli bir adım olacaktır. Direkt olarak gerçekleştirilen inovasyon uygulamalarının yolcu üzerinde bir etkisi olmasa da dolaylı yoldan etki sağlaması sebebiyle işletmelerin inovasyon uygulamalarını artırmaları gerektiği düşünülmektedir. Çalışma adına bakıldığında; bir sonraki çalışmada sadece risk ve güven kavramına odaklanarak daha geniş bir ölçek ve daha farklı havalimanlarındaki yolculara da ulaşılması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışma, havayolu işletmeleri ile müşterileri arasındaki ilişkiler, algılanan hizmet kalitesi, güven ve risk konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Havacılık sektöründe müşteri ilişkileri yönetimi ve inovasyonun hizmet kalitesi, güven ve risk algısı üzerindeki etkilerini inceleyerek, havayolu işletmelerine yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları, havayolu işletmeleri için daha iyi müşteri ilişkileri yönetimi ve inovasyon stratejileri geliştirmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, gelecekte yapılacak çalışmalarda daha fazla veri ve farklı havalimanlarından daha geniş bir örnekleme daha detaylı incelemeler yapılabilir.

Kaynakça

- Agharzayev, Emil, ve Bakır, N. Ozan, (2020), "Özel Markalarda Algılanan Risk Boyutlarının Satın Alma Niyetindeki Etkisi: Özel Marka İmajının Aracılık Rolü", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(39), 115-149.
- Alshurideh, Muhammed, vd., (2019), "Supply Chain Integration and Customer Relationship Management in the Airline Logistics", *Theoretical Economics Letters*, 9(2), 392-414.
- Anderson, Kristin ve Kerr, Carol, (2002), "Customer Relationship Management", 1. Baskı, McGraw-Hill, New York.
- Aykut, Oğuz H. ve Güzel, Dilşad, (2020), "Müşteri İlişkileri Yönetiminin İnovasyon Üzerine Etkileri: Erzincan ve Erzurum İllerinde Bankacılık Sektöründe Bir Saha Araştırması", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (55), 159-190.
- Chatterjee, Sheshadri, vd., (2020), "Social Customer Relationship Management Factors and Business Benefits", *International Journal of Organizational Analysis*, 29(1), 35-58.
- Colin, C. Law, vd., (2022), "Airline Service Quality, Customer Satisfaction, and Repurchase Intention: Laotian Air Passengers' Perspective", *Case Studies on Transport Policy*, 10(2), 741-750.
- Çakmak, Zeynep, (2013), "Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin İstatistik Konusundaki Matematiksel Dil Becerilerine İlişkin Değişkenlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi", *Yükseklisans Tezi*, Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, Ahmet, (2013), "M-Öğrenme Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 172-185.
- Çırpın, Birül ve Kurt, Didem, (2016), "Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü", *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 83-98.
- Demir, Ümmühan, (2019), "Sivil Havacılık Sektöründeki Hizmet Yeniliklerinin Algılanan Hizmet Kalitesi ve Yolcu Memnuniyetine Etkisi", *Yükseklisans Tezi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dewnarain, Senika vd., (2021), "Social Customer Relationship Management: A Customer Perspective", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 30(6), 673-698.
- Doğan, Derya, (2019), "SmartPLS ile Veri Analizi", 2. Baskı, Ankara: ZET Yayınları.
- Duygun, Adnan ve Yücel, Mustafa Fatih, (2018), "Yolcu Tercihlerinde Havayolunun Algılanan Yenilikçilik Düzeyinin Rolü Üzerine Bir Araştırma", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(2), 443-460.
- Erdoğan, Ali ve Şirin, Erkan F., (2020), "Algılanan Hizmet Kalitesi Hizmet Değeri ve Memnuniyet Üzerinde Algılanan Risk Faktörünün Etkisi: Sağlıklı Yaşam ve Spor Merkezleri Üzerine Bir Uygulama", *Sportmetre The Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 18(4), 134-153.
- Gerede, Ender, (2011), "Türkiye'nin İkili Havayolu Taşımacılığı Anlaşmalarının Havayolu Yönetimine Etkileri Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Ölçek Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 29-50.
- Hair, Joseph F. vd., (2010), "Multivariate Data Analysis", 7. Baskı, New Jersey: Pearson Prentice Hall.

- Itani, Omar S. vd., (2020), "Social Media and Customer Relationship Management Technologies: Influencing Buyer-Seller Information Exchanges", *Industrial Marketing Management*, 90(1), 264-275.
- Khan, Rizwan Ullah vd., (2022), "The Impact of Customer Relationship Management and Company Reputation on Customer Loyalty: The Mediating Role of Customer Satisfaction", *Journal of Relationship Marketing*, 22(1), 1-26.
- Koçoğlu, Cenk M., (2016), "Risk Algısının Yeniden Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Havayolu Sektöründe Bir Araştırma", *Akademik Bakış Dergisi*, (57), 246-263.
- Kreft, Monika Boguszewicz vd., (2022), "The Role and Importance of Perceived Risk in Medical Tourism". Applying the Theory of Planned Behaviour, *Plos One*, 17(1), 1-26.
- Kurt, Ramis, (2020), "Türk Havayolu Endüstrisinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Müşteri Sadakati: Güven ve Memnuniyetin Rolü", Öznur Gökçaya/ İsmail Kılıçaslan/ Barış Demir, *International Marmara Social Sciences Congress, Imascongress, Kocaeli*, 454-462).
- Lainamngern, Suchat ve Sawmong, Sudaporn, (2019), "How Customer Relationship Management, Perceived Risk, Perceived Service Quality, and Passenger Trust Affect A full-Service Airline's Passenger Satisfaction", *Journal of Business and Retail Management Research*, 13(3), 160-175.
- Lubis, Adelina vd., (2020), "The Influence of Customer Relationship Management (CRM) Indicators on Customer Loyalty of Sharia Based Banking System", *Journal of Management and Marketing Review*, 5(1), 84-92.
- Mutlu, Savaş ve Sertoğlu, Ayşegül Ermeç, (2018), "Düşük Maliyetli ve Tam Hizmet Sunan Havayolları Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Beklentilerinin Karşılaştırılması". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 528-550.
- Navarro, Vicente Guerola vd., (2021), "Customer Relationship Management and Its Impact on Innovation: A Literature Review", *Journal of Business Research*, 129(1), 83-87.
- Okumuş, Abdullah ve Asil, Hilal, (2007), "Hizmet Kalitesi Algılamasının Havayolu Yolcularının Genel Memnuniyet Düzeylerine Olan Etkisinin İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 36(2), 7-29.
- Özer, Leyla ve Gülpınar, Serdar, (2005), "Hizmet Sektöründe Tüketicilerin Algıladıkları Riskler: Hava Yolları Sektöründe Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 49-63.
- Pala, Fahrettin, (2020). "Girişimcilik Yönelimi, İnovasyon Kapasitesi ve Finansal Performans Arasındaki İlişkide Çevresel Faktörlerin Moderatör Etkileri Üzerine Bir Araştırma", *Doktora Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Sarıbaş, Hakan ve Tekiner, İbrahim, (2015), "Türkiye Sivil Havacılık Sektöründe Yoğunlaşma, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar", 22(610), 21-33.
- Saylan, Uğur, (2018), "Seyahat Acentalarının Müşteri İlişkileri Yönetimi Faaliyetlerinin Müşterilerin Algıladığı Değere, Tatminine ve Sadakatine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", *Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Silik, Cemal Ersin ve Ünlüönen, Kurban, (2018), "Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişki: Kayak Merkezlerine Yönelik Bir İnceleme", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 333-357.

Simon, Alexandra ve Yaya, Luc H. P., (2012), "Improving Innovation and Customer Satisfaction Through Systems Integration", *Industrial Management & Data Systems*, 80(9), 1026-1043.

Sönmez, A. Ayça, (2021), "Kurum İmajı Ve Tüketici Güveninin Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Türkiye Hava Ulaştırma Sektöründe Bir Uygulama", Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenyurt, Özge, (2021), "Havayolu Sektöründe Müşteri Deneyimi Ve Müşteri Odaklı Marka Değerinin Marka Sadakatine Etkisinde Marka Güvenin Düzenleyici Rolü", Doktora Tezi, Ankara Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşdemir, Murat ve Aydın, Erdal, (2020), "Havacılığın Kabus Yılı 2020: Havayollarının Covid-19 ve Önceki Krizlere Tepkileri ve Yerde Kalan Uçaklar", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 171-194.

Tiwasing, Atchira vd., (2019), "Relationship of Customer's Behavior and Service Innovation on Customer Satisfaction Towards Low-Cost Airline Business: A Case of Thai Air-Asia", Tzvetomir Vassile/Angel Smrikarov, The 15th National Conference and 2019-1 International Conference on Applied Computer Technology and Information Systems, Thanyaburi, 513-519.

Tri, Noviantoro ve Jen-Peng, Huang, (2022), "Investigating Airline Passenger Satisfaction: Data Mining Method", *Research in Transportation Business & Management*, 43, 1-13.

Turğut, Mustafa ve Songur, Ahmet, (2022), "Yenilikçiliğin Çalışan Performansına Etkisi: Havacılık Teknisyenleri Üzerinde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 393-407.

Türk, Abdullah ve Şener, Abdullah Alper, (2018), "Hizmet Kalitesi ve Rekabet Stratejileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Havacılık Alanında Bir Uygulama", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-21.

Uz, Canan Yılmaz Canarşlan, Nur Özer, (2019), "Havayolu Hizmet Kalitesinin Yolcu Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi", *Journal of Turkish Studies*, 14(4), 2905-2922.

Wali, Andy Fred ve Nwokah, N. Gladson, (2017), "Aviation Customers' Journey, Who Cares? Managing Customer Experiences With Customer Relationship Management Strategy: Insight Into Nigerian Customers' Perspectives", *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 27(2), 123-135.

Yalçın, Dilek, (2020), "Havayolu Tüketicisinin Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörlerin ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Havayolu Seçimine Etkisi", Doktora Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, Osman, (2016), "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15(59), 181-236.

Yangınlar, Gözde ve Tuna, Fatih, (2020), "Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi", *İşletme Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 173-187.

Yazan, Khalid Abed ve Allah, Migdadi, (2022), "The Impact of Airline Alliance Strategy on the Perceived Service Quality: A Global Survey", *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23(2), 415-446.

Yusoff, Ahmad S. M. vd., (2020), "Discriminant Validity Assessment of Religious Teacher Acceptance: The Use of HTMT Criterion", Journal of Physics: Conference Series, IOP Publishing, Endonezya 1-7.

Yücenur, G. Nilay vd., (2011), "Hizmet Değerinin Müşterilerin Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçülmesi", Doğu Üniversitesi Dergisi, 12(1), 156-168.

Uluslararası Sistemde Değişen Dinamikler: ABD-Çin Rekabeti Bağlamında ABD Ulusal Strateji Belgelerinin İçerik ve Söylem Analizi

Changing Dynamics in the International System: A Content and Discourse Analysis of U.S. National Strategy Documents in the Context of U.S.-China Rivalry

Berkan AYGÜN*

Başvuru Tarihi: 24.10.2023

Kabul Tarihi: 15.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Çin'in hızlı yükselişi karşısındaki stratejik retoriklerinin evrimi üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, çalışma ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (NSS), Ulusal Savunma Strateji Belgesi (NDS), ve Ulusal Askeri Strateji Belgesi (NMS) olmak üzere üç temel ulusal güvenlik belgesini içerik ve söylem analizi yöntemleriyle ele almaktadır. Bulgular, ABD'nin hegemonik gücünün Çin'in yükselişi karşısında görece azalmasıyla, ABD güvenlik belgelerindeki anlatıda anlamlı bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Çalışma, Çin'in hem Soğuk Savaş sonrası küresel düzen hem de ABD hegemonyası için giderek daha fazla varoluşsal bir tehdit olarak konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, makale uluslararası siyasetin dönen dinamiklerini anlamada ve ABD-Çin ilişkilerinin geleceğine dair öngörüler sağlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Bu çalışma, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile başlayan uluslararası sistemdeki güç dengesi değişimlerini neorealist bir perspektiften incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası sistem, Çin, ABD, Ulusal strateji belgeleri

Abstract

Specifically, it focuses on the evolving strategic rhetoric of the United States (U.S.) in response to China's rapid ascent. In this context, the study employs content and discourse analysis methods to scrutinize three key U.S. national security documents: the National Security Strategy (NSS), the National Defense Strategy (NDS), and the National Military Strategy (NMS). The findings reveal significant changes in the narrative within U.S. security documents, corresponding with the relative decline of American hegemonic power in the face of China's rise. The study posits that China is increasingly framed as an existential threat to both the post-Cold War global order and U.S. hegemony. In this sense, the paper makes a significant contribution to understanding the changing dynamics of international politics and offers insights into the future of U.S.-China relations. This

* Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, berkan.aygun@yalova.edu.tr, ORCID: 0009-0008-2860-8591

study examines shifts in the balance of power in the international system following the end of the Cold War through a neorealist perspective.

Keywords: International system, China, USA, National strategy documents

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar geçen dönemde, uluslararası sistemde değişen güç dengeleri ve buna bağlı olarak dönüşen uluslararası sistem, mazhar olduğu akademik ilgiyi hiç kaybetmemiştir. İki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından yükselen bölgesel ve küresel güçler, güç konfigürasyonunu yeniden yapılandırmış ve devletler arasında dış politika stratejilerinin yeniden değerlendirilmesini tetiklemiştir. Bu bağlamda, üstünlüğü görece gerileyen Amerika Birleşik Devletleri, önce bölgesel sonra küresel bir güç olarak Çin'in hızlı yükselişine uyum sağlama konusunda stratejik bir meydan okuma ile karşı karşıyadır. Bu çalışma, neorealist perspektiften güç kapasitelerindeki değişimin uluslararası sistemin yapısına ve devletlerin dış politika tercihlerine etkilerini ABD'nin Çin'e yönelik evrilen stratejik retorığı üzerinden incelemektedir. Bu çerçevede, soğuk savaşın bitiminden günümüze ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (NSS), Ulusal Savunma Strateji Belgesi (NDS) ve Ulusal Askeri Strateji Belgesi (NMS) olmak üzere ABD'nin en temel üç ulusal güvenlik belgesi kapsamlı bir içerik analizi ve söylem analizine tabi tutulmuştur. Çalışma, ABD'nin hegemonik gücünün Çin'in yükselişi karşısında görece azalmasıyla, ABD güvenlik belgelerindeki anlatıda anlamlı bir değişiklik olduğunu göstermiş; Çin'in, hem soğuk savaş sonrası küresel düzen hem de ABD hegemonyası için giderek daha fazla varoluşsal bir tehdit olarak tanımlandığını ortaya koymuştur. Bu sayede çalışma uluslararası siyasetin dönüşen yönlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve ABD-Çin ilişkilerinin geleceğine dair öngörüler sunmaktadır.

Teorik Arka Plan

Yapısal Realizm olarak da adlandırılan Neorealizm, Uluslararası İlişkiler teorisi içerisinde köklü bir perspektif oluşturmaktadır. Esasen 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Neorealizm, uluslararası politikayı şekillendiren sistemik ve yapısal unsurlara daha fazla vurgu yaparak Klasik Realizmi yeniden formüle etmeyi amaçlamıştır. Neorealizmin entelektüel kökenleri, büyük ölçüde Hans Morgenthau ve E.H. Carr gibi düşünürlerle ilişkilendirilen Klasik Realizm'e yöneltilen eleştirilere dayanmaktadır. Klasik Realizm, insan doğası ve güç politikalarının rolüne odaklanırken, devlet merkezli bir yaklaşım benimsemiş ve sistemik bir perspektiften yoksun kalmıştır. Bu noktada neorealizmin temelini attığı "Uluslararası Politikanın Teorisi" (1979) isimli öncü eserinde Waltz, uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu ve bu yapının devletleri belirli, öngörülebilir yönde hareket etmeye zorladığını, öncelikli olarak da kendi hayatta kalmalarını sağlamak için davranışlar geliştirdiklerini belirtmiştir. Neorealizmin anarşik bir uluslararası sistem içindeki dinamikleri ve devletlerin davranışlarını anlamamıza olanak tanınması ve uluslararası sistem değişikliğine dair bir analiz çerçevesi sunması çalışmanın teorik arka planının mezkur yaklaşım olarak benimsenmesinin temel sebebidir. Neorealizm, uluslararası sistemin doğası gereği anarşik olduğunu öne sürmektedir; yani devletler arasında kuralları ve düzenlemeleri uygulayacak daha yüksek bir otorite yoktur (Mearsheimer 2001). Bu halde devletler kendi kabiliyetleri ve kaynaklarına dayanarak hayatta kalmalarını ve güvenliklerini sağlamak zorundadırlar (Sakwa, 2019). Böylelikle neorealist çerçeve, devlet davranışları üzerinde sistemik faktörlerin etkisini açıklar (Waltz, 1979). Bu temel varsayımlar, özellikle sistem değişikliği analiz edilirken önemlidir zira bu kabuller devlet davranışlarını şekillendiren güç ve çıkar kavramlarının rolünü vurgulamaktadırlar. Yani Neorealizm Uluslararası sistemde güç dağılımına odaklanarak, güç konfigürasyonlarındaki değişimin devletlerin çıkarlarını tespit ve temin noktasında nasıl dış politika davranışlarını etkilediğini anlamamıza yardımcı olur.

Başka bir deyişle, neorealist bir çerçeve, uluslararası sistemdeki değişikliklerin devlet davranışını nasıl etkilediği konusunda kapsamlı bir anlayış sunar. Bu çerçevede devletler yalıtılmış aktörler olarak görülmez; bunun yerine, daha büyük ve uluslararası yapı içerisinde değerlendirirler. Bu yapı, anarşi ile karakterize edilmiş olup, devlet davranışını etkiler ve dış tehditler ve fırsatlara karşı devletlerin tepkilerini şekillendirir.

Neorealistler güvenlik ikilemi ve saldırı-savunma dengesi konularında çalışmalarla devlet davranışı üzerindeki sistemik etkilerin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur (Jervis, 1978). Ayrıca neorealizm, kendi kendine yardım sisteminde, devletlerin öncelikle kendi güvenlikleri ve hayatta kalmaları ile ilgilendiklerini ve sıklıkla algıladıkları tehditlere karşı dengelenme davranışı sergilediklerini savladığı için Güç Dengesi kavramını da temel kavramları arasında sayılmaktadır (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001). Neorealizm, sadece gücün devletlerde temerküzü değil, aynı zamanda devletlerin yetenek ve kapasitelerinin sisteme dağılımının da uluslararası ilişkileri şekillendirdiğini ileri sürerek kutup, güç kapasiteleri kavramlarını da kullanmaktadır. Sistemin kutuplaşması, tek kutuplu, çift kutuplu ya da çok kutuplu olması devletlerin davranışlarını ve uluslararası sistemin istikrarını etkiler (Waltz, 1979). Güç kapasitelerindeki değişimlerin anlaşılması, Neorealist perspektiften uluslararası ilişkilerin dinamiklerini anlamak için kritiktir. Bu güç kapasitesindeki değişimler sıklıkla güç dengesinde kaymalara yol açar ve uluslararası sistemin istikrarını etkiler. Bu durum ise devletlerin dış politikalarına etki ederek ulusal güvenlik belgeleri gibi dış politika belgelerine yansır.

Neorealist çerçeve içinde yer bulan bir diğer kavram olan Büyük Güç Politikaları ise uluslararası sistemin en güçlü devletleri arasındaki, genellikle rekabet ve ittifaklarla nitelendirilen etkileşimlere işaret eder. Bu devletler askeri, ekonomik ve diplomatik yeteneklere haiz olup küresel politikayı etkileme ve kendi güvenliklerini sürdürme kapasitesine sahiptirler. Bu halleriyle anarşik yapısı dolayısıyla temelde hem buldukları bölgede hem de uluslararası sistem üzerinde etkide bulunmaya, sistemdeki diğer devletlerden daha fazla muktedirdirler (Mearsheimer, 2001). Büyük güçler, genellikle diğer büyük güçlerden gelen tehditlere karşı dengeleme davranışında bulunur, böylece güç dengesiyle sistemin istikrarını korur veya istikrarsızlığı tetiklerler (Walt, 1987). Bir büyük gücün kendi güvenliğini artırıcı tedbirleri, genellikle diğerlerinde güvensizlik yaratır ve bu durum silahlanma yarışı ve stratejik rekabet olarak tezahür edebilen güvenlik ikilemine yol açar (Jervis, 1978). Genellikle Neorealist bir çerçeve içinde büyük güç politikalarının bir örneği olarak gösterilen Soğuk Savaş döneminde, her iki güç de güvenlik ikilemi doğrultusunda silahlanma yarışına girmiş, dengeleme davranışında bulunmuş, ittifaklar kurmuş ve birbirlerinin küresel etkisini dengelemiştir (Gaddis, 2005). Sonuç olarak, Büyük Güç Politikaları, uluslararası sistemin kalıcı bir özelliği olup Neorealist çerçeve içinde doğal bir şekilde yer bulmaktadır; bu çerçeve, devletleri güç dengesinin ilişkileri belirlediği, kendine yardım temelinde, anarşik bir sistemde konumlandırır. Soğuk Savaş gibi tarihsel örnekler, büyük güçlerin bu sistemi nasıl yönlendirdiğini gösterirken, ABD ve Çin arasında evrilen dinamikler, bu duruma çağdaş bir örnek oluşturur. ABD ve Çin'in ekonomik, askeri ve ideolojik rekabeti, neorealist bir bakış açısıyla irdelendiğinde potansiyel olarak uluslararası sistemde bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Neorealizm, devletler ve karar alıcılar yerine uluslararası sisteme odaklanmakla, büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü gibi sistemik değişimleri tespit ve analiz gücüne ve kavram setine sahip olmaktadır (Waltz, 1979). Yani bu teori, genellikle bir büyük gücün yükselmesi veya düşüşü tarafından tetiklenen güç dengesinde değişikliklerin sistemik değişimlere yol açabileceği konusunda sofistike bir anlayışa imkan verir. (Mearsheimer, 2001). Bu anlayış ise Neorealizme güç dengesinde bir değişiklik olduğunda veya yeni bir güç ortaya çıktığında devlet davranışlarını bir dereceye kadar tahmin etme yeteneği de sağlamaktadır (Waltz, 1979).

Günümüzde ABD ile Çin arasındaki güncel ilişkiler, büyük güç politikalarının birçok yönünü yansıtmaktadır. Çin'in yükselişi, güç dengesinde bir kaymaya yol açmıştır. ABD ve Çin ekonomik olarak derinlemesine ilişki olmalarına rağmen giderek şiddeti artan bir ticaret savaşına ve

teknolojik rekabete girişmişlerdir. Güney Çin Denizi ve Tayvan, her iki tarafın da askeri kapasitelerini güçlendirdiği kriz bölgeleri haline gelmiştir. Sistemdeki güç konfigürasyonundaki bu dönüşüm devlet davranışlarını yönlendirmekte, bu durum ise ABD özelinde Ulusal Askeri Strateji (NMS), Ulusal Savunma Strateji (NDS) ve Ulusal Güvenlik Strateji (NSS) gibi temel strateji belgelerinde tezahür etmektedir. Neorealizmin sistemi odağa alması, yine bu yaklaşımın güç dengesi, güvenlik ikilemi, kutupluluk gibi temel önermeleri ile birleştiğinde, Neorealizmi uluslararası sistem değişimi doğrultusunda ABD-Çin ilişkilerini analiz etmek için hassaten işlevsel kılar. NMS, NDS ve NSS gibi ABD ulusal güvenlik gündemini belirleyen temel stratejik belgelerini yorumlamak ve eleştirmek için bir imkân sunan bu yaklaşım, Çin'in yükselişi dolayısıyla ortaya çıkan sistemik değişikliklere ABD'nin nasıl yanıt verdiği konusunda tutarlı bir akademik sorgulama yapılmasını sağlar.

Metodoloji

Nitel araştırma yöntemleri, sosyal olguları, insan davranışlarını ve kültürel konuları incelemek için bir dizi imkan sunar. Bu imkanlar özellikle sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve tabii ki Uluslararası İlişkiler gibi insan deneyiminin ve sosyal süreçlerin karmaşıklığının nicel ifadeyi zorlaştırdığı disiplinlerde kullanışlıdır. Bu bölüm, ABD güvenlik belgelerinde Çin'e dair içerik ve söylemi incelemek için kullanılan metodolojik çerçeveyi tanımlamaktadır. Hem İçerik Analizi hem de Söylem Analizi yöntemlerinden beslenen bu çalışmada çok yönlü bir yaklaşım kullanılmıştır (Bryman, 2012).

Bu bölüm, ABD'nin güvenlik belgelerini Çin'in tasvirine vurgu yaparak incelemek için kullanılan metodolojik çerçeveyi tanımlamaktadır. Hem İçerik Analizi hem de Söylem Analizinin açıklayıcılığında faydalanan bu çalışmada çok yönlü bir yaklaşım kullanılmıştır (Bryman, 2012). Bu yöntemler kendilerine özgü odak noktaları ve uygulamaları olsa da nitel araştırmanın geniş spektrumu altında kategorize edilebilir. İçerik Analizi, metinlerde veya iletişim ortamlarında yansıtılan mesajın içeriğini ölçmek ve yorumlamak için kullanılan sistematik ve objektif bir analiz yöntemidir (Krippendorff, 2004; Neuendorf, 2016). Bu yöntem ifade kalıplarını, temaları ve eğilimleri belirlemek için içeriğin önceden tanımlanmış kriterlere göre kodlanmasını ve kategorize edilmesini benimser (White & Marsh, 2006). İçerik analizi iletişim araştırmaları, organizasyon çalışmaları, kütüphane ve enformatik ve benzeri diğer alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Seymour-Ure ve Berelson, 1972; Duriau vd., 2007; White ve Marsh, 2006).

Amerikan Güvenlik belgelerine dair inceleme bu yöntemin bir alt kategorisi olan sıklık analizi ile başlamaktadır. Sıklık analizi, bir metin veya bir yazın içindeki belirli kelimelerin, ifadelerin veya temaların nicelleştirilmesine odaklanıp, metindeki belirli konuların veya yapıların belirginliğini ortaya koymaya yardımcı olabilecek oluşum sıklığını belirlemeyi amaçlamaktadır (Carley, 1993). Bu haliyle genel olarak nitel olarak tanımlanan içerik analizi yöntemleri arasında nicel bir karakterdedir. Her bir belgeye sıklık analizi uygulanmıştır. Akabinde ABD güvenlik belgelerine tematik analiz yapılmıştır. Bir diğer yöntem olan tematik analiz ise veriler içindeki örüntüleri (temaları) tanımlamayı, analiz etmeyi ve raporlamayı sağlar. İfadeleri veya kelimeleri saymanın ötesine geçer ve metindeki örtük ve açık fikirleri tanımlamayı mümkün kılar. Belirli temalar, içeriği anlamak için ayrıştırılır (Braun & Clarke, 2006).

Daha sonra ise belgeler söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Söylem analizi ise, yazılı, sesli veya işaret dili kullanımının ya da herhangi bir önemli semiyotik olayın analizine yönelik bir yaklaşımdır. Söylem analizi, metin yapısından ziyade söylemi üretenin sosyo-psikolojik özelliklerini çeşitli şekillerde tutarlı cümle dizileri, önermeler, konuşma veya konuşma sıralarıyla ortaya çıkarmayı amaçlar. İçerik analizinin sayısal ve sistematik yönlerinin aksine söylem analizi, metinleri analiz etmenin nitel ve daha yorumlayıcı bir yöntemidir. Bu haliyle bu yöntem dilin bağlamsal anlamını vurgular ve iletişimin sosyal yönlerine ve insanların belirli etkiler elde etmek için dili nasıl

kullandıklarına odaklanır (Gee, 2014). Eleştirel boyutu dilin sosyal gerçeklikleri, kimlikleri ve güç ilişkilerini nasıl inşa ettiğini inceleyen bir yaklaşımdır (Fairclough, 1995; van Dijk, 1993).

Söylem analizi dilbilimden, sosyolojiye, antropolojiye ve ötesine kadar çeşitli yöntemlerden ve teorik temellerden yararlanan oldukça disiplinler arası bir alandır. Söylem analizi metinde anlamın nasıl inşa edildiğini ve aktarıldığını anlamak için kelime seçimi ve retorik araçların kullanıldığı metnin dilbilimsel özelliklerini de analiz eder ve tematik kategorizasyonun ötesine geçerek sözcük seçimlerini, ifadeleri ve retorik araçları da kapsar (Wodak & Meyer, 2015). Anlamın nasıl inşa edildiğini anlamak için metin içindeki kelime seçimleri ve retorik araçlar incelenir (Fairclough, 1995). Sözcük seçimleri yalnızca anlamsal değerleri açısından incelenmez, aynı zamanda sosyal anlam ve güç ilişkilerini inşa etmenin bir aracı olarak da ele alınır. Bu durum, özellikle sözcük seçimlerinin mevcut sosyal ve iktidar yapılarını sürdürme ya da bunlara meydan okumadaki rolleri açısından incelendiği Eleştirel Söylem Analizi gibi yaklaşımlarda belirgindir (Fairclough, 1995; van Dijk, 1993). Ayrıca söylem analizi belirli dünya görüşlerini dayatmak, propagandasını yapmak veya bu görüşleri inşa etmek için kullanılan stratejileri anlamak için kullanılan retorik araçlarla ilgilenir. Bu araçlar önemlidir zira söylemde işlevselliğe hizmet ederek kamuoyunu etkiler ya da sosyal uyum veya bölünme yaratır (Charteris-Black, 2005).

Söylem analizinde, dilin insanların etraflarındaki dünyayı anladıkları perspektifleri şekillendirme ve kısıtlama biçimini ifade eden “çerçeveleme” kavramı ve dilin bireyleri, grupları veya olguları nasıl tasvir ettiğini incelemek için kullanılan “temsil” kavramı önemli kavramlardır. Çerçeveleme, genellikle, bir olayın veya konunun belirli yönlerini vurgulamak için belirli çerçevelerin kullanıldığı ve sonuç olarak kamu algısını etkileyen söylemi analiz etmek için kullanılır. Bu analiz biçimi, aktörlerin, olayların veya konuların iletişim içinde nasıl çerçevelendiğini inceler (Entman, 1993). Temsil ise, temsil edilen özneleri marjinalleştirebilecek ya da güçlendirebilecek ideolojik temelleri ortaya çıkarmak için irdelenir (Hall, 1997). Bu yaklaşım, metinde açıkça belirtilen ya da ima edilen içsel ya da zımni varsayımları inceler. Böyle bir analiz, metnin örtük veya açık bir şekilde desteklediği ideolojileri veya inanç sistemlerini ortaya çıkarabilir (Jorgensen & Phillips, 2002). Çin’e dair sözcük seçimleri, retorik araçlar, çerçeveleme ve Çin’in bu belgelerde nasıl temsil edildiği ayrı ayrı incelenerek, belgelerdeki alt metin ortaya çıkarılacaktır.

Veri seti, birincil kaynak olan 1990-2020 yılları arasında ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi belgeleri (NSS), Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) belgeleri ve Ulusal Askeri Strateji (NMS) belgelerinden oluşmaktadır. NSS, NDS ve NMS belgeleri ABD-Çin büyük güç rekabetini ve uluslararası sistemdeki değişiklikleri incelemek için ufuk açıcı kaynaklardır. Zira Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi (NSS), ABD hükümetinin yürütme organı tarafından Kongre için periyodik olarak hazırlanan bir belgedir. Başlıca ulusal güvenlik kaygılarını ve stratejik bağlamda ulusal hedeflere ulaşma yöntemlerini ana hatlarıyla belirtir ve kamuya açıktır. Diğer taraftan Ulusal Savunma Strateji belgesi (NDS) Savunma Bakanlığı'nın stratejik hedeflerini ve Amerikan ulusunun savunulmasına yönelik yaklaşımını ifade eder. NSS'den farklı olarak NDS öncelikle askeri ve savunma konularına odaklanır ve Pentagon'un eylemlerine rehberlik etmeyi amaçlar. Son olarak Ulusal Askeri Strateji NMS, Genelkurmay Başkanları tarafından formüle edilir ve ABD Silahlı Kuvvetleri tarafından yürütülen askeri faaliyetler ve operasyonlar için stratejik bir çerçeve sağlar. NSS ve NDS'de ortaya konan daha geniş hedeflerin uygulanması amaçlanmaktadır.

Büyük güçler rekabeti ve uluslararası sistemdeki dönüşümü incelemek için sadece tanımlayıcı değil aynı zamanda devlet niyetini de ortaya çıkaran çok boyutlu ve nüanslı kaynaklara ihtiyaç vardır. NSS, NDS ve NMS belgelerinin analizi, ABD-Çin büyük güç rekabeti ve uluslararası sistem değişimini incelemek ve anlamak için çok boyutlu bir bakış sunar. Bu metinler, ABD'nin stratejik düşüncesinin özü konumunda birincil metinlerdir ve akademik araştırma için zengin fırsatlar sunarlar. Çünkü bu belgeler, ABD hükümetindeki en yüksek düzeyde stratejik düşünce ve politikaları kapsarlar. Bunlar Amerika'nın stratejik yönelimini ve dolayısıyla Çin gibi rakiplere karşı algısını ve politikasını ortaya

koyar. Bu belgeleri analiz ederek, ABD'nin Çin'i bir rakip, tehdit veya ortak olarak nasıl gördüğü hakkında sonuçlar çıkarılabilir. Bu algısal haritalama, büyük güç rekabetinin dinamiklerini anlamak için kritiktir (Wendt, 1992; Walt, 1987). Bu belgelerde benimsenen normatif dil ve çerçeveler, sadece pratik stratejileri değil, aynı zamanda dış politikayı şekillendiren ideolojik yönelimleri de belirtir (Kratochwil, 1989; Finnemore & Sikkink, 1998). Bu belgelerin ardışık sürümlerinde Çin ile ilgili söylemde, vurguda ve içerikteki değişiklikler, uluslararası sistemdeki değişikliklere dair göstergeler olarak ele alınabilir. Bu belgeler bir arada incelendiğinde ulusal güvenlik, savunma stratejileri ve askeri stratejileri kapsayan bütüncül bir görünüm sağlarlar; bu da uluslararası sistemde ABD-Çin rekabetinin kapsamlı bir analizine olanak tanır.

Bulgular

Bu bölüm, ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS), Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) ve Ulusal Askeri Strateji (NMS) belgelerine dair derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Bu birincil kaynaklar, özellikle küresel güç dengelerinin değiştiği bağlamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD-Çin ilişkilerinin karmaşık dinamiklerini anlamak için önemlidir. Bu bölümdeki bulgular sadece ABD'nin dış politika tercihlerinin zaman içindeki değişimini özetlemekle kalmaz, aynı zamanda daha geniş jeopolitik ve jeostratejik eğilimleri yansıtır. Bu sayede uluslararası sistemdeki güç konfigürasyonu ve dönüşümün bu belgelerden tespit ve takip edilebilmesine olanak sağlar. Özetle bu bölüm, frekans analizi, tematik analiz ve söylem analizi olmak üzere birden fazla analitik araç aracılığıyla bu metinleri inceleyerek, ABD'nin dış politikasında Çin'in yükselişiyle birlikte dönüşen uluslararası sistem kaynaklı değişim ve eğilimleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Frekans analizi

Ulusal Askeri Strateji (NMS) belgelerinin frekans analizi

Soğuk savaş sonrası dönemde ilki 1992'de diğeri 2004, 2015, 2018 ve 2022 yıllarında olmak üzere beş Ulusal Askeri Strateji belgesi yayınlanmıştır. Aşağıdaki tablo, farklı yıllarda ABD Ulusal Askeri Strateji (NMS) belgelerinde Çin ile ilgili anahtar terimlerin hangi sıklıkla yer aldığını göstermektedir.

Tablo 1. *Ulusal Askeri Strateji (NMS) Belgelerinin Frekans Analizi*

Yıl	Çin	ÇHC	Hindo-Pasifik	Asya	Tayvan
1992	0	0	0	5	0
2004	0	0	0	0	0
2015	4	0	0	1	0
2018	2	0	0	0	0

2022	1	5	0	0	0
------	---	---	---	---	---

"Asya" terimi 1992'de yaygınken, sonraki yıllarda azalarak, "Çin" ve "ÇHC" (Çin Halk Cumhuriyeti) referansları önem kazanmıştır. Bu, ABD'nin askeri stratejisinin geniş bir bölgesel yaklaşımdan, özellikle Çin olmak üzere, belirli devletlere doğru daraldığını göstermektedir. ABD'nin görece üstünlüğünün uluslararası sistemde gerilediği dönemde en büyük rakibi olan Çin'e dair referansın ise, birtakım akademisyenler tarafından tek kutupluluk olarak adlandırılan tartışmasız üstünlüğünün olduğu 90'lara göre çok arttığı gözlemlenmektedir.

Ulusal Savunma Strateji (NDS) belgelerinin frekans analizi

Soğuk savaş sonrası dönemde ilki 2001'de diğerleri 2005, 2008, 2012, 2018 ve 2022 yıllarında olmak üzere altı Ulusal Savunma Strateji belgesi yayınlanmıştır. Aşağıdaki tablo, farklı yıllarda ABD Ulusal Savunma Strateji (NDS) belgelerinde Çin ile ilgili anahtar terimlerin hangi sıklıkla yer aldığını göstermektedir.

Tablo 2. *Ulusal Savunma Strateji (NDS) Belgelerinin Frekans Analizi*

Yıl	Çin	ÇHC	Hindo-Pasifik	Tayvan
2001	0	0	0	0
2005	0	0	0	0
2008	12	0	0	1
2012	1	0	0	0
2018	6	0	5	0
2022	11	61	14	3

2008'den itibaren "Çin"e olan referanslarda belirgin bir artış gözlemlenmekte, bu durum 2022'de daha da artmaktadır. Son yıl ayrıca "ÇHC" terimi de önemli bir artış göstermektedir, bu durum da ABD'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ne özel olarak, daha geniş coğrafi veya kültürel Çin kavramından ziyade odaklandığını göstermektedir. "Hindo-Pasifik" terimi 2018'de ortaya çıkmakta ve 2022'de artmaktadır. Bu, ABD savunma politikasında daha geniş bölgesel stratejik önem verdiğinin işareti

olarak düşünülebilir. Tayvan daha az sıklıkla bahsedilmiş olsa da, 2022 verilerindeki varlığı, Tayvan'ın Çin ile karmaşık ilişkisi göz önüne alındığında artan jeopolitik hassasiyeti göstermektedir.

Ulusal Güvenlik Strateji (NDS) belgelerinin frekans analizi

Aşağıdaki tablo, çeşitli yıllar boyunca ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS) belgelerinde "Çin" kelimesinin ne sıklıkla geçtiğini göstermektedir.

Tablo 3. *Ulusal Güvenlik Strateji (NSS) Belgelerinin Frekans Analizi*

Yıl	"Çin" Kelimesinin Sıklığı	Yıl	"Çin" Kelimesinin Sıklığı
1991	21	2001	77
1993	7	2002	25
1994	14	2006	38
1995	20	2010	19
1996	31	2015	43
1997	35	2017	53
1998	64	2022	94
2000	55	-	-

NSS belgelerinde "Çin" teriminin sıklığı, genellikle yıllar içinde artmış ve 2022 yılında zirve yapmıştır. Bu, Çin'in ABD güvenlik endişelerinde giderek daha fazla rol oynadığına dair yaygın görüşü desteklemektedir. Diğer taraftan özellikle 2001 yılında belirgin bir artış ve 2002 yılında bir düşüş gibi dikkat çeken dalgalanmalar vardır. Bunlar, 11 Eylül saldırılarının ABD güvenlik önceliklerini geçici olarak değiştirmesi gibi belirli olaylar veya jeopolitik bağlamla açıklanabilir. Son dönem ve özellikle 2022 yılına ait en yeni veriler, en yüksek sayıda referansı göstermekte ve bu, Çin'in son dönem ABD ulusal güvenlik kaygılarında merkezi bir konumda olduğunu teyit etmektedir. Dönemsel olarak bakıldığında Soğuk Savaş Sonrası ilk dönemde (1991-2001) Çin, Amerika'nın stratejik hesaplamalarında yer almaya başlamıştır. Fakat bu yıllar arasında, Çin'in sıklığı genellikle daha düşüktür. Özellikle 1993'te yedi kez anılması, Çin'in o dönemde Amerika için Rusya gibi diğer aktörler kadar önemli olmadığını gösteriyor olabilir. 11 Eylül sonrası dönemde ise (2001-2010) 2001'de Çin'in anılma sıklığı yetmiş yediye yükselir, fakat 2002'de bu sıklık büyük bir düşüş gösterir.

Bu değişimin 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerika'nın ulusal güvenlik önceliklerinin terörizme kaymayı gösterdiği düşünülebilir. Son olarak Yeni Küresel Dinamikler dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönem (2010-2022) göz önüne alındığında 2010'dan itibaren, Çin'in yükselişi ve Amerika'nın Asya-Pasifik'e yönelimi, Çin'e referansın sıklığını artırmaktadır. En dikkat çekici artış 2022'de görülmektedir, bu da Çin'in Amerika için giderek daha stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Çin'in yükselişi ve değişen uluslararası sistem bağlamında Çin'in Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgelerindeki sıklığı, Amerika için stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda Çin'in yükselişi, Amerika'nın ulusal güvenlik stratejilerinde bir tehdit olarak algılanmaktadır ve Neorealist teorinin "güç dengesi" ve "güvenlik ikilemi" kavramlarının açıklayıcılığını doğrular niteliktedir. Dahası bu eğilim Amerika'nın gelecekteki Çin politikaları için önemli ipuçları sunar. Bu veriler, daha önce tartışılan NMS ve NDS verileri ile birlikte analiz edildiğinde ise ABD'nin stratejik belgelerinde Çin'e olan odaklanmanın nasıl evrimleştiği konusunda çok boyutlu bir görünüm sağlar. Bu belgelerde "Çin" teriminin artan sıklığı, ABD'nin stratejik bakış açısında Çin'in artan önemini vurgular.

Tematik analiz

ABD'nin Ulusal Askeri Strateji (NMS), Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS) ve Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) belgelerinden derlenen tematik analizler, ABD dış politikasında Çin mahiyeti üzerine uzun dönemli perspektif sunar. Bu derleme, zaman içinde Çin ile ilgili temaların genişleyen kapsamını sadece etkili bir şekilde göstermekle kalmaz, aynı zamanda ABD'nin Çin'e yönelik stratejik duruşunu karakterize eden temel varsayımları, değişimler ve süreklilikleri ortaya çıkarır.

NMS ve NDS belgelerindeki ilk belirgin eğilim, Çin'in 1992'de "aykırı bir ideolojiye sahip" ülke konumundan 2022'ye gelindiğinde "en ciddi stratejik tehdit ve rakip" konumuna gelmesidir. Çin'i ideolojik mercekle komünist olarak görme noktasından, Çin'in mevcut uluslararası düzeni bozma potansiyelini değerlendirmeye yönelik belirgin bir geçiş vardır. Ulusal Güvenlik Stratejileri de Çin ile zaman içinde evrilen bir ilişkiyi resmetmektedir. 1990'ların söylemi, "sistemik değişim" ve "diyalog ve angajman" ihtiyacı gibi temalarla özetlenirken, 2010'lara gelindiğinde "güvenlik", "Amerikan güvenliğinin erozyonu" ve "küresel rekabet" konuları öne çıkmaktadır. Bu temalar, işbirlikçi angajman ve diyaloga vurgudan, rekabet ve stratejik kısıtlamalara vurgu yapmaya doğru bir geçişi öne çıkarmaktadır. Başka bir dikkat çekici örüntü, Çin hakkındaki endişelerin örtülünden açığa doğru kaymasıdır. Belgeler soğuk savaş sonrası dönemin ilk yıllarında genellikle Çin'i küresel veya bölgesel sorunların daha geniş bağlamında ele alırken 2010'lar ve özellikle 2022 itibarıyla açıkça Çin'i bir "stratejik rakip" veya bir "varoluşsal tehdit" olarak nitelendirmektedir. Ayrıca 2022 NSS tematik analizi, ABD'nin kendini "normatif değerlerin koruyucusu olan aktör" olarak resmettiğini göstermektedir, bu, ABD ve Çin arasında örtük bir ahlaki ikilik oluşturmakta, Çin'i mahkum etmektedir. Bu hal rekabeti sadece güç dinamikleri açısından değil, aynı zamanda etik ve uluslararası normlar açısından da göstermektedir. Belgeler ayrıca zaman içinde ekonomik, güvenlik ve normatif temaların katmanlaşmasını yansıtmaktadır. Daha önceki söylemler, 2002 Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımının da etkisiyle 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında ekonomik entegrasyon ve iş birliğine odaklanırken, sonraki yıllar 2018 NDS ve 2022 NSS göz önüne alındığında güvenlik ve stratejik rekabetle artan bir endişeye işaret etmektedir. Bu katmanlaşma, ABD-Çin ilişkisinin çok yönlü doğasını da yansıtmaktadır.

ABD'nin Çin'e yönelik stratejik belgelerindeki uzun dönemli değişiklikler, uluslararası İlişkiler teorilerinin merceğiyle anlaşılabilir. Bu halde rekabet ve güvenlik üzerindeki artan bu odaklanma, realist perspektiften bakıldığında güç dengesindeki değişim nedeniyle sistem kaynaklı doğal bir yönelim olarak yorumlanmalıdır. (Mearsheimer, 2001).

Farklı zaman dilimlerinde tematik odaklanmanın yorumlanması**Tablo 4.** Çin ile İlgili Yineleyen Temalar

Yıl	Ekonomik İlişkiler	Askeri Kaygı	Normatif ve Yönetimsel durum	Küresel Rekabet	Bölgesel Rol
1991 NSS			Sistemik Değişim		
1993 NSS			Demokratik Reform gerekliliği	Küresel Ortaya Çıkış	
1994 NSS			Rejim Doğası (komünizm)	Küresel Rol	
1996 NSS	Ekonomik ilişki				
1997 NSS			Çin’de İnsan Hakları	Çin’in Küresel rolü	
2001 NSS	İlkeli İlişkiler				
2002 NSS	Ekonomik Entegrasyon				
2005 NDS		Askeri Modernizasyon			
2008 NDS				Küresel Etki	
2012 NDS					Asya Pasifik’e yönelim
2015 NSS		Güvenlik Endişeleri	Toprak Anlaşmazlıkları	İlişkilerin İkili Doğası	
2017 NSS		Güvenliğin Aşındırılması		İkili Düşman	Küresel serbesti konusu
2018 NDS			Stratejik Rakip		
2022 NMS		Varoluşsal Tehdit		Stratejik Rakip	
2022 NSS	İstismar ve Aleyhte Asimetrik Fayda		Normatif Taahhüt	Küresel Rakip	

1990'larda, odak noktası Çin'in küresel yükselişi ve beklendik demokratik reformlar üzerinedir. Çin, hala normatif yapıları ve Soğuk Savaş'ın jeopolitik kalıntılarına göre bir pozisyonda düşünülmektedir. 2000'ler dönemi, özellikle Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) katılımıyla bir ekonomik angajman dönemine geçişi göstermektedir. Ancak 2000'lerin ortalarına gelindiğinde, askeri modernizasyon ABD'nin dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu, Çin'in potansiyel bir rakip olarak görülmeye başlandığı zamandır. 2010'lar Stratejik rakibin yükseliş yılları olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Temalar Çin'i bir güvenlik endişesi ve stratejik bir rakip olarak açıkça belirtir. Küresel rekabet ve ekonomik çıkarlar temaları ön plana çıkar. Ayrıca, özellikle egemenlik ve yetki alanları anlaşmazlıklarına atıf ve insan hakları konusunda normatif eleştirilere dönüş vardır. 2020'lere gelindiğinde ise açık rekabet döneminden bahsedilebilir. Bu, ABD'nin Çin'i sadece bir rakip değil, aynı zamanda bir varoluşsal tehdit olarak en açık biçimde nitelendirdiği dönemdir. Çin'e dair anlatı askeri tehditlerle birlikte, uluslararası sistemin istismarıyla Çin tarafından elde edilen asimetrik faydalar ve küresel rekabet etrafında kurulmuştur. Bu uzun dönemli analizle, Çin'in 1990'larda önemsiz ideolojik bir merak konusu olmaktan, 2020'lerde kabul edilmiş bir varoluşsal tehdit ve stratejik bir rakip pozisyonuna geçtiği anlaşılmaktadır. Uluslararası ilişkiler dinamiklerinde değişimler ABD'nin duruşunu da buna bağlı olarak dönüştürmüştür. Bu değişimler, uluslararası sistemde yükselen bir gücün, mevcut hegemonik gücü zorladığında hegemonik çatışmaların ihtimal dahilinde olduğunu öne süren realist paradigmayla uyumludur. (Allison, 2017)

ABD Ulusal Güvenlik Strateji (NSS) belgelerinde kelime seçimleri ve retorik araçlar

1995 ile 2022 yılları arasında Ulusal Güvenlik Stratejilerinde yer alan kelime seçimleri, Çin'in betimlenmesi noktasında önemli bir evrim göstermektedir. 2022 stratejisinde "yeniden şekillendirmek," "uluslararası düzen," ve "oyun alanı" gibi kelimeler, Çin'i doksanlarda ihtiyatlı bir biçimde ortak olarak görmekten, küresel normları ve yapıları yeniden tanımlamak için aktif olarak çabalayan bir revizyonist güç olarak temsil etmeye doğru bir kaymayı göstermektedir.

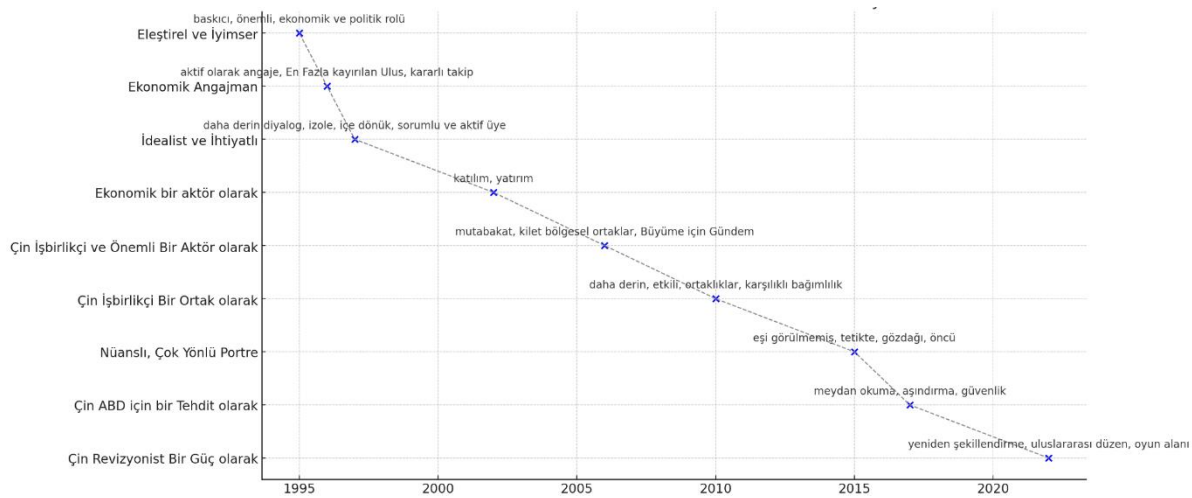
ABD Ulusal Güvenlik Strateji (NSS) belgelerinin yıllar içinde farklı nüshaları boyunca tekrar eden kelime seçimleri ve retorik araçları kategorize eden tablo aşağıdadır.

Tablo 5. ABD Ulusal Güvenlik Strateji (NSS) belgelerinde Kelime Seçimleri ve Retorik Araçlar

Yıl	Kelime Seçimleri	Hâkim Anlatı	Anahtar Retorik Araçlar	Yorum
2022	Yeniden şekillendirme, Uluslararası Düzen, Oyun Alanı	Çin Revizyonist Bir Güç olarak	"Küresel oyun alanını dönüştürüyor" gibi metaforlar	Çin'in global statüyü aktif bir şekilde yeniden yapılandığı imajı
2017	Meydan okuma, Aşındırma, Güvenlik	Çin ABD için bir Tehdit olarak	"Amerikan gücü, etkisi ve çıkarları" ifadesi	Çin'in çok boyutlu bir tehdit olarak inşa edilmesi
2015	Eşi görülmemiş, tetikte, gözdağı, öncü	Nüanslı, Çok Yönlü Portre	"İş birliği" ve "Tetikte olma" yan yana getirilmiş	ABD-Çin ilişkisinin iki yönlü doğası
2010	Daha derin, etkili ortaklıklar, Karşılıklı bağımlılık	Çin İşbirlikçi Bir Ortak olarak	"Güç... Artık sıfır toplamlı bir oyun değil"	Uluslararası ilişkilerde işbirlikçi angajmanı savunan felsefi duruş

2006	Mutabakat, kilit bölgesel ortaklar, Büyüme için Gündem	Çin İşbirlikçi ve Önemli Bir Aktör olarak	Tanımlanamamış	İşbirliği ve Çin'in ekonomik rolü üzerine vurgu
2002	Katılım, yatırım	Ekonomik bir aktör olarak	Tanımlanamamış	İlişkinin yalnızca ekonomik boyutlarına odaklanma
1997	Daha derin diyalog, izole, içe dönük, sorumlu ve aktif üye	İdealist ve İhtiyatlı	"İzole, içe dönük Çin" ve "sorumlu ve aktif olan" arasındaki karşıtlık	Çin'in olası global rolüne dair vurgular
1996	Aktif olarak angaje, En Fazla kayırılan Ulus, kararlı takip	Ekonomik Angajman	"Kurallara dayalı düzen"	Normatif çerçevelerin vurgulanması
1995	Baskıcı, önemli, ekonomik ve politik rolü	Eleştirel ve iyimser	"baskıcı rejim" yanında "önemli ekonomik ve politik rol"	Abd'nin çin'e yönelik karmaşık tavrı

Tablo 6. ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerinde Çin'e Dair Baskın Anlatı ve Kelime Seçiminin Yıllar İçinde Evrimi

Metaforik dil "küresel oyun alanını dönüştürmek" veya "Amerikan gücü, etkisi ve çıkarları" gibi ifadelerin stratejik bağlamda kullanımı, karmaşık jeopolitik ilişkileri anlaşılır anlatılara indirgemeye yardımcı olurken aynı zamanda bu anlatılar, Çin'in daha dikkat çeken bir temsilini oluşturarak, kamuoyunu ve politikacıları bilgilendirmeyi sağlar. Zaman içinde bu kelime seçimleri ve retorik cihazların üzerine yapılan bir analiz, birkaç tematik kaymayı ortaya koymaktadır. Örneğin, 2000'lerin başlarındaki stratejiler genellikle ekonomik boyutlara ("katılım," "yatırım sermayesi") odaklanırken, 2010 sonrası stratejiler, güvenlik, ekonomi ve normatif boyutları da içeren daha karmaşık temsillere kaymıştır ("meydan okuma," "ortaklıklar," "sıfır toplamlı oyun"). Bu, ABD Ulusal Güvenlik Stratejilerinde Çin'in temsilinin, ABD-Çin rekabeti ve uluslararası sistemle birlikte evrilen güç dengelerinin yansımasıdır.

Tablo 7. ABD Ulusal Savunma Strateji (NDS) ve ABD Ulusal Askeri Strateji (NMS) Belgelerinde Kelime Seçimleri ve Retorik Araçlar

Yıl	Kaynak	Ton	Kelime Seçimleri	Retorik Araçlar
1992	NMS	Resmi, Politik	Komünizmin son kalesi	Tanımlanamamış
1995	NMS			
2015	NMS	Resmi	Gerilim, agresif, zorlama	Uluslararası hukuka uygun değil
2018	NMS	Resmi, Stratejik vurgu	Büyük güç rakipleri, en zorlu meydan okumalar	Tanımlanamamış
2022	NMS	Resmi, Uyarıcı	Varoluşsal tehdit, stratejik rakip, tempolu meydan okuma	Tanımlanamamış
2001	NDS	Resmi, İhtiyatlı	Potansiyel rakip	Tanımlanamamış
2005	NDS	Resmi	Askeri modernizasyon, stratejik yetenekler	Tanımlanamamış
2008	NDS	Resmi	Küresel etki, yükselen güç	Tanımlanamamış
2012	NDS	Resmi	Asya-Pasifik, bölgesel güç	Tanımlanamamış
2018	NDS	Resmi	Stratejik rakip, revizyonist güçler	Tanımlanamamış
2022	NDS	Resmi, Uyarıcı	Büyüyen meydan okuma, acil tehdit	Tanımlanamamış

Belgelerin tonu, 1990'lardaki resmi ve politik tondan, son yıllarda giderek daha fazla aciliyete ve stratejik vurgulara geçiş göstermektedir. Bu, ABD-Çin ilişkisinin stratejik sonuçlarına olan artan odaklanmayı göstermektedir. Kelime seçimlerinin evrimi, zaman içinde Çin'in temsili hakkında önemli içgörüler sunmaktadır. 1990'ların başlarında, "komünizmin son kalesi" gibi terimler, Soğuk Savaş atmosferini yansıtan ideolojik bir karşıtlıkla uyumlu bir çerçeveleme önerirken 2010'lara gelindiğinde, ABD, "stratejik rakip" ve "büyüyen meydan okuma" gibi stratejik terimlere geçiş yapmıştır. Bu, ABD'nin Çin'i sadece bir ideolojik rakip olarak değil, aynı zamanda rakip bir jeopolitik aktör olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Çerçeveleme ve temsil

ABD güvenlik belgeleri analize tabi tutulduğunda Çin'e yönelik ideolojik tecritten karmaşık angajmana, uluslararası normlara uygunluktan stratejik tehdit ve kaygılara evrilen bir ABD yaklaşımını ortaya çıkmaktadır. ABD'nin stratejik belgelerinde Çin'in değişen temsilleri, yalnızca kronolojik bir anlatı değil, fikri faktörler, jeopolitik çıkarlar ve söylemsel güç arasında karmaşık bir

etkileşimdir. Bu belgelerde Çin'in evrilen tasviri yani ekonomik bir ortak olarak başlayıp varoluşsal bir tehdide dönüşmesi ABD'nin Çin'e dair fikri yapısındaki değişimleri yansıtmaktadır. ABD zaman içinde güvenlik konularının ön planda olduğu daha realist bir bakışı benimsemiştir. Yıllar içinde, ideolojiye olan odak, jeopolitik etki ve askeri strateji gibi daha pragmatik düşüncelere yer bırakmış gibi görünmektedir. Dahası başlangıçta, Çin esas olarak bölgesel bir aktör olarak çerçevelenirken, kapsam daha da genişlemiş, daha sonraki belgeler Çin'in küresel etkisini kabul ederek Çin'in 'bölgesel' bir güçten 'küresel' bir güce dönüştüğünü kabul eder hale gelmiştir. Çin'i Soğuk Savaş sonrası dönemin başında halen ideolojik, 2000'lerden itibaren daha ziyade stratejik rakip olarak tasvir ederken, son yıllarda varoluşsal bir tehdit olarak betimlemesi ABD politika tercihlerinin ve hedeflerinin realist temelli bir yeniden kalibrasyonunu önermektedir. Erken belgeler ekonomik angajmana ve iş birliği potansiyeli gibi liberal varsayımlarla uyumlu kavramlara işaret ederken, sonraki belgelerdeki rekabet ve varoluşsal tehdide olan vurgu ABD'nin odağının realist teorilerin önermelerinden caydırıcılık ve askeri hazırlığa doğru kaymakta olduğunu ve ABD dış politika yaklaşımında teorik bir değişimi göstermektedir.

Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS), Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) ve Ulusal Askeri Strateji (NMS) belgelerinden Çin'e yönelik çerçeveleme ve temel çıkarımlar açısından bulguları topluca şu şekilde ifade edilebilir.

Tablo. 8 Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi (NSS), Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) ve Ulusal Askeri Strateji (NMS) Belgelerinin Çin'e Yönelik Çerçevelemeleri ve Çıkarımlar

Yıl	Belge	Çerçeveleme ve Temsil	Çıkarımlar
1991	NSS	Karmaşık Meydan Okuma, Bölgesel Aktör	Değişimin Kaçınılmazlığı, Diplomatik Bağlantı
2002	NSS	Ekonomik Partner, Yatırım Odaklı	Küresel Ekonomik Aktör, Ekonomik Bağlantı
2006	NSS	İş birliği Yapan Partner, Ekonomik Aktör	İş birliği Potansiyeli, Küresel Ekonomik Relevans
2010	NSS	Yapıcı Partner, Sıfır Toplam Oyunu Olmayan Aktör	İş birliği Potansiyeli, Gücün Değişen Doğası
2015	NSS	Karmaşık Aktör, Küresel Partner ve Rakip	İşbirliği ve Rekabet, Küresel Paydaş
2017	NSS	Doğrudan Tehdit, Küresel Etki	Varoluşsal Meydan Okuma, İkili Dünya Görüşü
2022	NSS	Uluslararası Düzenin Meydan Okuyucusu, Stratejik Rakip	Normatif Üstünlük, Rekabetin Kaçınılmazlığı
1992	NMS	Komünizme Odaklanma	Komünizm bir endişe noktası
1995	NMS	Bahsedilmiyor	Önemli bir aktör olmadığı varsayılıyor
2015	NMS	--	Uluslararası Normlar, İş birliği Davranışı Varsayımı
2018	NMS	Önemli Rakip	Çin ile stratejik rekabet varsayılıyor

2022	NMS	Varoluşsal Tehdit	Aktif bir şekilde çatışma için hazırlık, Küresel düzeni yeniden şekillendirmeyi amaçlıyor
2001	NDS	Potansiyel Meydan Okuma	Rolü henüz tanımlanmamış
2005	NDS	Büyüyen Askeri Güç	Askeri modernizasyon bir meydan okuma olarak görülüyor
2008	NDS	Yükselen Güç	Yükselişi küresel etkileri olacak
2012	NDS	Asya-Pasifik'te Önemli Faktör	Asya-Pasifik'teki eylemler ABD'nin çıkarlarını etkileyecek
2018	NDS	Rakip	ABD öncülüğündeki uluslararası düzeni meydan okuyor

Bulguların değerlendirilmesi

ABD'nin Çin'e yönelik güvenlik belgelerinin analizi, Soğuk Savaş'ın sonundan günümüze kadar çok katmanlı ve evrilen bir betimlemeyi ortaya koymaktadır. Yıllar içinde belgeler içerik ve söylem olarak çeşitli boyutlarda önemli değişiklikler geçirmiş, uluslararası ilişkiler ve sistemde büyük güçler rekabetinde gerçekleşen daha geniş değişiklikleri yansıtmıştır. Bu belgelerde Çin'e ilişkin terimlerin sıklığı, Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana belirgin bir şekilde artmıştır. 1992 NMS belgelerinde "Çin" ve "ÇHC" gibi terimlerin olmaması, Çin'in o dönemde ABD güvenlik düşüncelerinde marjinal bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak, frekans sonraki yıllarda artmış, Çin'in küresel sahnede yükselen bir stratejik aktör olarak önemini vurgulamıştır. Tematik analiz, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki dönemde Asya'ya ilişkin belirsiz referanslardan, Çin'in askeri yetenekleri, ekonomik etkisi ve yönetim modelleri hakkında daha spesifik endişelere evrilmiştir. Zamanla, teknoloji, siber güvenlik, tehdit ve insan hakları gibi temalar da ön plana çıkmış, bu da ABD'nin Çin'e yönelik güvenlik endişelerinin genişleyen kapsam ve derinliğini göstermiştir. Dilbilimsel analiz, erken yıllarda daha nötr bir tonun sonraki belgelerde daha iddialı ve uyarıcı bir dile dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu değişim, Çin'in küresel etkisinin büyümesiyle birlikte, ABD dış politika çevrelerinde Çin'den kaynaklanan meydan okumalara karşı net ve güçlü bir duruş ortaya koyma gerekliliğini savlayan realist duruşa da işaret eder. Çin'in imajı, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki dönemde bir kenar aktörken, son yıllarda bir 'stratejik rakip' ve hatta bir 'potansiyel düşman' haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Çin'in ABD güvenlik belgelerindeki betimlemesi, Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana önemli bir dönüşüm geçirmiştir ve son belgeler daha gerçekçi bir perspektif benimsemeye eğilim gösterip, güç dengesi dinamiklerine odaklanmaktadır. Bu evrim, uluslararası sistemde ABD'nin Çin ile giderek daha gerilimli olan ilişkisini yansıtmakta ve ABD'nin uluslararası sistemde bu güç konfigürasyonundaki değişimi yönetmek için geliştirdiği uyarlanmış stratejilerini göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırmanın amacı, değişen küresel hegemonik durumu ve uluslararası sistemdeki dönüşümü ABD-Çin ilişkilerinin dinamikleri üzerinden geniş bir çerçevede incelemektir. Çalışma, uluslararası sistemdeki dönüşümleri göstermek üzere, üstünlüğü görece gerileyen hegemon olarak ABD'nin Çin'e yönelik tutum ve dış politika davranışlarını nasıl belirlediğini anlamaya yönelik kritik araştırma soruları ortaya koymuştur. Bu sorular, uluslararası ilişkilerin değişken dinamiklerini, güç ve güvenlik

paradigmasındaki değişen anlayışları ve stratejik zorunluluklar tarafından şekillenen süreçleri anlamamıza önemli ölçüde katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada ortaya konduğu üzere, ABD'nin görece hegemonik düşüşü özellikle Çin'e ve yükselen güçlere yönelik dış politikasının yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. ABD'nin liberal küreselci dış politika yaklaşımı, zaman içinde uluslararası sistemde değişen güç dengeleri dolayısıyla Çin'le ortaya çıkan jeopolitik karışıklıklarla başa çıkmak için yetersiz görülüp, realist bir çerçeveye evrilmiş, bu da ABD güvenlik belgelerine yansımıştır. ABD'nin hegemonyasındaki görece düşüşle eş zamanlı olarak, Çin, Amerikan strateji belgelerinde artan bir şekilde 'tehdit' olarak çerçevelenmektedir. Bu eş zamanlılık, ABD-Çin dinamiğinin ve ikili gerilimlerin izole olaylar olmadığını, bunların sistemik kaymaların bir göstergesi olduğunu bu belgeler üzerinde gösterir. Özetle bu çalışma neorealist bir çerçeveden ABD- Çin ilişkilerini ABD güvenlik belgeleri üzerinden analiz ederek, görece gerileyen bir hegemon ve yükselen bir güç arasındaki ilişkiyi uluslararası sistem bağlamında açıklamaktadır. Araştırmanın bulguları, ABD açısından dış politikasının uluslararası sistemdeki dönüşümlere uyumlanacak şekilde belirlenmesi gerekliliğini ortaya koyarken, Çin açısından ise 'Tukididis Tuzağı' olarak adlandırılan yükselen güç ve hegemon arasındaki güvenlik ikileminden kaynaklı hegemonik bir savaş ihtimalini dikkate alma gerekliliğine işaret etmektedir. Araştırmanın sınırlılığı noktasında ise göz önünde bulundurulması gereken nokta, her iki ülke için, davranışlarını belirleyen sistemsel sebeplerden başka bu ülkelerin dış politika kararlarını etkileyen iç politik faktörler, karar alıcılar, ekonomik ilişkiler, diğer ülkelerin dış politika davranışları ve uluslararası norm ve örgütlerin etkililiği gibi etmenlerin de dikkate alınması gerekliliğidir.

Kaynakça

Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press.

Buzan, B. (2010). China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible? *The Chinese Journal of International Politics*, 3 (1), 5-36.

Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.

Carley, K. (1993). Coding Choices for Textual Analysis: A Comparison of Content Analysis and Map Analysis. *Sociological Methodology*, 23, 75-126.

Charteris-Black, Jonathan. (2005). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.

Department of Defense. (2001). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

Department of Defense. (2005). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

Department of Defense. (2008). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

Department of Defense. (2012). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

Department of Defense. (2018). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

Department of Defense. (2022). *National Defense Strategy*. U.S. Government Printing Office.

- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Fairclough, N. (1995). *Eleştirel Söylem Analizi*. Longman.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*, 52(4), 887-917.
- Flick, U. (2018). *Designing Qualitative Research*. Sage.
- Gee, J. P. (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Routledge.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press.
- Hall, Stuart. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage.
- Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press.
- Joint Chiefs of Staff. (1992). *National Military Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Joint Chiefs of Staff. (2004). *National Military Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Joint Chiefs of Staff. (2015). *National Military Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Joint Chiefs of Staff. (2018). *National Military Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Joint Chiefs of Staff. (2022). *National Military Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Jorgensen, M., & Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. Sage.
- Kratochwil, F. (1989). *Rules, Norms, and Decisions*. Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (2008). *The Political Mind: Why You Can't Understand 21st-Century Politics with an 18th-Century Brain*. Viking.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.
- Office of the President of the United States. (1991). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1993). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1994). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1995). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1996). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1997). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (1998). *National Security Strategy*. U.S. Government Printing Office.

- Office of the President of the United States. (2000). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2001). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2002). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2006). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2010). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2015). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2017). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Office of the President of the United States. (2022). National Security Strategy. U.S. Government Printing Office.
- Saldaña, J. (2015). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Sage.
- Scott, M. (2016). *WordSmith Tools. Lexical Analysis Software*.
- Seymour-Ure, C. & Berelson, B. (1972). Content analysis in communication research. *Journal of the Royal Statistical Society Series D (The Statistician)*, 21(2), 145.
<https://doi.org/10.2307/2987332>
- Van Gorp, B. (2007). The constructionist approach to framing: Bringing culture back in. *Journal of Communication*, 57(1), 60-78.
- van Dijk, T. A. (1993). Eleştirel söylem analizinin ilkeleri. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Walt, S. M. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, No. 110, pp. 29-46.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2015). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage.

The Significance of Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) in Strategic Contexts

Stratejik Bağlamlarda İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Önemi

Öztürk Özdemir KANAT*

Başvuru Tarihi: 19.12.2023

Kabul Tarihi: 26.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

Unmanned aerial Vehicles (UAVs) refer to autonomous/semi-autonomous or remotely controlled aerial vehicles without any person on board capable of controlling the aircraft. UAVs, which vary in size and shape, are equipped with various sensors and technologies and stand out as an essential technology for military, commercial, and humanitarian use. Today, their versatility, operational capabilities, and adaptability have increased their strategic importance and reshaped approaches to military, economic, disaster response, and humanitarian aid. As such, they have gone beyond their physical capabilities and come to represent a paradigm shift in industries and international relations. The strategic importance of UAVs stems from their ability to provide enhanced capabilities and reduced risks in such diverse domains. They contribute to a more interconnected, sustainable, and innovative future. Countries or organizations that invest in these smart systems are likely to add value shortly. In the modern world, UAVs are not only capable of flying in the sky but are also seen as assets of strategic importance. In addition to these issues, the study emphasizes UAVs' economic impact and importance and tries to provide a different perspective on how this technology affects the business world and society.

Keywords: UAVs, Strategy, Innovation

Özet

İnsansız Hava Aracı (İHA) terimi ile üzerinde kontrol etme kabiliyetine sahip herhangi bir kişi olmadan otonom/yarı otonom ya da uzaktan kontrol edilen hava araçları ifade edilmektedir. Boyut ve şekil bakımından farklılık gösteren İHA'lar, çeşitli sensör ve teknolojilerle donatılmış olarak askeri, ticari ve insani yardım amaçlı kullanımlarda önemli bir teknoloji olarak öne çıkmaktadırlar. Günümüzde, çok yönlülükleri, operasyonel kabiliyetleri ve uyarlanabilirlikleri sayesinde stratejik önemleri artmış, askeri, ekonomik, afetlere müdahale ve insani yardımlara yönelik yaklaşımları yeniden şekillendirmişlerdir. Böylelikle, fiziksel kabiliyetlerinin ötesine geçerek endüstrilerde ve uluslararası ilişkilerde bir paradigma değişimini temsil etmeye başlamışlardır. İHA'ların stratejik önemi, bu denli çeşitli alanda gelişmiş yetenekler ve azaltılmış riskler sağlama kabiliyetlerinden

* Asst. Prof. Dr., Kastamonu University, School of Civil Aviation, Department of Aircraft Maintenance and Repair, ozkanat@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7914-0871

kaynaklanmaktadır. İHA'lar birbiriyle daha bağlantılı, sürdürülebilir ve yenilikçi bir geleceğe katkıda bulunmaktadır. Bu akıllı sistemlere yatırım yapan ülke ya da kuruluşların yakın gelecekte kendilerine değer katacakları olası görülmektedir. Modern dünyada İHA'lar sadece gökyüzünde uçma kabiliyetlerinden öte, stratejik önem taşıyan birer varlık olarak görülmektedirler. Çalışmada, bahsedilmiş olan bu konulara ek olarak İHA'ların ekonomik etkisi ve önemi vurgulanmış, bu teknolojinin iş dünyasını ve toplumu nasıl etkilediğine dair farklı bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İHA'lar, Strateji, İnovasyon

1. Introduction

UAVs cover all aerial vehicles that can fly without any person on board with the ability to control the aircraft. UAVs can be controlled fully/semi-autonomously by computers or remotely by a human on the ground. UAVs come in various sizes and shapes, from small to large military drones. Depending on their intended use, they can be equipped with multiple sensors, cameras, and other technologies (Austin, 2011). In recent years, UAVs have emerged as a deterrent technology of high strategic importance in many domains, including military, commercial, and humanitarian applications. Their versatility, operational capabilities, and adaptability have made them fundamental tools that reshape our approach to various strategic challenges. It has changed how we approach military operations, economic activities, disaster response, and humanitarian efforts. Their ability to provide real-time intelligence, reduce risks to human life, increase productivity, and protect the environment highlights their strategic importance. As technology advances and societal needs change, UAVs play different and vital roles in various sectors. One of these technologies is digitization technology (Mohamed, et al., 2020; Fan, et al., 2020). The strategic importance of UAVs in the new world order is poised to increase. Responsible and innovative use of this technology in our modern world requires strategic planning and cooperation between government agencies, private sectors, and research institutions.

Strategic significance refers to the critical value of a particular asset, capability, or element in a broader context, usually in the areas of military, geopolitical, economic, or organizational strategy. This concept is closely linked to the idea that certain factors can significantly impact the outcome of a situation or the achievement of set objectives. Strategic importance can be assessed according to the extent to which a particular factor is essential for achieving long-term goals, maintaining competitive advantages, or ensuring security and stability. In this regard, research has argued that it is not enough to focus solely on economic returns as a competitive factor; rather, it is essential to consider the impact on the environment and society (Reuter, et al., 2010). In various contexts, the term "strategic importance" can be applied to different issues such as geographical locations, natural resources, technologies, military assets, alliances, economic factors, etc. (Ahmad, 2012). Understanding the strategic importance of these elements is therefore crucial for informed decision-making and effective strategy development. For example, a Bosphorus or a canal controlling access to busy sea transportation routes is a strategically important location in the military domain. Geographical locations are also crucial for developing different strategies, whether on land or at sea (Sloan and Gray, 1999). On the other hand, a strategic resource such as oil can be a strategic commodity with far-reaching implications for a country's energy security and economic stability (Cherp, et al., 2012). In today's rapidly advancing technology, a pioneering invention can provide a strategic advantage to the organization or country that owns it. Companies should not consider innovation independent from their strategy development processes (Berman and Dalzell-Payne, 2018). Assessing strategic importance is a dynamic process that changes as priorities and technologies evolve. Governments, organizations, and individuals need to constantly review their

strategies to ensure their long-term success or security by assessing the changing strategic phenomenon.

The use of UAVs in warfare goes back almost a century. From their initial conceptualization and primitive development to the advanced, sophisticated systems we see today, UAVs have a history spanning more than a century. This history reflects the evolution of technology, innovation, and military, commercial, and civilian applications. UAVs have become an integral part of modern society, playing an essential role in surveillance, reconnaissance, scientific research, disaster management, and more. Important milestones and developments in the use of UAVs in the history of warfare can be described as follows (Mátyás and Máté, 2019):

- **World War I and After:** The first UAVs were generally intended for reconnaissance and target application. The concept of unmanned flight dates back to the mid-19th century, with early inventors designing aircraft that could perform missions without risking human life. However, no significant progress was made until the 20th century. During the First World War, research into the use of radio-controlled aircraft for military purposes was conducted in both the United States and the United Kingdom. Although these early UAVs were primitive by today's standards, they laid the foundation for future developments.
- **World War II:** More advanced UAVs were developed by various nations. The Second World War witnessed a significant advancement in UAV technology, driven by the need for reconnaissance and targeting. The most notable was the German V-1 Buzz Bomb, an early cruise missile that could be considered a precursor to modern UAVs. Conversely, the US developed UAVs such as the Radioplane OQ-2, which were used for target training. These early successes demonstrated the potential of UAVs in military applications.
- **Korean and Vietnam Wars:** UAVs were used for reconnaissance and surveillance during the Korean War and Vietnam War. The US could conduct important intelligence activities by deploying UAVs such as Ryan Firebee for reconnaissance missions.
- **1980s:** The second half of the 20th century saw significant advances in UAV technology. Smaller and more versatile drones were developed for various applications, from surveillance and mapping to weather monitoring and scientific research. The US military began to build and deploy more advanced UAVs in the 1980s. In particular, the Predator UAV developed by General Atomics was introduced during this period. The Predator laid the foundation for future armed UAVs. In the 1980s, GPS technology was introduced for navigation, significantly improving control.
- **1990s:** The 1990s saw an increased use of UAVs in military operations, particularly in the Balkans and the Gulf War.
- **2010s:** Armed drones have played an essential role in US military operations in Afghanistan, Pakistan, Yemen, and Syria. UAVs such as the MQ-9 Reaper enabled precision airstrikes against designated targets. In recent years, Turkey has emerged as a significant player in developing, producing, and utilizing UAV technology. This journey dates back to the 1990s and has since witnessed remarkable progress and achievements. Turkey's UAV history can be characterized by indigenous innovation, expanding capabilities, and international recognition, with the X1-Shahid, Anka, Bayraktar TB2, and many significant developments (Çetinkaya, 2023; Sökmen and Canbolat). In recent years, the country's growing influence in the global UAV industry has been of considerable importance. These platforms have been used in surveillance, reconnaissance, and combat missions, including counter-terrorism against various groups. With its capabilities and cost-effectiveness, Bayraktar TB2 has attracted international attention. Countries in different geographies, such as Ukraine, Qatar, and

Azerbaijan, have included it in their inventories. In 2020, when it was used effectively by the Azerbaijani army, its role in the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan further increased its visibility.

- **2020s:** The use of UAVs in warfare accelerated during these years. Some companies have developed swarm drones capable of coordinated attacks. Despite these developments, the use of drones by both state and non-state actors in various conflict zones remains a matter of concern and debate.

In the 21st century, UAVs have become widespread in the civilian and commercial sectors. UAVs have found applications in agriculture, search and rescue, environmental monitoring, filmmaking, and more. Companies such as DJI have emerged as leaders in the consumer drone market by offering affordable and accessible UAV technology (Xu and Muneyoshi, 2017). Research and development on UAV technology is ongoing in areas such as autonomous flight, artificial intelligence, and swarm technology. These developments aim to make the applications of UAVs even more acceptable, from urban air mobility and medical delivery to disaster response and environmental protection. As advances continue, UAVs are poised to reshape industries, improve our lives, and play an increasingly vital role in military and civilian applications.

The USA has the largest and most advanced UAV fleet in the world. It uses many different types of UAVs, especially for defense and intelligence. Israel has made significant progress in UAV technologies and has a large fleet of UAVs for defense purposes. China has rapidly progressed in UAV technologies and has a large fleet of UAVs. It uses various UAV models for both military and civilian purposes. Turkey draws attention with its UAVs. In particular, it uses UCAV (Armed Unmanned Aerial Vehicle) models operationally and has proven its capabilities to the whole world with its operations. Countries like Russia, Iran, and the UK invest in UAV technologies and use various UAV models. Various initiatives have also been taken by European Union countries (URL1).

The strategic importance of UAVs stems from their ability to provide militaries and other organizations with enhanced capabilities, reduced risks, and adaptability in a rapidly changing global environment. In the modern economic environment, UAVs can play essential roles in shaping and optimizing various sectors. Their strategic role in the new financial structure can contribute to efficiency, innovation, and sustainability. Collaboration between governments, industries, and technology developers is required to maximize the integration of UAVs and their positive impact on economic growth and sustainability. Furthermore, job creation, training programs, and ethical use are crucial for the responsible and inclusive integration of UAVs into the economic structure. This study examines the strategic importance of UAVs and highlights their widespread use and contributions to defense, intelligence, and national security.

2. Military Applications

UAVs and Armed UAVs are highly strategic systems that minimize the losses of the army in which they are used, provide significant economic and time savings, can create adequate pressure on enemy elements, and fundamentally change the dynamics of combat. In many countries, UAVs are seen as an important area within the Defense Industry (Davis, et al., 2014). In this area, countries have established policies to encourage the development of indigenous products. UAVs are playing an increasingly important role in modern warfare and strategic operations. These versatile, remotely controlled, or autonomous aerial vehicles have become critical components of military strategy, intelligence gathering, surveillance, and more. Over the last 30 years, UAVs have evolved rapidly, advancing sensor, communication, microprocessor, and software technologies. Initially used mainly for reconnaissance and surveillance purposes, UAVs have been increasingly used in combat missions

since the early 2000s as the maturity of their systems has increased. These developments have led to the evolution of security and operational concepts, and UAVs have become essential in the field. Considering the impact of UAVs on warfare, some experts have stated that they have directly affected the global concept of warfare. In contrast, others have stated that they have not caused revolutionary changes (Boyle, 2020; Calcara, et al., 2022; Rossiter, 2023). On the other hand, the history of UAV warfare is an excellent example of the progress of technology and its integration into military operations. With the development of sensors used by UAVs, they have become increasingly sophisticated and have begun to reshape modern warfare. An example from the past is the tanks used in World War II, which directly influenced and determined the direction of the war. Tanks were so successful in those years that a tank industry was established for the next half-century. In recent wars, however, UAVs have been able to hunt tanks on the battlefield easily and have caused a drive to evolve in a different direction ([URL2](#)) This not only changed the direction of wars but also led to a differentiation in cost-effectiveness.

UAVs for military and commercial use have become prominent in military operations with their versatile capabilities, such as surveillance, reconnaissance, precision strike, and force protection capabilities (Chávez and Swed, 2023). They have become indispensable assets in various military branches due to their ability to increase situational awareness, conduct precision strikes, and reduce risk to human personnel. Some critical military applications of UAVs are as follows (Park, et al., 2019; Chaturvedi, et al., 2019).

2.1. Surveillance and Reconnaissance

In combat environments, it is critical to continuously monitor enemy activities and provide instant information to fire support vehicles and operational units - i.e. Imagery Intelligence. UAVs have significant advantages over fighter jets and manned reconnaissance aircraft for imagery intelligence. These advantages include low operating costs, long endurance, low cruising speed, and reduced personnel requirements. In short, UAVs are exceptionally prominent for such operations.

Today, UAVs are widely used in surveillance and reconnaissance missions. Equipped with high-resolution cameras, infrared sensors, and other advanced imaging technologies, UAVs provide real-time intelligence and imagery. This data helps track enemy movements, assess terrain, and identify potential threats. Surveillance and reconnaissance UAVs, often called ISR UAVs (Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance UAVs), are a specialized category of UAVs designed specifically for intelligence gathering, surveillance, and reconnaissance missions. They are also used to protect existing troops by acting as an early warning radar against approaching enemy forces. This helps troops in defensive positions to prepare for potential threats, thus eliminating the element of surprise. The main features of surveillance and reconnaissance UAVs are shown in Figure 1.

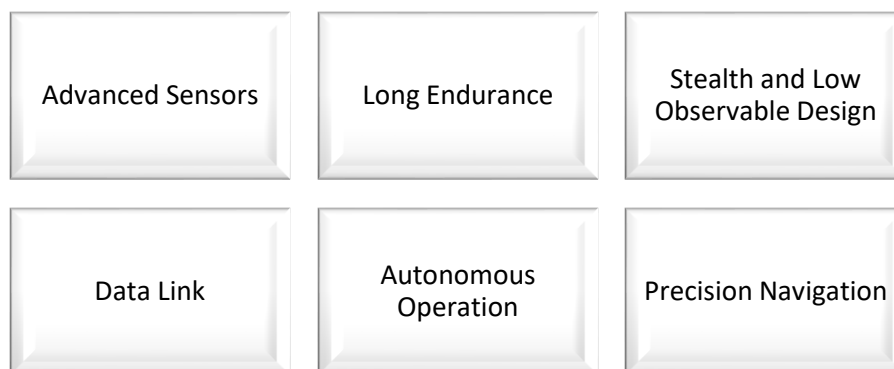

Figure 1. Main features of surveillance and reconnaissance UAVs.

The main military application areas of surveillance and reconnaissance UAVs are shown in Figure 2.

Figure 2. *Main military application areas of surveillance and reconnaissance UAVs.*

Thanks to their advanced sensors, long endurance, and autonomous capabilities, surveillance and reconnaissance UAVs are highly effective in gathering critical information and relaying it to decision-makers promptly and accurately. They increase situational awareness, reduce risks to personnel, and contribute significantly to the success of various missions.

2.2. Target Acquisition

UAVs are capable of identifying and tracking enemy targets for target acquisition. Identifying targets for the precision-guided missiles they carry on board or carried by external manned aircraft, they help increase the success rate of attacks.

Target Detection UAVs, also known as TA-UAVs, are specialized unmanned aerial vehicles designed to detect prioritized targets in various operational environments. These UAVs provide real-time target location information to security forces and facilitate precision strikes, which are crucial deterrents in modern military operations. These play a vital role in modern military strategy, increasing the precision and effectiveness of operations while reducing risk to friendly forces and civilians. Their advanced sensors and real-time data transfer capabilities have made them indispensable for identifying and neutralizing specific threats on the battlefield.

2.3. Artillery and Fire Support

UAVs with advanced sensors can assist artillery and fire support missions by helping to adjust artillery fire accurately. They can monitor the impact of artillery shells and provide real-time feedback to adjust targeting (Bartulović, et al., 2023).

2.4. Electronic Warfare (EW)

UAVs have found various applications in Electronic Warfare (EW), which involves using electronic systems to detect, jam, and disrupt enemy electronic systems and communication networks (Krátky, et al., 2020). UAVs with electronic warfare payloads can contribute to offensive and defensive EW operations. Some of the primary uses of UAVs in Electronic Warfare are shown in Figure 3.

Figure 3. *Some of the primary uses of UAVs in Electronic Warfare.*

EW UAVs have become essential in modern warfare scenarios by providing enhanced situational awareness, intelligence gathering, and electronic countermeasures capabilities. In short, EW UAVs have become versatile aerial vehicles that can be used in various security operations to gain an advantage in the electromagnetic spectrum and protect allied forces.

2.5. Counter-IED Operations

UAVs are used in a variety of ways to effectively detect, identify, and neutralize improvised explosive device (IED) threats (Sharland, 2015). Some UAVs have specialized sensors, such as ground penetrating radar (GPR) or radio frequency detectors, to locate hidden or buried IEDs. These sensors can detect ground disturbances or electromagnetic signatures associated with IED components.

2.6. Battle Damage Assessment (BDA)

After an airstrike or military operation, UAVs can conduct BDA to assess the extent of damage to enemy targets and infrastructure (Slater, 2003). This information helps security forces assess mission success and plan future operations.

2.7. Logistics Support

UAVs are used to deliver critical supplies, medical equipment, and ammunition to troops in remote or inaccessible areas (Michalska and Karpinska, 2018). In this way, the negative effects of supply lines that extend as the front expands and the risks to supply convoys will be reduced.

2.8. Training and Simulation

UAVs are increasingly used for training military personnel in various scenarios, including flight training, mission planning, and tactical simulations.

The strategic importance of UAVs in military applications lies in their ability to provide real-time intelligence, enhance operational capabilities, and reduce the risk to human life. As technology advances, the range of military applications for UAVs will likely expand, further cementing their role as key utility tools in modern warfare.

3. Commercial and Industrial Applications

UAVs have found various applications in both commercial and industrial sectors, primarily due to their versatility and affordability. Some of the application areas are as follows (Shakhatreh, et al., 2019):

- **Agriculture:** With the help of UAVs, the development of agricultural products can be monitored, needs such as fertilizer and water can be determined, and pests can be detected. In this way, agricultural practices can be optimized, yields can be increased, and precision agriculture activities can be carried out successfully using natural resources more efficiently. In addition, UAVs can reduce the need for physical labor by enabling the efficient and accurate application of pesticides to crops.
- **Infrastructure Inspection:** UAVs facilitate access to hard-to-reach areas for inspecting critical infrastructure such as bridges, power lines, and pipelines and can provide high-resolution data for maintenance and safety assessments.
- **Cargo Delivery:** E-commerce companies with large user bases continue to develop drone-based delivery services to speed up cargo delivery (Kanat, 2023).
- **Media and Entertainment:** UAVs are used for aerial filming for movies, TV shows, sporting events, concerts, and commercials.
- **Oil and Gas Industry:** Drones can be used to inspect oil rigs, pipelines, and offshore platforms.
- **Surveying and Mapping:** UAVs help in land surveying, creating detailed maps, and monitoring changes in the landscape over time.
- **Wildlife Conservation/Environmental Monitoring:** Wildlife monitoring is used for environmental research and conservation efforts such as illegal tree cutting or hunting.
- **Law Enforcement:** Law enforcement agencies use drones for surveillance of crime scenes, crowd monitoring during events, and tracking suspects in urban or rural areas.
- **Event Security:** During large-scale events such as sporting events, festivals, or political gatherings, UAVs provide persistent aerial surveillance to enhance security and monitor crowds for potential security threats.
- **Traffic and Transportation Management:** In urban areas, UAVs provide real-time aerial imagery of traffic conditions, aiding permanent traffic monitoring, accident detection, and transportation management.

UAVs can be an essential part of industrial automation. In addition, their use should not be limited to outdoor applications (Mourtzis, et al., 2021).

4. Humanitarian Operations

Humanitarian operations are often conducted in challenging environments and require careful planning, logistics, and financing. The main objective is to save lives, reduce suffering, and help societies regain self-reliance and resilience in adversity. Humanitarian operations refer to organized efforts undertaken by governments, non-governmental organizations, international agencies, and humanitarian organizations to assist and support people affected by disasters, conflicts, and crises. In humanitarian crises, drones have facilitated the delivery of essential supplies, medicine, and food to remote or disaster-affected areas. They help with damage assessment and effective planning of relief efforts. In these operations, UAV capabilities are utilized to increase humanitarian operations' efficiency, speed, and effectiveness in various contexts.

UAVs can transmit high-resolution imagery and data to help assess the extent of damage in disaster-affected areas, identify critical needs, and plan response efforts more effectively. UAVs with thermal cameras and other sensors can assist in search and rescue operations. Especially in cases where satellite imagery cannot be obtained, and ground transportation is not possible quickly, UAVs under the clouds are an essential solution point (Bravo and Leiras, 2015).

5. Economic Impact of UAVs

UAVs have emerged as transformative technologies with multifaceted applications in various sectors, contributing significantly to economic growth. The economic impact of UAVs has gone beyond the aerospace sector, directly impacting agriculture, infrastructure, logistics, and many other areas. This rise in UAV technology has become an increasingly important actor in the process management of businesses (URL3).

5.1. Cost-Efficiency and Increased Productivity

Cost efficiency refers to the ability of an organization or system to achieve its objectives or produce the desired outputs with the minimum amount of resources expended. In simpler terms, it means obtaining the most value or output with the least input or cost. Cost-effective processes aim to minimize expenses while maintaining the quality of products or services. This concept is essential for businesses and industries that want to optimize operations, increase profitability, and use available resources effectively. Incremental efficiency refers to an improvement in the output of a system, process, or workforce, usually measured by the ratio of output to input. It is the capacity to produce more goods or services within a given time frame or with the same level of resources. Improved productivity is a key objective for organizations that aim to maximize their output while minimizing costs (Keleş, et al., 2023).

In the case of UAVs, cost efficiency can be thought of as reducing the costs associated with traditional methods for tasks such as data collection, surveillance, or transportation. UAVs contribute to overall operational efficiency by providing cost savings through lower labor costs, faster operations, and the ability to access hard-to-reach areas. In sectors such as agricultural spraying, infrastructure inspection, and logistics, the use of UAVs can accelerate processes, leading to higher productivity levels. To summarize, cost efficiency and productivity growth are interconnected concepts that businesses and industries strive to achieve. While cost efficiency focuses on minimizing costs, productivity growth emphasizes maximizing output. Integrating technologies such as UAVs into various sectors contributes to achieving these goals by streamlining processes, reducing operational costs, and increasing overall efficiency.

In the dynamic environment of modern industries, UAVs have emerged as a catalyst for transformative change, enabling cost efficiencies and increased productivity in numerous sectors. As such, UAVs have changed operational dynamics, realizing economic advantages through cost-effective solutions and increased productivity.

5.2. Job Creation and Industry Growth

Integrating UAVs into various sectors has not only transformed operational dynamics but also created jobs, leading to significant industry growth. The growing UAV industry has stimulated job creation and supported economic growth. As demand for related services and technologies increases, new job opportunities emerge in UAV manufacturing, software development, maintenance, training, and operation. Moreover, the expanding market drives the sector forward by encouraging innovation and competition. As a result, integrating UAVs into various sectors creates a ripple effect, creating jobs in different fields and stimulating overall industry growth.

5.3. Market Growth and Innovation

The UAV market is experiencing significant growth due to increasing demand for commercial applications. The market is estimated to reach €53.1 billion by 2025 (Höhrová, et al., 2023). Another study predicts that the unclassified military UAV market will reach USD 13.2 billion in 2032, an increase of 41% compared to 2023 (Zaloga, et al., 2022; Sanders and Holderness, 2023). This growth encourages innovation, with companies investing in research and development to improve UAV capability and reliability. Emerging technologies such as artificial intelligence and advanced sensors contribute to the continuous development of UAVs. As demand for UAVs has increased, various companies and start-ups have entered the market, leading to business opportunities in research and development, manufacturing, sales, maintenance, and software development. The economic growth generated by the UAV sector has led to pilot training, data analysis, and consultancy. complementary services.

5.4. Global Trade and Collaboration

The widespread adoption of UAV technology promotes global cooperation and trade. Countries and industries investing in UAV development and use benefit from improved connectivity, information exchange, and collaborative initiatives. Shared knowledge and expertise contribute to a more interconnected and efficient global economy. The development and advancement of UAV technology is often a collaborative effort between countries, research institutions, and private enterprises. Joint ventures and international partnerships facilitate the bringing together technological know-how, accelerating the advancement of UAV capabilities. This collaborative approach contributes to the global advancement of technology and strengthens diplomatic ties between cooperating organizations. It thus emerges as a soft power dynamic in diplomatic relations. Joint projects and initiatives build trust and cooperation, supporting countries' ability to work together for common goals. This collaborative diplomacy goes beyond economic benefits and promotes positive international relations. The global adoption of drone technology is an integrator for cooperation, economic exchange, and diplomatic relations. Whether through joint research projects, standardized regulations, or cross-border applications, UAVs contribute to an interconnected global society. As the UAV industry continues to evolve, its role in promoting international cooperation will only increase.

Despite the economic benefits, the proliferation of UAVs raises issues such as cybersecurity risks and potential job losses in specific sectors. Addressing these challenges through careful regulation and responsible practices is crucial to maximizing the positive economic impact of UAVs. In conclusion, the economic impact of UAVs is profound and far-reaching, impacting various sectors and contributing to overall economic development. The positive impact of UAVs on productivity, efficiency, and innovation will likely grow and shape a future where these unmanned systems play an essential role in promoting economic growth and sustainability.

6. Final Thoughts

Unmanned Aerial Vehicles have become strategically indispensable tools for many sectors of the modern world. Their applications span various industries and offer numerous benefits, including increased efficiency, security, cost-effectiveness, and innovation. UAVs can respond to changing threats and challenges in a dynamic global environment, making them essential national security and strategic success tools. As technology advances, UAVs will likely play an even more critical role in shaping the future of military and strategic operations. Today, UAVs have evolved from a niche technology to a strategic asset with wide-ranging implications. Their versatility in military, commercial, and humanitarian domains highlights their impressive potential.

In conclusion, the strategic importance of UAVs extends far beyond their physical capabilities. They represent a paradigm shift in how industries operate and nations cooperate. As UAV technologies continue to evolve, it will be essential to approach their integration with ethical, regulatory, and societal implications in mind. The strategic importance of UAVs is understood to lie in their ability to fly in the sky and their capacity to shape a more connected, sustainable, and innovative future for humanity. It is evident that countries or organizations that act innovatively and visionarily by investing in smart systems flying in the sky will add value to themselves shortly.

References

- Ahmad, A. (2012). Concept of national power. *Strategic Studies*, 32(2/3), 83-101.
- Austin, R. (2011). *Unmanned aircraft systems: UAVs design, development and deployment*. John Wiley & Sons.
- Bartulović, V., Trzun, Z., & Hoić, M. (2023). Use of Unmanned Aerial Vehicles in Support of Artillery Operations. *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman"*, 7(1), 71-92.
- Bravo, R., & Leiras, A. (2015). Literature review of the application of UAVs in humanitarian relief. *Proceedings of the XXXV Encontro Nacional de Engenharia de Producao, Fortaleza, Brazil*, 13-16.
- Boyle, M. J. (2020). *The Drone Age: How Drone Technology Will Change War and Peace*. Oxford University Press.
- Berman, S., & Dalzell-Payne, P. (2018). The interaction of strategy and technology in an era of business re-invention. *Strategy & Leadership*, 46(1), 10-15.
- Calcara, A., Gilli, A., Gilli, M., Marchetti, R., & Zaccagnini, I. (2022). Why drones have not revolutionized war: The enduring hide-and-find competition in air warfare. *International Security*, 46(4), 130-171.

- Chaturvedi, S. K., Sekhar, R., Banerjee, S., & Kamal, H. (2019). Comparative review study of military and civilian unmanned aerial vehicles (UAVs). *INCAS bulletin*, 11(3), 181-182.
- Chávez, K., & Swed, O. (2023). Emulating underdogs: Tactical drones in the Russia-Ukraine war. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 592-605.
- Cherp, A., Adenikinju, A., Goldthau, A., Hughes, L., Jansen, J., Jewell, J., ... & Vakulenko, S. (2012). *Energy and security*.
- Çetinkaya, S. G. (2023). Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni. *Anadolu Strateji Dergisi*, 5(1), 1-27.
- Davis, L. E., McNerney, M. J., Chow, J., Hamilton, T., Harting, S. J., & Byman, D. (2014). *Armed and dangerous?: UAVs and US security* (pp. 37-37). RAND.
- En çok İHA'ya sahip ülkeler belli oldu! Türkiye kaçınıcı sırada? (2023, November). <https://shiftdelete.net/en-cok-ih-sahip-ulke-hangisi> (URL1)
- Fan, B., Li, Y., Zhang, R., & Fu, Q. (2020). Review on the technological development and application of UAV systems. *Chinese Journal of Electronics*, 29(2), 199-207.
- Höhrová, P., Soviar, J., & Sroka, W. (2023). Market Analysis of Drones for Civil Use. *LOGI-Scientific Journal on Transport and Logistics*, 14(1), 55-65.
- Kanat, Ö. Ö. (2023). *Dronelar ve Hava Kargo Faaliyetleri*. Detay Yayıncılık.
- Keleş, C. T., Doğanay, G. and Atalay, S. (2023). Seasonal Personnel Selection of Ground Handling Companies in the Airline Industry: A Proposed Integrated BWM-ARAS MCDM Model. *Research in Aviation Management*, 3(1), 23-39.
- Krátký, M., Minařík, V., Šustr, V., & Ivan, J. (2020). Electronic Warfare Methods Combatting UAVs. *Advances in Science, Technology and Engineering Systems Journal*, 5(6), 447-454.
- Mátyás, P., & Máté, N. (2019). Brief history of UAV development. *Repüléstudományi Közlemények*, 31(1), 155-166
- Michalska, A., & Karpinska, K. (2018). Capabilities of the Unmanned Aerial Vehicles in Logistic Support. *Safety & Defense*, 4(1), 22-26.
- Mourtzis, D., Angelopoulos, J., & Panopoulos, N. (2021). Uavs for industrial applications: Identifying challenges and opportunities from the implementation point of view. *Procedia Manufacturing*, 55, 183-190.
- Mohamed, N., Al-Jaroodi, J., Jawhar, I., Idries, A., & Mohammed, F. (2020). Unmanned aerial vehicles applications in future smart cities. *Technological forecasting and social change*, 153, 119293.
- Park, J. H., Choi, S. C., Ahn, I. Y., & Kim, J. (2019, January). Multiple UAVs-based surveillance and reconnaissance systems utilizing IoT platform. In *2019 International conference on electronics, information, and communication (ICEIC)* (pp. 1-3). IEEE.
- Reuter, C., Foerstl, K. A. I., Hartmann, E. V. I., & Blome, C. (2010). Sustainable global supplier management: the role of dynamic capabilities in achieving competitive advantage. *Journal of supply chain management*, 46(2), 45-63.
- Rossiter, A. (2023). Military technology and revolutions in warfare: priming the drone debate. *Defense & Security Analysis*, 1-3.

Sanders, G., & Holderness, A. (2023). Rising Demands and Proliferating Supply: The Future of the Global UAS Market. Acquisition Research Program.

Savaş alanında kuralları değiştiren SİHA'lar. (2023, November).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/savas-alaninda-kurallari-degistiren-sihalar-719166.html> (URL2)

Shakhatreh, H., Sawalmeh, A. H., Al-Fuqaha, A., Dou, Z., Almaita, E., Khalil, I., ... & Guizani, M. (2019). Unmanned aerial vehicles (UAVs): A survey on civil applications and key research challenges. *Ieee Access*, 7, 48572-48634.

Sharland, L. (2015). Counter-IED Technology in UN Peacekeeping: Expanding Capability and Mitigating Risks. *International Peacekeeping*, 22(5), 587-602.

Slater, G. (2003). Cooperation between UAVs in a search and destroy mission. In *AIAA Guidance, Navigation, and Control Conference and Exhibit* (p. 5797).

Sloan, G., & Gray, C. S. (1999). Why geopolitics?. *The Journal of Strategic Studies*, 22(2-3), 1-11.

Sökmen, A. Z., & Canbolat, H. Counter-UAV Systems.

The Impact of Drones on Jobs and the Economy: Opportunities and Challenges. (2023, November). <https://ts2.space/en/the-impact-of-drones-on-jobs-and-the-economy-opportunities-and-challenges/#gsc.tab=0> (URL3)

Xu, F., & Muneyoshi, H. (2017). A case study of DJI, the top drone maker in the world. *Kindai Manag. Rev*, 5, 97-104.

Zaloga, S. J., Rockwell, D., & Zoretich, T. (2022). World military unmanned aerial systems: 2022/2023 market profile & forecast. Teal Group.

Üniversitelerin Tercih Dönemi İletişim Stratejilerinde Sosyal Medyanın Yeri

The Role of Social Media in Universities' Communication Strategies on Preference Days

İsmail KAPLAN*

Başvuru Tarihi: 27.11.2023

Kabul Tarihi: 12.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Sosyal medya günümüzde bireylerin yaşantılarını, alışkanlıklarını ve tercihlerini şekillendirdiği gibi kurumların da hedef kitlelerine ulaşma biçimlerini dönüştürmektedir. Hedef kitlesinin bulunduğu mecra da bulunmak isteyen kurumlar sosyal medya aracılığıyla onların beklentilerini, ihtiyaçlarını ve isteklerini daha yakından takip edebilmekte, bu beklentilere uygun iletiler geliştirerek hedef kitlelerine sunmaktadır. Bu çalışmada 2023 YKS Tercih Dönemi boyunca Türkiye'deki üniversitelerin hedef kitlesini oluşturan potansiyel öğrencilerine ulaşmak için hangi mesajları üretip paylaştığı ele alınmış, bu mesajlar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilerek üniversitelerin hangi konulara daha fazla dikkat çektiği saptanmıştır. Elde edilen bulgular üniversitelerin tercih ve tanıtım etkinlikleri, program tanıtımları ve araştırma olanakları başta olmak üzere sundukları farklı imkânları vurgulayan mesajları farklı içerik türlerinde takipçilerine sunan bir iletişim stratejisi geliştirdiklerini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, Üniversite tercihi, İletişim stratejisi

Abstract

Social media shapes people's lives, habits and preferences today. It also transforms the way organisations reach their target audiences. Organisations want to be where their target audience is located in the media. Because there, they can follow their expectations, needs and wishes more closely and create messages in line with their expectations and share them with their target audience. In this study, the messages produced and shared by universities in Türkiye during the 2023 The Higher Education Institutions Examination (YKS) Preference Days in order to reach their potential students who constitute their target audience were analysed. These messages were evaluated by content analysis method and it was determined which issues universities paid more attention to. The findings show that universities have made a communication strategy that presents messages emphasising the different opportunities they offer, especially preference days activities, programs and research opportunities, to their followers in different content types.

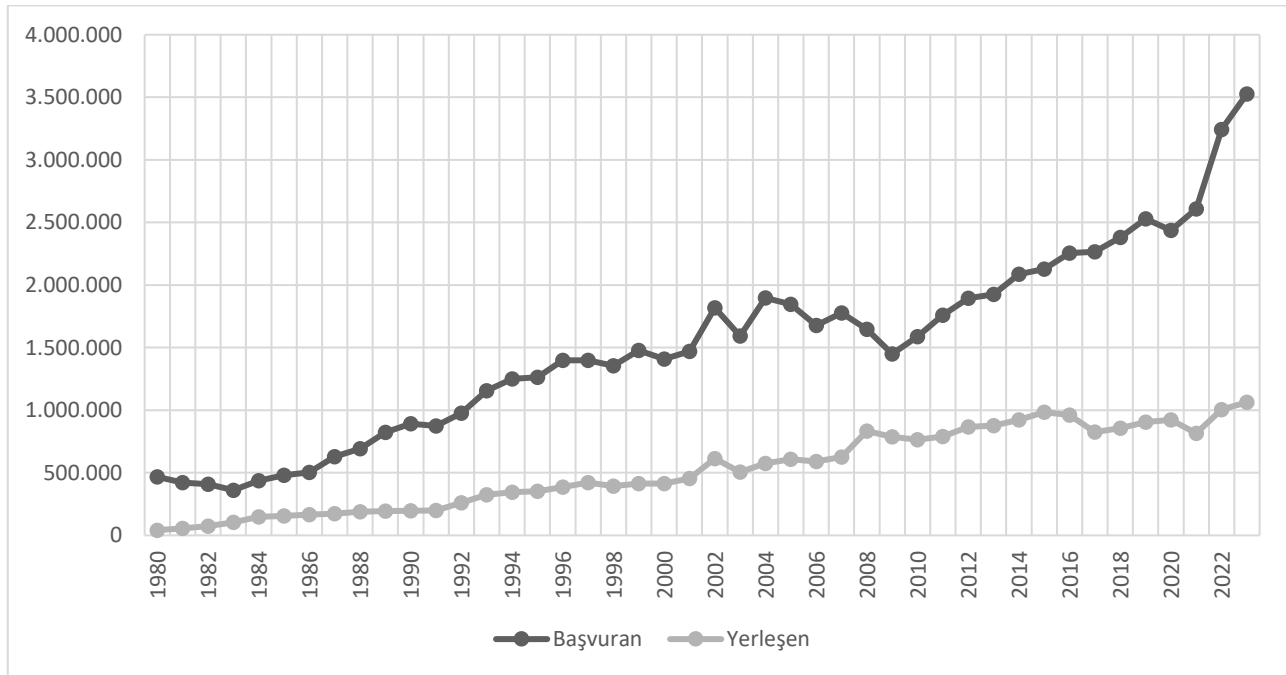
* Araş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, ismailkaplan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2286-5190

Keywords: Social media, University preference, Communication strategy

Giriş

Üniversite öğrenimi, kişinin hayatındaki en önemli dönüm noktalarından birisidir. Üniversitede hangi bölümün okunacağı, öğrencilik hayatının hangi şehirde geçirileceği, kişinin sonraki hayatını da büyük ölçüde etkileyecek bir tercihtir. Bu tercihin arka planında kuşkusuz farklı sebepler yatmaktadır; bireyin yapmak istediği meslek, akademik hedefler, bir akademisyenle birlikte çalışma, ekonomik koşullar gibi farklı unsurlar öğrencilerin üniversite tercihleri üzerinde etki sahibidir.

Ülkemizde üniversite eğitimi imkânları arttıkça daha fazla öğrenci yükseköğrenim görmektedir. Şekil 1'deki 1980 yılından itibaren üniversite öğrenimi görmek için başvuran aday öğrencilerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda, üniversite eğitimine olan talebin giderek arttığı görülmektedir. Öte yandan geçmişte birçok üniversite kendi öğrencisini yetenek ve değerlendirme sınavları ile seçerken günümüzde "öğrencilerin üniversite seçmesi" söz konusudur (Sezgin ve Altay, 2021, s. 90). Diğer yandan üniversite ve program sayısındaki artış, kurumlar arasındaki rekabeti de artırmakta ve kurumlar daha başarılı öğrencileri kendilerine çekmek için çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar. Bu sebepten ötürü gerek devlet gerek vakıf üniversiteleri tercih dönemlerinde çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Bu faaliyetlerde geleneksel medya araçları her ne kadar hâlâ kullanılıyor olsa da dijital yerli konumunda bulunan potansiyel öğrencilerin dikkatini çekmek için büyük oranda sosyal medyada da iletişim faaliyetleri sürdürülmektedir. Yine de çalışmaların doğru biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusu bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 1. 1980-2023 arasında yıllara göre üniversiteye başvuran ve yerleşen aday sayıları (Yükseköğretim Kurulu, t.y.).

Bu çalışma, üniversitelerin YKS tercih döneminde uyguladıkları iletişim stratejisini sosyal medya paylaşımları üzerinden tespit etmeyi amaçlamaktadır. Üniversitelerin resmî sosyal medya hesaplarında yaptıkları paylaşımlarda vurguladıkları konuların tespiti hem bu kurumların vizyonu konusunda bilgi sahibi olmaya hem de bahsedilen süreçte nasıl bir iletişim stratejisi uyguladıklarını açığa çıkarmaya yardım edecektir.

Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanım Pratikleri

Bireylerin yaşantısını ve alışkanlıklarını şekillendiren son dönemlerdeki en önemli gelişmelerden birisi sosyal medyanın yükselişidir. Günümüzde giderek artan bir şekilde kişiler ihtiyaç duydukları bilgileri sosyal medya aracılığıyla elde etmektedirler. Yalnızca sosyal ağlar değil; bloglar, sosyal işletme platformları, medya paylaşım uygulamaları, wikiler, podcastler, sanal dünyalar, forumlar ve çok daha fazlası sosyal medyanın birer bileşeni olarak değerlendirildiğinde sosyal medyanın gündelik hayatta ne kadar önemli bir konuma yerleştiği açıktır (Çiftçi, Tanışman ve Yurdaarman, 2014). Sosyal medya artık geleneksel medyadan birçok konuda çok daha etkilidir ve geleneksel medya ile oluşan alışkanlıklar sosyal medya ile köklü biçimde değişmektedir. Kurumlar ve markalar sosyal medyada yalnızca müşterilerine ulaşmakla kalmamakta, onlarla yoğun bir etkileşim kurmaktadır (Mills, 2012). Bu etkileşim sayesinde kurumlar ve markalar kişilerden ürünleri ve hizmetleri ile ilgili geri bildirim alabilmekte ve kullanıcıları hakkında bilgi sahibi olabilmektedir (Gezgin ve Kırık, 2018).

Sosyal medyanın gelişimi insanların birçok farklı konudaki tercihlerini de yeniden şekillendirmiştir. Sosyal medyanın sağladığı etkileşim ile birlikte kişiler almak istedikleri bir ürünü ya da seçecekleri bir hizmeti yalnızca hizmet sağlayıcıdan değil, onun kullanıcılarından da dinleme şansı elde etmişlerdir. Sosyal medya kullanıcıların farkındalık kazanmasına ve çeşitli konularda bilgi edinmesine imkân tanırken aynı zamanda görüşlerinin, tutumlarının ve satın alma davranışlarının biçimlenmesini de beraberinde getirmektedir (Mangold ve Faulds, 2009). Böyle bir ortamda markalar ve kurumlar da iletişim stratejilerini yeni gerekliliklere göre tasarlamak mecburiyetindedir. Nitekim kurumlar ve markalar sosyal medya sayesinde hizmet sundukları kişilere dair bilgiler edinebilmekte, onların beklentilerini birinci ağızdan öğrenebilmektedir. Alexa ve diğerleri de aynı konuya işaret ederek öğrencilerin ve tüm yararlanıcıların görüşlerine erişilebilmesi ve onlarla daha etkili bir iletişim kurulabilmesi için sosyal medyanın büyük bir avantaj sunduğuna dikkat çekmektedir (2012, s. 2).

Hedef kitle ile etkili bir iletişim kurabilmek için özellikle halkla ilişkiler faaliyetlerinin stratejik olarak yönetilmesi gerekmektedir. Bu faaliyetlerin ortaya konulduğu bir alan olarak sosyal medya da iki yönlü iletişime fırsat vermesi açısından kilit bir rol oynamaktadır (Çiftçi ve diğerleri, 2014). Firmalar gittikçe artan rekabet ortamında hedef kitleleri üzerinde etki oluşturabilmek adına farklı iletişim stratejileri geliştirmekte, hedef kitlelerine hızlı ve kolay erişmenin yollarını aramaktadırlar. Benzer şekilde üniversiteler de potansiyel öğrencilerini etkilemek ve onların kendi kurumlarını seçmesini sağlamak amacıyla iletişim stratejileri geliştirmektedirler (Karakaş Tandoğan ve Bilgiç, 2021). Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, birçok kurumun olduğu gibi üniversitelerin de bu ortamda bulunmasını gerekli kılmaktadır. Üniversiteler çok farklı amaçlarla sosyal medyadan yararlanmaktadır. Özellikle etkileşime imkân sağlaması bakımından sosyal medya, üniversitelerin öğrencileriyle doğrudan iletişim kurabildiği bir ortam oluşturmaktadır (Akyazı, 2018, s. 679). Aday üniversite öğrencileri açısından bakıldığında da sosyal medya üniversiteler hakkında doğrudan bilgi edinmek için önemli bir kaynaktır. Öğrencilerin tercih döneminde yapacağı seçim, hayatını büyük oranda etkileyecektir ve bu tercih için aday öğrenciler yoğun bir araştırma yapmaktadırlar. Üniversitelerin sosyal medya hesapları, öğrencileri bu üniversitede nelerin beklediği hakkında ipucu vermektedir (Sezgin ve Altay, 2021, s. 88). Öğrenciler sosyal medyada üniversiteler hakkında farklı kaynaklardan kolaylıkla erişebilecekleri tipik bilgiler dışında üniversite deneyimi hakkında detaylı bilgiler aramaktadırlar. Üniversiteye nasıl uyum sağlayacağını, üniversite hayatında günlük yaşamının nasıl olacağı ve ne tür faaliyetlerle karşılaşacağını merak eden öğrenciler sosyal medya sayesinde bu tür sorularına cevap bulabilmektedirler. Üniversiteler de öğrencilerin bu beklentileri doğrultusunda içeriklerini şekillendirmek durumundadır (Peruta ve Shields, 2017).

Üniversiteler eğitim verme amacının yanında artık rakiplerinin önüne geçmek ve başarılarını artırmak amacıyla stratejiler geliştirmeye de önem vermektedir. Bu konuda iletişim biliminden yardım alan üniversiteler, yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı imkânlar ile başarılarını duyurmaya önem vermektedirler. Halihazırda üniversitelerin hedef kitlesini oluşturan gençlerin sosyal medyayı daha yoğun biçimde kullanıyor oluşu, üniversitelerin bu ortamda daha etkin biçimde var olmasını teşvik etmektedir (Akyazı, 2018, s. 686). Öte yandan sosyal medya üniversitelerin potansiyel öğrencilerine ulaşabilmesi için nispeten ucuz bir fırsat sağlamaktadır. Üniversitelerin dijital ortamdaki varlıkları ile halihazırdaki öğrencilerinin olumlu katkıları sayesinde potansiyel öğrencilerin dikkati üniversiteye ve programlara çekilebilmektedir. Bunun bir faydası da kâr amacı güden kurumların daha başarılı öğrencileri kendilerine çekmek için sundukları imkânlarla ilgili bilgiyi daha fazla potansiyel öğrenciye kolaylıkla ulaştırabilmesidir (Paladan, 2018). Üniversitelerin iyi bir sosyal medya stratejisi belirlemesi yalnızca iyi öğrencilerin bu üniversiteyi tercih etmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin okullarına bağlılık derecesini de artırır. Bu da öğrencilerin başarı ve mezuniyet oranlarını olumlu yönde etkiler (Peruta ve Shields, 2017). Diğer yandan öğrenciler bir üniversiteden mezun olsalar bile sosyal medya sayesinde kurumlarına bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Üniversite aday öğrenciler, geleceklerini etkileyecek önemli bir karar aldıkları tercih döneminde, seçmeyi düşündükleri üniversitelere dair farklı kaynaklardan bilgi arayışı içine girmektedirler. Bu kaynaklardan birisi de sosyal medyadır. Gerek üniversitelerin resmi sosyal medya hesapları gerekse sosyal medya kullanıcılarının üniversitelerle ilgili hazırladığı içerikler bu süreçte aday öğrencilere yol gösterebilmektedir (Karakaş Tandoğan ve Bilgiç, 2021).

Üniversitelerin sosyal ağlardaki görünürlüğü ve popülerliği günümüzde tercih edilirlüklerini de doğrudan etkiler hale gelmiştir. Sosyal medya hesaplarını güncel tutmak ve olumlu yorumlar almak, üniversitelerin tercih edilirlüğünü etkileyen bir unsur haline gelmiştir (Bitirim Okmeydan, 2020).

Üniversitelerin kendilerini tercih edecek adaylarla iletişim kurması amacıyla günümüzde sosyal medyadan faydalanmaları bir gereklilik haline gelmiştir. Sezgin ve Altay (2021, s. 101) üniversitelerin hem mevcut öğrencileriyle hem de potansiyel öğrencileriyle iletişim haline kalmak ve kurumun imajını güçlendirmek için iletişim stratejilerinde sosyal medyaya önemli bir yer ayırması gerektiğini düşünmektedir. Onlara göre sosyal medya yalnızca kurumsal duyuruların yer aldığı bir ortam olmamalı, aynı zamanda yarışmalar ve merak uyandırıcı paylaşımlar, resmiyetten uzak ama gerekli ciddiyeti sağlayan bir dil ile takipçilere sunulmalıdır. Buna rağmen Çiftçi ve diğerleri (2014) üniversitelerin sosyal medyayı stratejik iletişim amacıyla etkin şekilde kullanmadığını tespit etmiştir. Onlara göre üniversiteler sosyal medya hesaplarında resmi bir üslup benimsemekte ve bu ortamın diline uygun içerikler üretmemektedirler.

Üniversitelerin tercih dönemindeki öğrencilerin beklentilerini ve ilgi alanlarını bilmesi, onlara yönelik olarak hazırlayacakları mesajların etkililiği konusunda önemlidir. Karakaş Tandoğan ve Bilgiç (2021) üniversitelerin bilgilendirme faaliyetlerinde bulunurken potansiyel öğrencilerinin sosyal medyayı hangi amaçlarla kullandığını bilmelerinin fayda sağlayacağını belirtmektedirler. Onlara göre üniversiteler potansiyel öğrencileriyle etkileşimi artırmak için üniversite içindeki olanakları ve etkinlik sayısını artırırken aynı zamanda sundukları imkanları ve etkinlikleri sosyal medya aracılığıyla duyurmalı, fotoğraf, video, durum güncellemesi gibi paylaşımlarla tanıtım yapmalıdırlar.

Çiftçi ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada üniversitelerin sosyal medyayı beş farklı amaçla kullandıklarını tespit etmiştir. Bu amaçlar:

- Duyuru yapmak
- Etkinlik haberlerine yer vermek

- Üniversitenin tanıtımını yapmak
- Üniversitedeki yeniliklere yer vermek
- Basında çıkan haberlere, öğrenci diyaloglarına ve özlü sözlere yer vermek

Öte yandan üniversiteler sosyal medyayı; sosyal sorumluluk kampanyaları, yeni öğrenci oryantasyonu, öğrencilerin ve takipçilerin sorularının yanıtlanması gibi amaçlarla da kullanmaktadırlar (Çakaröz, 2018).

Yöntem

Bir durum çalışması olarak desenlenen bu araştırmada, sosyal medyanın üniversiteler tarafından tercih dönemlerinde ne şekilde kullanıldığı analiz edilmektedir. Bahsedilen durumun tespit edilmesi için öncelikle hangi sosyal medya platformlarındaki paylaşımların ele alınacağı belirlenmiş, devamında üniversiteler arasından bir örneklem seçilmiştir. Çalışmada üniversitelerin yalnızca Instagram hesaplarında yaptığı paylaşımlar ele alınmış, örneklem seçiminde ise Social Brands 2023 Eylül raporundan yararlanılmıştır. Bu rapora göre Instagram’da en iyi performans gösteren 5 devlet üniversitesi ve 5 vakıf üniversitesi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Örneklem olarak seçilen üniversiteler ve Social Brands 2023 Eylül Üniversiteler kategorisinde En İyi Instagram Performansı Listesindeki yerleri (Boom Social, t.y.).

Sıra	Üniversite	Sıra	Üniversite
1	Sakarya Üniversitesi	14	Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi
2	Ankara Üniversitesi	15	İstanbul Aydın Üniversitesi
3	Anadolu Üniversitesi	16	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
4	Milli Savunma Üniversitesi	17	Kastamonu Üniversitesi
5	Hacettepe Üniversitesi	18	Selçuk Üniversitesi
6	İstanbul Üniversitesi AUZEF	19	T.C. Biruni Üniversitesi
7	Medipol Üniversitesi	20	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
8	METU/ODTÜ	21	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
9	Atatürk Üniversitesi	22	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
10	Gazi Üniversitesi	23	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
11	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	24	İstanbul Gelişim Üniversitesi
12	İstanbul Teknik Üniversitesi	25	Koç University
13	Marmara Üniversitesi		

Araştırma kapsamında seçilen 10 üniversitenin, YKS sonuçlarının açıklandığı tarih olan 20 Temmuz 2023’ten üniversite tercihi yapmak için son gün olan 8 Ağustos 2023 tarihine kadar olan 20 gündeki paylaşımları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu doğrultuda 10 üniversitenin yaptığı toplam 540 paylaşım tespit edilmiş, bunlardan tercih dönemiyle ilgili olan 403 paylaşım seçilmiş,

paylaşımların açıklama metinleri ele alınmış ve her bir paylaşım belirlenen temalara göre kodlanmıştır. Temaların oluşturulmasında önceden belirlenen bir kurala göre hareket edilmemiş; ulaşılan tüm verilerin kullanılmasını sağlayacak ölçüde geniş bir tema listesi hazırlanmıştır. Yine de herhangi bir tema altında sınıflandırılmayan veriler çalışmanın dışında tutulmuştur. Temalar altında kodlanan veriler nitel içerik analiziyle incelenmiş ve böylece üniversitelerin tercih dönemlerinde yaptığı sosyal medya paylaşımlarında en fazla dikkat çekmeye çalıştıkları alanlar tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında örneklem olarak seçilen 10 üniversite, 20 Temmuz-8 Ağustos tarihleri arasında Instagram’da toplam 540 paylaşımında bulunmuşlardır. Paylaşımlar incelendiği zaman bunlardan 403 tanesinin üniversite tercih dönemi ile ilgili olduğu, kalan 137 paylaşımın ise farklı konularda yapıldığı tespit edilmiştir. Üniversiteler paylaşımlarında tercih dönemi ile ilgili içeriklere farklı yoğunluklarda yer vermişlerdir. Bu dönemdeki 63 paylaşımından 62 tanesi üniversite tercihleriyle ilgili olan Biruni Üniversitesi, paylaşımlarının %98’ini üniversite tercihleri hakkında yapmıştır. Bu konuda en düşük oran ise Orta Doğu Teknik Üniversitesine (ODTÜ) aittir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi belirlenen tarihlerde yaptığı 22 paylaşımından 7 tanesinde tercih dönemi ile ilgili içeriklere yer vermiştir ve bu paylaşımların toplam paylaşımlar içindeki oranı %32’dir.

Tablo 2. Seçilen üniversitelerin 20 Temmuz–8 Ağustos 2023 tarihleri arasında yaptığı Instagram paylaşımlarının sayısı

Üniversite	Toplam paylaşım sayısı	YKS tercihleri ile ilgili paylaşım sayısı	YKS tercihleri ile ilgili paylaşımların toplam paylaşımlara oranı
Sakarya Üniversitesi	51	23	45%
Ankara Üniversitesi	79	71	90%
Anadolu Üniversitesi	97	70	72%
Hacettepe Üniversitesi	26	16	62%
ODTÜ	22	7	32%
Medipol Üniversitesi	85	79	93%
İstanbul Aydın Üniversitesi	51	24	47%
Biruni Üniversitesi	63	62	98%
Nişantaşı Üniversitesi	29	26	90%
İstanbul Gelişim Üniversitesi	37	25	68%

Üniversitelerin tercih döneminde bu konuyla ilgili olarak yaptıkları paylaşımlar ele alındığı zaman farklı türlerde içeriklerle karşılaşmaktadır. Instagram paylaşımlarında metinlerin yanında bir görsel içerik de sunulması gerekmektedir. Üniversiteler farklı türlerden görsel içeriklere paylaşımlarında yer vermişlerdir. Çalışma kapsamında bu içerikler grafik, fotoğraf ve video olarak sınıflandırılmıştır. En fazla grafik çalışmasını 26 paylaşım ile Biruni Üniversitesi gerçekleştirmiştir. Ankara Üniversitesi 29

fotoğraflı içerik ile en fazla fotoğraf paylaşan üniversite olmuştur. Medipol Üniversitesi ise paylaştığı içeriklerden 54 tanesinde video içeriğine yer vererek en fazla video paylaşan üniversite olmuştur.

Tablo 3. Yapılan paylaşımların türü

Üniversite	Grafik	Fotoğraf	Video	Toplam
Sakarya Üniversitesi	6	0	17	23
Ankara Üniversitesi	10	29	32	71
Anadolu Üniversitesi	23	15	32	70
Hacettepe Üniversitesi	10	4	2	16
ODTÜ	1	6	0	7
Medipol Üniversitesi	5	23	51	79
İstanbul Aydın Üniversitesi	0	0	24	24
Biruni Üniversitesi	26	0	36	62
Nişantaşı Üniversitesi	6	1	19	26
İstanbul Gelişim Üniversitesi	4	3	18	25

Araştırma kapsamında üniversitelerin tercih dönemi ile ilgili paylaştığı içeriklerden 366 tanesi uygun temalar altında sınıflandırılmış, belli bir temaya dahil edilemeyen 37 içerik ise değerlendirme dışı tutulmuştur. Paylaşımlar doğrultusunda belirlenen temalar şu şekilde sıralanmaktadır:

- a) **Tercih ve Tanıtım Etkinlikleri:** Üniversitelerin aday öğrencilere ulaşmak için düzenledikleri çevrim içi ve çevrim dışı etkinlikler, tercih fuarları, tanıtım günleri gibi faaliyetlerin tümünü tanımlamaktadır.
- b) **Program Tanıtımı:** Üniversitede aktif olarak eğitim veren fakülte, yüksekokul, bölüm, program gibi akademik birimlerin tanıtıldığı içerikleri tanımlamaktadır.
- c) **Sosyal, Kültürel, Sportif Faaliyetler ve Kampüs Olanakları:** Üniversite kampüsünde bulunan ya da üniversite tarafından katılma ya da deneyimleme imkânı sağlanan kültürel etkinlikler, sportif faaliyetler, sosyal tesisler ve mekânlar gibi olanakları tanımlamaktadır.
- d) **Akademik Kadro:** Üniversitede her düzeyde eğitim veren akademisyenleri tanımlamaktadır.
- e) **Uluslararası Tanınırlık:** Mezunların farklı ülkelerde geçerliliği olan diploma almaya hak kazanmasını tanımlamaktadır.
- f) **Öğrenci Değişim Programları:** Öğrencilerin ulusal ya da uluslararası değişim programlarından faydalanabilmesini tanımlamaktadır.
- g) **Program Çeşitliliği:** Üniversitenin farklı alanlarda eğitim veren farklı programları bünyesinde barındırmasını tanımlamaktadır.
- h) **Teknolojik Altyapı ve Laboratuvarlar:** Üniversitenin sahip olduğu teknik cihazlar, stüdyolar gibi teknolojik imkânlar ile araştırma laboratuvarlarını tanımlamaktadır.

- i) **Eğitim ve Araştırma Olanakları:** Öğrencilerin eğitim süreçleriyle ilgili başvurabilecekleri her türlü kaynak ile kütüphane ve akademik veri tabanları gibi tüm araştırma olanaklarını tanımlamaktadır.
- j) **Burs İmkânları:** Üniversitenin öğrencilerine sunduğu burs imkânlarını tanımlamaktadır.
- k) **Kariyer ve Staj Olanakları:** Öğrencilere öğrenim sürecinde sağlanan staj yapma olanaklarını ve mezuniyet sürecinde sağlanan kariyer planlama fırsatlarını tanımlamaktadır.
- l) **Başarılı Öğrencilerin Tercihi:** Üniversitenin YKS’de başarı gösteren öğrenciler tarafından tercih edilmiş olmasını tanımlamaktadır.

Tablo 4. Yapılan paylaşımların konuları

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l
Sakarya Üniversitesi	3	12	3	1	1	1	2	1	1	0	0	0
Ankara Üniversitesi	4	50	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0
Anadolu Üniversitesi	13	29	9	3	1	2	0	0	2	7	0	0
Hacettepe Üniversitesi	7	0	1	1	0	1	1	0	3	0	0	0
ODTÜ	6	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Medipol Üniversitesi	16	30	3	11	0	1	0	6	3	1	4	7
İstanbul Aydın Üniversitesi	4	6	2	3	0	1	1	3	2	1	1	1
Biruni Üniversitesi	14	10	6	3	0	1	0	3	6	0	1	0
Nişantaşı Üniversitesi	12	6	0	0	1	0	0	0	1	3	0	0
İstanbul Gelişim Üniversitesi	13	0	2	0	1	0	0	0	2	2	0	0

Elde edilen bulgulara göre paylaşımlarda en sık vurgulanan konu, 143 paylaşımda ele alınan üniversite programlarının tanıtımıdır. Bunu sırasıyla 92 paylaşım ile tercih ve tanıtım etkinlikleri, 27 paylaşım ile sosyal, kültürel, sportif faaliyetler ve kampüs olanakları, 23 paylaşım ile akademik kadro, 21 paylaşım ile eğitim ve araştırma olanakları, 16 paylaşım ile burs imkânları, 14 paylaşım ile teknolojik altyapı ve laboratuvarlar, 8 paylaşım ile başarılı öğrencilerin tercihi, 7 paylaşım ile öğrenci değişim programları, 6 paylaşım ile kariyer ve staj olanakları, 5 paylaşım ile program çeşitliliği ve 4 paylaşım ile uluslararası tanınırlık takip etmektedir. Üniversitelerin farklı yoğunluklarda üzerinde durdukları bu konular, başta sosyal, kültürel, sportif faaliyetler ve kampüs olanakları ile akademik kadro ve araştırma olanaklarının üniversiteler tarafından potansiyel öğrencilere duyurulmak istendiğini göstermektedir.

Ankara Üniversitesi farklı formatlarda 50 farklı içerikle akademik birimlerinin tanıtımını yaparken Hacettepe Üniversitesi, ODTÜ ve İstanbul Gelişim Üniversitesi akademik birimlerinin ve eğitim programlarının tanıtımı ile ilgili herhangi bir paylaşımda bulunmamışlardır.

Sosyal, kültürel, sportif faaliyetler ve kampüs olanakları konusunda en fazla paylaşım yapan üniversite, 9 paylaşım ile Anadolu Üniversitesi olmuştur. Anadolu Üniversitesi paylaşımlarında eğitim verdiği kampüsündeki donatıları, öğrencilerin yararlanabileceği sportif imkânları, müzeleri ve kampüste vakit geçirilebilecek yerleri vurgulamıştır. Anadolu Üniversitesi'ni bu konuda 6 paylaşım ile Biruni Üniversitesi takip ederken ODTÜ ve Nişantaşı Üniversitesi paylaşımlarında kampüs olanaklarına yer vermemişlerdir.

Paylaşımlarında sahip olduğu akademik kadroya en fazla vurgu yapan üniversite 11 paylaşım ile Medipol Üniversitesi olmuştur. Onu üçer paylaşım ile Anadolu Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Biruni Üniversitesi izlemektedir. Üniversiteler nitelikli ve zengin birer akademik kadroya sahip olduklarını vurgulayarak verdikleri eğitimin kalitesini potansiyel öğrencilere ulaştırmak istemektedirler.

Eğitim ve araştırma olanakları hakkında en fazla paylaşım yapan üniversiteler 6 içerikle Biruni Üniversitesi ve üçer içerikle Hacettepe Üniversitesi ile Medipol Üniversitesi'dir. Bu üniversiteler yaptıkları paylaşımlarda kütüphane hizmetleri, akademik veri tabanları ve sundukları pratik eğitimler hakkında diğer üniversitelerden daha fazla durmuşlardır.

Öğrencilerine sağladığı burs imkânlarına paylaşımlarında en fazla yer veren üniversite, bu konuda yaptığı 7 paylaşım ile Anadolu Üniversitesi olmuştur. Onu 3 paylaşım ile Nişantaşı Üniversitesi ve 2 paylaşım ile İstanbul Gelişim Üniversitesi takip etmiştir. Ücretli olarak eğitim veren vakıf üniversiteleri, beklenenin aksine, öğrencilerine sağladıkları burs imkânlarına sosyal medya hesaplarında devlet üniversitelerine oranda çok fazla yer vermemektedir. Örneğin Biruni Üniversitesi bu imkânlardan bahseden herhangi bir paylaşım yapmamıştır.

Devlet ve vakıf üniversitelerinin yaptıkları paylaşım sayısında başlıca ayrıldığı nokta teknolojik altyapı ve laboratuvarlardır. Medipol Üniversitesi 6 paylaşım, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Biruni Üniversitesi 3 paylaşım ile teknolojik altyapılarından ve laboratuvar imkânlarından bahsetmişlerdir. Devlet üniversitelerinden ise yalnızca Sakarya Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi bu imkânlarını birer paylaşım ile belirtmişlerdir. Teknolojik altyapı ve laboratuvar imkânlarından bahseden tüm üniversitelerin Eczacılık, Dış Hekimliği ve Tıp gibi sağlık alanında eğitim veren fakültelere sahip olması; bu konuda en fazla paylaşım yapan üç üniversiteden ikisinin (Medipol Üniversitesi ve Biruni Üniversitesi) kendisini sağlık eğitimi alanında konumlandırmış olması tesadüf değildir. Bu üniversiteler verdikleri eğitimi pratikle birlikte destekleyecek imkânlara sahip olduklarını potansiyel öğrencilerine duyurmaktadırlar.

Sosyal medya hesaplarında yapılan paylaşımlarda bazı konularda bir üniversite diğerlerine nazaran ön plana çıkmaktadır. Söz gelimi Medipol Üniversitesi Instagram hesabında yaptığı 7 paylaşımında YKS'de başarı gösteren öğrencilerine yer verip başarılı öğrencilerin bu üniversiteyi tercih ettiğini vurgularken, diğer 9 üniversiteden sadece İstanbul Aydın Üniversitesi yalnızca bir paylaşımında bu konuyu ele almıştır. Yine Medipol Üniversitesi 4 paylaşımında öğrencilerine sunduğu kariyer ve staj olanaklarından bahsederken bu konuda İstanbul Aydın Üniversitesi ve Biruni Üniversitesi sadece birer paylaşım yapmışlardır. Anadolu Üniversitesi ise 2 paylaşımında öğrencilerinin yararlanabileceği ulusal ve uluslararası değişim programlarından bahsetmiştir.

Elde edilen bulgular, üniversitelerin çeşitli konular üzerinde diğer üniversitelerden daha fazla paylaşım bulduğunu fakat paylaşım yapılan konuların üniversite fark etmeksizin büyük oranda benzerlik taşıdığını göstermektedir. Bu benzerlikler ve farklılıklar üniversitelerin genel öğrenci

profiline yönelik içerikler üretirken bir yandan da öne çıktıkları alanları daha fazla vurguladıklarını işaret etmektedir.

Üniversitelerin tercih döneminde yaptıkları paylaşımlar göz önünde bulundurulacak olursa Çiftçi ve diğerlerinin (2014) üniversitelerin sosyal medyayı stratejik iletişim amacıyla aktif olarak kullanmıyor oluşu tespiti zaman içerisinde doğruluğunu yitirmektedir. Üniversiteler hem farklı formatlarda içerikler üretmekte hem de öğrencilerin kendilerini tercih etmeleri adına farklı kategorilerde içerikleri doğru zamanda paylaşmaktadırlar.

Sonuç ve Tartışma

Sosyal medyanın bireyin tercihleri üzerindeki etkisinin gün geçtikçe arttığı bir ortamda üniversiteler potansiyel öğrencilerine ulaşmak ve en başarılı öğrencileri kendi programlarına çekmek için bu alanın sağladığı imkanlardan faydalanmaktadırlar. Bu yaparken de sahip oldukları ve öğrencilerine sundukları fırsatları en etkili biçimde aktarmayı hedeflemektedirler.

Social Brands 2023 Eylül Üniversiteler Kategorisi En İyi Instagram Performansı Listesinde en üst sırada bulunan 5 devlet üniversitesi ile 5 vakıf üniversitesinin 20 Temmuz-8 Ağustos 2023 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımlarının içerik analizi yöntemiyle incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular, gerek devlet üniversitelerinin gerekse vakıf üniversitelerinin benzer konular üzerine yoğunlaşan mesajlarla potansiyel öğrencilerine ulaşmayı hedeflediğini göstermektedir. Öğretim programları hakkındaki bilgileri potansiyel öğrencilerine ulaştırmayı önceleyen üniversiteler, tercih dönemi boyunca düzenledikleri ve katıldıkları etkinliklerden üniversite adaylarını haberdar etmek için de sosyal medyadan yararlanmaktadırlar. Üniversiteler ayrıca akademik kadroları, eğitim ve araştırma olanakları, teknolojik imkânları ve laboratuvarları başta olmak üzere öne çıktıkları tüm alanları sosyal medyada vurgulamaktadır.

Bulgulardan hareketle üniversitelerin tercih dönemini kapsayan süreçte belirlenmiş bir iletişim stratejisini uyguladıklarından bahsedilebilir. Bu strateji, üniversitenin güçlü yönlerini öne çıkararak potansiyel öğrencilerin tercihleri üzerinde etki oluşturmayı hedeflemektedir.

Üniversitelerin tercih döneminde uyguladıkları iletişim stratejisi üzerine yapılacak sonraki çalışmalarda daha geniş bir örneklem seçilerek üniversitelerin paylaşımlarını ele alan bir nicel içerik analizi yapılması, üniversitelerin kendilerini hangi kelimelerle ve kavramlarla ifade etmeyi tercih ettiklerini göstermesi açısından faydalı olacaktır. Öte yandan öğrencilerin üniversite tercihlerinde sosyal medyanın etkisinin araştırılması da konuya farklı bir açıdan yaklaşmayı ve üniversitelerin iletişim stratejilerinin başarısını ölçmeyi mümkün kılacaktır.

Kaynakça

Akyazı, E. (2018). Tercih Sürecinde Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanımı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(4), 677-688.

Alexa, E., Alexa, M. ve Stoica, C. (2012). The Use of Online Marketing and Social Media in Higher Education Institutions in Romania. *Journal of Marketing Research and Case Studies*, 1-9. doi:10.5171/2012.721221

Bitirim Okmeydan, S. (2020). Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanımı: İzmir'deki Devlet ve Vakıf Üniversitelerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 73-96. doi:10.14514/BYK.m.26515393.2020.8/1.73-96

Boom Social. (t.y.). Social Brands Turkey. <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2023/Eylul/Instagram/egitim/universiteler> adresinden erişildi.

Çakaröz, K. M. (2018). Türkiye’deki Üniversitelerin Sosyal Medya Etkililik Düzeylerinin Belirlenmesi. *3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(3), 816-831. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.18.09.1011

Çiftçi, M., Tanışman, Z. G. ve Yurdaarman, E. (2014). Üniversitelerin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 307-316.

Gezgin, S. ve Kırık, A. M. (2018). Sosyal Medyanın Tüketim Kültürüne Etkisi. *Dijital Çağda İletişim içinde* (ss. 9-25). Konya: Eğitim Yayınevi.

Karakaş Tandoğan, G. ve Bilgiç, Y. E. (2021). Sosyal Medyanın Turizm Öğrencilerinin Üniversite Tercih Sürecine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2417-2442.

Mangold, W. G. ve Faulds, D. J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365. doi:10.1016/j.bushor.2009.03.002

Mills, A. J. (2012). Virality in Social Media: The SPIN Framework. *Journal of Public Affairs*, 12(2), 162-169. doi:10.1002/pa.1418

Paladan, N. N. (2018). Higher Education Institutions Embracing Digital & Social Media Marketing: A Case of Top 25 Universities in Asia & Africa. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.3347018

Peruta, A. ve Shields, A. B. (2017). Social Media in Higher Education: Understanding How Colleges and Universities Use Facebook. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(1), 131-143. doi:10.1080/08841241.2016.1212451

Sezgin, M. ve Altay, I. (2021). Üniversite Tercihinde Sosyal Medyanın Aracı Rolü. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(4), 87-104.

Yükseköğretim Kurulu. (t.y.). Yıllara Göre Başvuran Yerleşen ÖSYS İstatistikleri. 19 Kasım 2023 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.

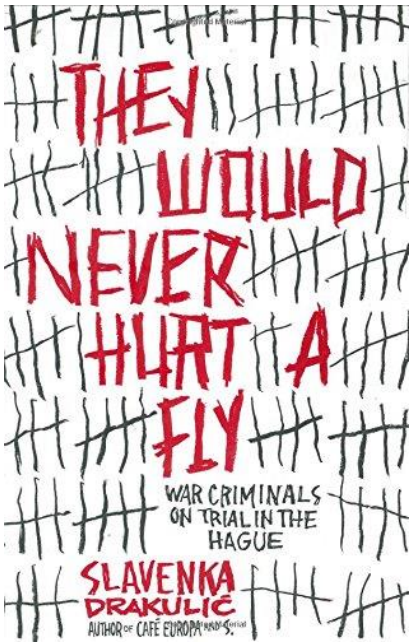
“They Never Hurt a Fly: War Criminals on Trial in The Hague”

Sümeýra TAHTA*

Başvuru Tarihi: 12.06.2023

Kabul Tarihi: 11.09.2023

Makale Türü: Kitap İncelemesi

To begin with, in her book, *They Never Hurt a Fly: War Criminals on Trial in The Hague* (Drakulic, 2005), specializes in an interpretive exercise on war crimes in the Balkans by spinning the socio-psychological tales of the perpetrators and I want to give information briefly. Each of the thirteen chapters of this book, excluding the first and last chapters, deals with specific individuals and the crimes they allegedly committed during the 1991–95 Bosnian civil war. They are based on a five-month observation made by the author of the proceedings of the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia (ICTY). Nine of the chapters deal with Serb war criminals, there are two chapters on Croats, none of which cover Muslim or Bosnian war criminals. The Communist

Party was supported by Slobodan Milosevic in Serbia who is (nationalist). When a referendum was held between the nations, they wanted independence from Yugoslavia, Slovenia took the first step, the revolt started and it jumped into Croatia. Slobodan Milosevic sent the army there under the pretext of defending the Serb minority in Croatia, and the site of Vukovar was destroyed. In Bosnia, the war ended with the Dayton Agreement, but in Kosovo it was not over yet by the way, there are mainly Albanians in Kosovo. Milosevic also struck here, and there was a humanitarian tragedy. Milosevic lost the election in the year 2000. However, the book also includes rapes and psychological assays. The lack of a clear history of the Second World War did in fact, contribute to the Yugoslav war because according to the book, leaders made simple use of images like those they knew, to use

*Hacettepe University, Department of History, smyratht@outlook.com, ORCID: 0000-0001-5925-9891

people's emotional memories, and to generate contempt for them. Where there is no true history, each person has a series of ages in his own mind, it becomes risky. The quest for justice in The Hague and the positive effect it has on people can be described as follows; people are more likely to live with lies than with truth, such that attempts to administer justice through the court or even through local courts are seen as an injustice. Justice must come from the Hague, since justice for war criminals is perceived as a danger to the rest of the world. The author notes that the defense correctly pointed out that Jelisić acted as an executioner only during those eighteen days in May not before and not after. The author indicates that being compelled to obey orders does not completely justify Jelisić's murders of Muslims. It means that Jelisić always had a pathological side that arose as the war went on and his world turned upside down, that he could no longer lie in the grass and enjoy fishing, or be quiet. Mladić was punished for what he had done in Bosnia, he had destroyed Bosnia, but at the end of the day Bosnia had ended it. The gods took revenge on him. His fate was like a Greek tragedy in which the gods interfered with the hero's life and punished him for his humiliation while he was still alive. He has witnessed the pain that he has inflicted on thousands of people. Biljana Plavšić was one of the few war criminals prosecuted in The Hague since she took full responsibility for the crimes, and her words recognized her guilt. She was the first and only political or military delegate to take on the role of the International Tribunal. If we believe the criminals to be monsters, we would create a great distance between them and us in order to completely isolate them from society. Normal people could not have done what these beings have done, we are regular people, so we cannot commit such crimes.

The book deals with some of the main problems in the area of transformative justice, such as the concept of justice, how it applies to legal, political and moral obligation and what this entails in practical terms. But I would like to say that for me, Drakulic overestimates the willingness of her readers to trust in her construction of personal histories as a framework for the explanation of the present. Unfortunately, Drakulic does not clearly admit that her stance draws on her unique and subjective interpretation of both the political realities of the war and the history of Yugoslavia. Drakulic fails to understand the strength of her narrative position in mapping what has occurred, determining the casualties and emphasizing those agencies and incidents, while at the same time toning down the relevance of others. The fact that Drakulic ends her book with questions and suspicions rather than with an inventory of responses and certainties is not merely a sign of intellectual honesty on her part. More significantly, it is a realization that in cases of sorrow and grieving, when we become inscrutable, questions are more telling than answers. Besides, If us it means readers, approach this book only as a description of war crimes in the Balkans, we do not understand the richness of Drakulic's account of post-authoritarian justice. It is the most vital thing according to me

in the context of a book. By the same token to 'Justice' and 'Reality,' 'Reconciliation' is the other important buzzword of post-conflict studies, and there is a very distorted view at the end of the book when Drakulic visits the ICTY Detention Unit. Here were put together the convicted war criminals, Serbs, Croats and Muslims, who perpetrated or engaged in the worst massacres of post-World War II Europe in the name of shared ethnic hatred – and they all came together. According to Drakulic's one of the most interesting factors that arose from the ICTY was not that many people were prosecuted, but Plavsic openly admitted the reality of the Serb atrocities: following her acknowledgement that Serbs were perpetrators, nobody can deny it any longer. Here are also great tales of courage and survival, both of those who helped Bosnians escape from the Serbs and of those who sacrificed their lives to protect them.

Sources

Drakulic, S. (2005). *They Would Never Hurt a Fly: War Criminals on Trial in The Hague*. Penguin Books.